This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

Francis Bowen

L Soc 4321.11

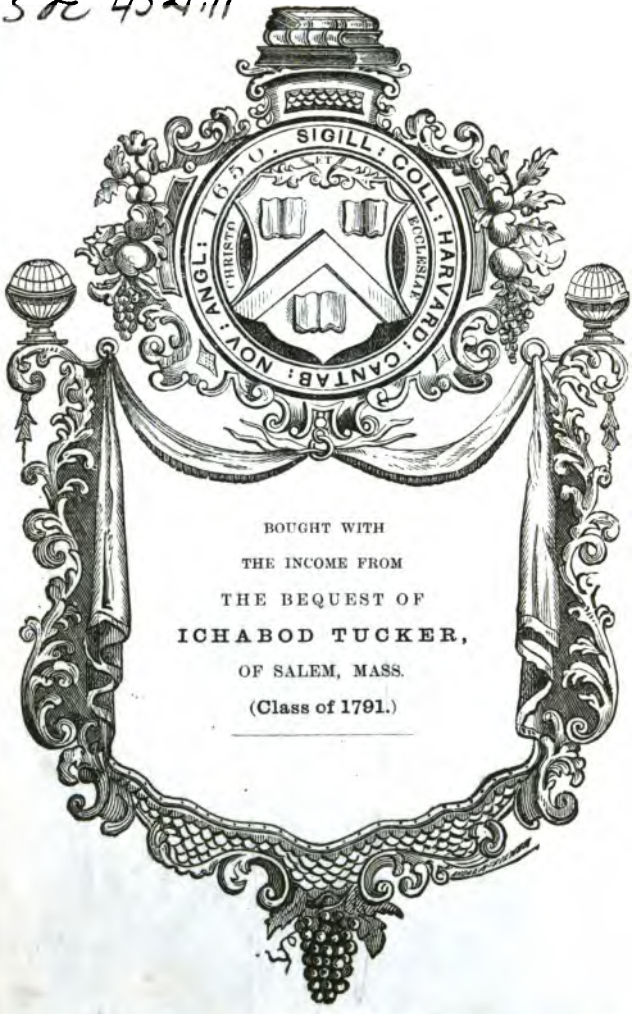

BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
ICHABOD TUCKER,
OF SALEM, MASS.
(Class of 1791.)

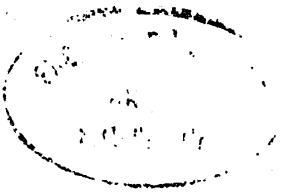

SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR

Ifrån År 1796.

TRETIONDEANDRA DELEN.

STOCKHOLM, 1860.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

L Soc 4321.11

Harvard College Library
May 31, 1912
Tucker fund

INNEHÅLL.

Handlingar rörande Akademiens högtidsdag den 20 december 1859 . . . . . sid. 1.
Tal af Akademiens direktör, friherre L. Manderström » 3.
Redogörelse för sammankomsten . . . . . » 10.
Sång öfver Anna Maria Lenngren, af C. W. Böttiger » 13.
Minne öfver kemie professoren Torbern Bergman, författadt af friherre B. von Beskow . . . . . » 23.
Om Gustaf III såsom konung och menniska, af friherre von Beskow. Förra afdelningen . . . . . » 71.
Akademiens täflingsämnen för 1860 . . . . . » 379.

HANDLINGAR

RÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG

Den 20 December 1859.

Tisdagen den 20 December 1859, Svenska Akademiens högtidsdag, hade Akademien, på stora börssalen, offentlig sammankomst, hvilken DD. MM. Konungen, Drottningen och Enkedrottning DESIDERIA, *samt DD. KK. HH. Hertigarne af Östergötland och Dalarne täcktes å den vanliga lektaren öfvervara.*

Akademiens n. v. Direktör, Statsministern för Utrikes Ärendena, m. m. Friherre LUDVIG MANDERSTRÖM, *öppnade sammankomsten med följande*

TAL:

Ett af de föremål, hvilka af Svenska Akademiens höge stiftare blifvit henne såsom ämnen för hennes verksamhet ålagda, är att uti svenska folkets minne återkalla dess häfders ärorikaste drag och att tolka den tacksamhet, som af svenska folket egnas åt de store hädangångne, hvilka nitälskat för foster-

landets ära, samt bidragit att öka glansen af dess ryktbarhet. Denna dyrbara pligt att i ljuset frammana skuggorna af de ädle män, hvilka i mångfaldiga riktningar och på skilda banor likväl alla arbetat för samma mål och alla af fäderneslandet, vare sig i ord eller handling, gjort sig väl förtjente, har af Akademien aldrig varit försummad, och har städse utgjort en af hennes käraste omsorger.

På de fosterländska minnenas himmel har uppgått en ny stjernbild, omstrålande vår senast bortgångne skyddsherres namn. Åt efterverldens rättvisa granskning, åt häfdernas omutliga dom kan med glad och förtröstansfull tillförsigt öfverlemnas att vittna hvad konung Oscar var för sitt land. Men redan nu må det tillåtas dem, som ägt lyckan att under mången af de outtröttliga vakornas och det oaflåtna arbetets stunder förnimma hans åsigter och inträngа i hans framtidsplaner, att bevittna, det aldrig ett ädlare hjerta klappat i en konungs bröst, aldrig ett varmare för Sveriges ära och välgång. Honom var förunnad den för en svensk konung sällsporda lyckan att under en lång följd af fridsälla och välsignelserika år leda fäderneslandets öden framåt, att bereda dess andeliga liksom dess materiella förkofran och utveckling, utan att föra dess söner på krigets ärorika, men alltid blod- och

tårbestänkta fält; de strider, han sjelf kämpade med det öfverlägsna förståndets och det utbildade vettets vapen, hade flätat i hans hår en krans, hvars grönska är lika oförgänglig som lagerns, och hvars friskhet närdes endast af tillgifna undersåtars glädje- och tacksamhets-tårar. Lycklig såsom konung, var han det äfven i sin husliga krets, hvilken, såsom det egnar en konungs, var en föresyn för hans undersåtar; en ömsint moder, en ädel maka, som i höga pligters oafbrutna uppfyllande icke sökte, men vann en ovansklig ära, tacksamma och innerligt tillgifna barn omgåfvo honom intill slutet af hans bana; den bittraste förlust förgiftade dock hans glädje, då faderssorgen öfver en högt älskad och älsklig sons tidiga och aldrig förgätna bortgång grundlade den sjukdom, som på senare åren förlamade hans krafter.

Om fäderneslandet, genom denne ädle konungs bortgång, lidit en bitter och smärtsam förlust, hafva de svenska sånggudinnorna att beklaga en icke mindre kännbar. För ingen af deras idrotter var konung Oscar främmande: hans sinne, öppet för allt skönt och ädelt, var rikt odladt genom ett förtroligt umgänge i alla de bildande konsternas krets. Han sökte der en hvila efter arbetet, och häfdade på ett lysande sätt sin medborgarerätt i vetenska-

pens, vitterhetens och konstens fria samhälle. Intet föremål inom dess vidsträckta rymd var för hans studier främmande; dessa hade, såsom Roms store talare sade, närt hans ungdom, förljufvat hans framskridna ålder, med honom genomvakat nätterna; de hade följt honom på hans resor och sysselsatt honom på landet. Utmärkt såsom skriftställare, har han såsom tonsättare vunnit en rättvis ryktbarhet, och äfven en föga vanlig förmåga att på duken behagligt återgifva verklighetens eller fantasiens bilder utmärkte den pensel, som han i sin ungdom gerna och lyckligt förde. Från dessa förädlande tidsfördrif såg man honom vandra till Berzelii laboratorium för att under ledning af denne store mästare, för hvilken han alltid bibehöll en varm vänskap, och i hvars lärorika och angenäma umgänge han alltid fann ett af sina största nöjen, invigas i vetenskapens forskningar. Andra och af pligten föreskrifna, maktpåliggande omsorger afbröto, till hans stora saknad, dessa yrken; men kärleken till dem fortlefde oförminskad. Ett af dem följde likväl konung Oscar genom lifvet, såsom från hans konungsliga kall oskiljaktigt: talarens och skriftställarens. Såsom sådan intager han ett sällan bland purpurborne uppnådt rum inom vår vitterhet, och ett så mycket mera ovanligt, som det språk han företrädesvis kände och begagnade icke egentligen

var hans modersmål. En egen sammanställning fäster sig härvid mellan honom och Gustaf III. Den senare, af tyska föräldrar i Sverige född och uppfödd, hade likväl en afgjord förkärlek för det franska språket; och ehuru han, ofelbart är att räkna såsom en af våra största vältalare, äfven på modersmålet, bemärkes dock stundom, äfven vid dess finaste och mest konstnärliga behandling, något som förråder det galliska elementets inflytande. Konung Oscar åter, som först vid elfva års ålder inhemtade vårt språk, gjorde detta helt och hållet till sitt eget, ehuru han äfven i franska språkets behandlande var en stor mästare. Men det svenska språket var honom kärast och af honom företrädesvis begagnadt; hans svenska är så svensk, att intet spår af ett främmande ursprung deruti kan röjas. Hans språk var ej allenast rent, men ytterst vårdadt och välljudande, och han lade en stor vigt derpå, att kläda sina ädla tankar i den ädlaste drägt. Vi hafve af honom ett arbete, kändt och prisadt så väl inom vårt land som uti hela den bildade verlden, hvilket härpå lemnar det mest ojäfaktiga bevis. Hans bok »Om straff och straffanstalter» förråder ej allenast det menniskoälskande sinnet och den öfverlägsna samhällsordnande blicken, — den bär äfven stämpeln af den fullbildade skriftställaren. De tal, hvarmed han öppnade och

slutade Sveriges riksmöten, eller som af honom hållits vid andra högtidliga tillfällen, och vid hvilkas författande han använde ej allenast en mogen öfverläggning med afseende å innehållet, utan ock den mest noggranna omsorg i valet af uttrycken, kunna tjena såsom mönster för konsten att med språkets klarhet och behag utveckla och förhöja tankens djup och allvar. Andra statsskrifter finnas af honom förvarade: framtiden skall åt dem, då de en gång kunna allmängöras, skänka samma, om ej ännu högre uppmärksamhet. Han var en sträng, men upplyst domare öfver alla svenska vitterhetens alster; hans omdömen bevittnade den säkra smak och fina urskilning som ledde hans egen hand, då han på papperet återgaf sina oftast länge förut öfverlagda tankar.

Hans kärlek till vitterheten har, lika med hans kärlek till folket, gått i arf till hans son, som med det för Svenskar så kära, hjelteklingande namnet förenar det för svenska hjertan så kära, frimodiga, öppenhjertiga och ridderliga väsendet; för hvars nordiska sinne bardalekens idrotter, den konungsliga Hejmer-harpans slag och bildningskonstens färgprakt äro lika förtroliga; närmast thronen står en furste, som räknat sig till heder att hafva deltagit i våra vittra täflingar, och hvars namn inom detta rum

vunnit en rättvis gärd åt en för Akademien då ännu okänd diktgåfva. — Med sådana efterdömen och en sådan uppmuntran kan svenska vitterheten hoppas att ännu upplefva ett blomstrande tidehvarf; och om äfven måste erkännas, att de stora förluster, som under de senast förflutna åren i så ymnigt mått tillfogats henne, icke blifvit ersatta och möjligen aldrig komma att ersättas, må man erinra sig att Sverige i detta fall delar andra länders öde, och att i alla folkslags vitterhet finnes en gyllene ålder, som aldrig återkommer, men hvars efterföljare likväl städse böra sträfva att söka uppnå föregångarnes fullkomlighet.

En af dessa stora förluster har under årets lopp, och endast få dagar efter hennes senaste offentliga sammankomst, åter hemsökt Svenska Akademien. Carl Adolf Agardh var ett snille, hvilket i vitterhetens så väl som vetenskapens minnesböcker redan intagit och kommer att förvara ett alltför lysande rum, att en rättvis gärd åt dess ovanliga och upphöjda egenskaper skulle kunna inom gränserna af en enkel anmälan inrymmas. För den minnestecknare, som kommer att framhålla hans förtjenster och skildra hans verksamhet, är ett vidsträckt fält öppnadt; Akademien har sökt och tror sig uti den efterträdare hon utsett att intaga det

efter biskop AGARDH lediga rum hafva funnit en man, som förstår att uppskatta detta mångsidiga snille och värdigt utveckla dess inverkan på alla de vetenskapens grenar, med hvilka det så väl förstått att göra sig förtroget.

Direktören tillkännagaf derefter, att vid innevarande års täflan, hvartill 19 skrifter inkommit, af hvilka 17 i skaldekonsten och 2 i vältaligheten, hade öfversättningar från klassiska författare företrädesvis tagit Akademiens uppmärksamhet i anspråk. Från Grekland och Rom, från Italien, England och Tyskland hafva mönster blifvit hemtade till efterbildning, inom den episka dikten från ARIOSTO, inom den dramatiska från EURIPIDES och GOETHE, inom den lyriska från BYRON, och inom satiren från JUVENALIS. Bland dem har Akademien funnit försöket att på vårt modersmål öfverflytta *Medea* af EURIPIDES, om än icke besegrande alla svårigheter af en sådan uppgift, vara berättigadt till utmärkelse, och har Akademien tillagt denna skrift andra priset. Då någon afskild del af ett antikt skådespel blefve vid uppläsandet svårt att fatta, och den svenska tolkningens värde lika svår att deraf bedömma, befanns ett föredrag deraf vid detta tillfälle icke uppfylla ändamålet.

Då författaren, filosofie magistern VICTOR EMANUEL ÖMAN, var frånvarande, skulle belöningen honom tillsändas.

Öfversättningarne från GOETHES Torquato Tasso, äfvensom från BYRON och JUVENALIS, hade dernäst funnits äga förtjenst, särdeles den förstnämnda genom trohet och ledighet i urskriftens återgifvande, hvaraf dock endast tvenne akter meddelats.

Bland original-poemerna hade n:o 16 *Höst-syrener*, n:o 10 *Skaldeförsök*, n:o 11 *Vasaminnen*, n:o 6 *Sonnetter* och n:o 14 *Lyriska Fantasier* fästat uppmärksamhet, dels genom drag af

skalde-anda och bildningsgåfva, dels genom lyckad behandling af vers och språk.

Det af Akademiens framlidne skyddsherre konung KARL JOHAN stiftade pris har Akademien tillagt teologie doktorn, kontraktsprosten och kyrkoherden, ledamoten af kongl. nordstjerneorden, magister GUSTAF WILHELM GUMÆLIUS, såsom vedermäle af hennes aktning för en inom flera af litteraturens grenar ådagalagd förtjenstfull verksamhet och med särskilt afseende å sången öfver ENGELBREKT, som återlifvat denne store mans minne.

Bland de innevarande år utkomna skrifter har Akademien bemärkt en *Ordbok öfver Ydre-målet, eller folkdialekten i Ydre härad af Östergötland*, ombesörjd af samme man, som redan gjort sig berömligt känd genom samlandet af svenska fornsånger och bevarandet af många minnesmärken från vår forntid. Akademien har, såsom bevis af sin aktning för detta bidrag till den fosterländska språkforskningen, öfverlemnat sin mindre skådepenning i guld åt författaren, kammarjunkaren, riddaren af kongl. nordstjerne-orden, herr LEONARD FREDRIK RÄÄF.

Samma hedersbevisning har Akademien tillagt författaren af *Försök till Svensk Psalmhistoria*, komministern i Klara församling, fullmäktigen i rikets ständers riksgäldskontor, JOHAN WILHELM BECKMAN, med uttryck af Akademiens önskan, att detta förtjenstfulla verk måtte fullbordas.

Då det af Akademien uppgifna täflingsämne i skaldekonsten: *Sång öfver Anna Maria Lenngren*, varit fyra år framställdt, utan att någon inkommen skrift kunnat med stora priset belönas, i hvilket fall Akademien, enligt stadgarnes föreskrift, äger anmoda någon bland sina ledamöter att behandla samma ämne, hade Akademien lemnat detta uppdrag åt herr BÖTTIGER. Den af honom författade sång upplästes af friherre MANDERSTRÖM.

Akademiens ledamot herr GRAFSTRÖM hade till hennes högtid lemnat tvenne poemer: »*Morgonvinden*» och »*Fjärilen*», hvilka jemväl upplästes af direktören.

Då, bland stora fosterländska minnen, intet kunde vara Akademien närmare, än det af hennes snillrike stiftare, hade

Akademiens sekreterare till hennes årsfest lemnat en afhandling *Om Gustaf III såsom konung och menniska*, hvaraf lästes så mycket tiden medgaf.

Den minnespenning, Akademien innevarande år låtit prägla, äger till föremål kemie professoren TORBERN BERGMAN. Åtsidan föreställer hans bröstbild med omskrifna namn och titlar. På frånsidan ses en sfinx med omskrift: *Victa cadit*, antydande att den hemlighetsfulla naturen betvingas af segraren.

BERGMANS minne, författadt af Akademiens sekreterare, upplästes af honom, hvarmed sammankomsten slutade.

SÅNG

ÖFVER

ANNA MARIA LENNGREN.

AF

CARL WILHELM BÖTTIGER.

Jag mins en tid — må sent han bli förgäten —
Då höge skalder sutto här i ring,
Då på hvar sitt af GUSTAFS gyllne säten
Här satt Franzén, Wallin, Tegnér och Ling;
Och före dem, i GUSTAFS egna dagar,
Då Kellgren här med Oxenstjerna satt,
Och Leopold tillsist — en svan, som klagar
Att Tiden Skönheten på flykten jagar,
Men ljufvast qväder då, när ögat re'n har natt.

Och mellan två så skilda sångartider
Som gyllne länk en qvinlig lyra står,
Hvars toner dansa lätta som sylfider
Och leka, skalkas, i en evig vår.
Det är skaldinnan, den för ryktet blyga,
Som gömmer lagern i sin hushållskorg
Och vill sitt sybord framför lyran smyga. —
Förgäfves! Tonerna kring landet flyga
Och »turturdufvans sorg» är glömd af Gyllenborg.

Hans fordna Sappho skymmes nu af henne,
Hvars rika taflor, i så skärt behag,
Så troget måla mindre hvad vi *känne*
Än hvad vi *äro* i vårt hvardagslag.
Den förra helst sjöng sina egna lågor,
Och hennes hjerta flög i evig storm,
Tills sist hon »Lugnet» fann i svala vågor. —
Den andra gjorde Sanningen blott frågor,
Och Skönheten gaf svar, och Snillet gaf det form.

Med hvilken finhet hon förstår att pensla
De minsta drag, och hur hvar bild är lik!
Hur mycket allvar bor i hennes känsla,
I hennes teckning hvilken ren plastik!
Och hennes skämt! hur skarp, och dock ej bitter,
Hon gisslar hvarje dårskap, ystert glad;
Men hon är qvinna än, då saltet spritter,
Ty på satirens udd en Gratie sitter
Och läker hvarje sår med friska rosenblad.

Hur mycken storhet bor ej i det lilla,
Det enkla, sanna! — Sök hvarhelst du vill;
Fins här en bild, som Smaken ej skall gilla?
Han är ej gjord, han lefver, han är till.
Och hennes färger — huru skilda alla

Från smink och prål, men lif är der och glans;
Om de ej glöda, äro de ej kalla.
Och aldrig pennan doppad var i galla,
Dess spets är skuren hvass, men styrd af vettets sans.

Sök öfverallt i konstens vida rike,
I diktens alla rosengårdar sök,
Du skall, du kan ej finna hennes like,
Ej en parnass, med trappor från ett — kök;
Ej en naturdikt *så* af snillet ansad,
Satir, Idyll och Fabel på en gång;
Så lätt, så djup, så lekande, så sansad;
Ej en skaldinna, rädd att bli bekransad
Och skygg för verldens blick som för sin egen sång.

Hör dessa råd af »Bettys» ömma moder,
— En visdoms-foliant i sammandrag;
Men skälmska löjen under permen bo der,
Och sträfva lexan får af dem behag;
Af modershjertat får den sitt insegel,
Hvar enda varning klädd i rosor är.
När för hvart lifvets fall hon ger en regel,
Det är Minerva, men som lånt sin spegel
Från Afrodites bord, och tjusar, då hon lär.

Mins detta »gods, ett arf af gamla fäder»,
Der, med sin gikt, en greflig enka satt
»I stora saln, beklädd med gyllenläder»,
Och der hon »leddes merendels besatt»!
Hör henne nådigt tyda för Susanna
Den långa ättens murkna konterfej,
Och sist vid denna unga skönhets stanna,
Som kännas bör »uppå sin stolta panna»,
Och fråga äfven du: »skall detta vara?» — Nej!

Men se en annan bild! »I simpla drägten»
Den gamla »kommer leende och from,
Så älskad, ärad, kronan ibland slägten,
Så firad, vördad på sin ålderdom»!
Med vördnad böj dig för de gråa håren,
»Ur ljusa ögat samvetsfriden» ler.
Af tidens härjning märker du ej spåren;
Du ser en höst med blommor än från våren,
En aftonglans af soln, som utan moln går ner.

Så ur hvad stånd, hvad ålder du må äska,
Gestalter hvimla här i brokig flock.
Här är en Vauxhall för det rent burleska,
Här är en löfsal för det sköna ock.
Se, tusen masker trängas på hvar tilja
Och alla helsas de af tusen skratt;

Men lätt i denna svärm, som ros från lilja,
Du kan den ene från den andra skilja: —
Se *der* är fänrik Spink, och *der* Cornelius Tratt!

Olympen sjelf hon stormar med sitt löje,
Hon rycker den med ens till jorden ner,
Och lugnt försänkta i sitt aftonnöje
Du alla gudar och gudinnor ser.
Du kan dem skönja grant vid spiselflamman,
Du känner klart igen hvar enda en,
Der gudaskaran »sitter i all gamman
En kulen qväll vid brasans sken tillsamman»,
Och »Astrild rider käpp på sjelfva Caducén.»

Väl fantasin ur blotta prosan tager
En mängd af taflor, som här rullas opp,
Men allt står fram i en så egen dager
Och hvarje tanke kläder sig i kropp.
Än bördens högfärd speglad i »Juliana»,
Än barnets oskuld uti »Nellys» gråt.
Hvar gäck, som dansar fram på lifvets bana,
Hvart själens lyte, och hvar modets vana,
För alla ligger här ett koger i försåt.

Så väckte Hogarth förr sin tid ur dvalan,
När han dess trogna teckning lade fram
Och penseln genomlopp den vida skalan

Från nöjets yrsel ner till brott och skam.
Med lika kraft, men mera nordiskt tycke,
Skaldinnans Genius är alltjemt tillreds;
Men på sitt änne bär han diktens smycke,
Och hvarje tidsbild blir ett mästerstycke,
Och väpnad är hans hand med epigrammets spets.

I tidens öga ser han minsta grandet,
Men bäst han skjuter af ett epigram,
Idyllen kommer med sin frid på landet,
Eklogen nalkas med de hvita lamm,
Och Fabeln ger en själ, en röst åt djuren,
Och allt får nu dramatiskt sceneri.
Till sjelfva Epos faller skiljemuren;
Och ingen död mer finnes i naturen,
Men allt är lif och fröjd och sol och poesi.

Se denna grupp, som vid »den glada festen»
Är landtligt samlad! O du känner den,
Du förr har sett den sjuttiåra presten,
Och alla, alla känner du igen.
Men du i lifvet har dem sett. I sången
Det är först nu, som du dem möter *så*.
Så lefvande är det för första gången
Som verkligheten blef i dikten fången;
Ty allt är här natur, och här är konst ändå!

Det är från den de regna dessa strålar,
Som gjuta sig till ram kring hennes duk.
Hon sjunger, men på samma gång hon målar,
Och hvarje färgton huru smidigt mjuk!
Det är en verld, som träder för ditt sinne
Med allt sitt prål, med all sin galna flärd,
Med sina lasters tyngd, sin dårskaps minne. —
Du tror dig vara på ett dårhus inne
Och märker innan kort, det är din egen verld.

Du verldens dårskap, frodas! Ty skaldinnan,
Som förr dig agat, tystnat längese'n,
Och långt har tidens hjul att löpa, innan
En sådan lyra hotar dig igen.
Den lyran strängad var med gyllne pilar
Och, attiskt fin, hon var dock fosterländsk.
Dess genljud ännu genom rymden ilar,
Fast under marmorn re'n den sångmö hvilar,
Hvars qvickhet var så glad, hvars lyra var så svensk.

Än lefver minnet qvar i våra bygder
Af hennes lif i tysta dalen gömdt,
Som lugnt förflöt i huslighetens dygder
Och blott begärde att få vara — glömdt.
Der njöt hon glädjen och der bar hon qvalen,
De växte, men — hon dem inom sig slöt;

Och hördes mellanåt en sång ur dalen,
Det var ej hon, men det var näktergalen,
Som sjöng i samma bur, och sist dess galler bröt.

Hon flugit opp på fria, lätta vingar,
Hon nu dem badar uti haf af ljus;
Men än i kojan som palatset klingar
Hvar ton hon sjöng, och trotsar tidens brus.
Än sjunger hon: »Jag mins den ljufva tiden»,
Hon sjunger än: »Jag mins den som i går»;
Men ack! den kom med »oskulden och friden»,
Och derför, derför är den re'n förliden,
Det är i dikten blott vi leta nu dess spår.

Den aftonkrets, som förr i hennes boning
Sig samlat här, nu möts i Elysén.
Allt groll har Thorild glömt, och sin försoning
Med Leopold han firat allare'n.
Der Kraus står hänryckt, Kellgren är blott öra,
Och Gyllenborg förtjuses ännu der,
Och Lehnberg, Rosenstein med undran höra,
När Edens vindar sakta till dem föra
En röst dem välbekant, en sång dem fordom kär.

MINNE

AF

KEMIE PROFESSOREN

TORBERN BERGMAN.

När man betraktar vetenskapernas framsteg, den upplysning, förädling och nytta, som de skänkt vårt slägte, har man svårt att förklara hvarför den omedelbart gagneligaste af alla fortskridit senare än de flesta till sin högre utveckling. Fjerrglaset uppdagar för oss osynliga verldar. Men hvad vore stjernkunskapen och den deraf vägledda seglingskonsten, — hvad vore de af denna främjade förbindelser emellan jordens skilda folk, — dessas derpå grundade odling, rikedom och framskridande, — hvad vore allt detta, om ej kemisten först beredt det ämne, hvaraf fjerrglaset skapats? Hvilken verld af ideer, hvilken utveckling för menskligheten ligger ej i denna enda uppfinning? Hvar stode bergverk och landtbruk, slöjder och näringar, krigskonst och byggnadsväsen, läkekonst och enskilt hushållning utan kemien? Om man tänker sig ett folk, som ej förstode att förädla sina metaller, förfärdiga alla slags verktyg och hvad som dermed sedan utföres af jern, koppar, silfver, guld, tenn, bly, — eller sina jord- och sandarter, för tillverkning af glas, porslin, murverk och tegel, — eller olika äm-

nen ur växt- och djurriket, till beredning af beklädnader och hushållsförnödenheter; om man förestälde sig skriftställaren utan papper och bläck, tecknaren utan pergament och ritstift, målaren utan färger, krigaren och jägaren utan krut, handtverkaren utan verktyg, fiskaren utan metkrokar, boktryckaren utan stilar och svärta: hvad blefve den allmänna odlingen hos ett sådant folk? Dessa hjelpmedel skulle dock saknas, om icke kemisten uppdagat råämnenas sammansättning och konsten af deras beredning för olika ändamål.

Och likväl, om man undantager de djupare insigter i denna vetenskap, hvaraf man funnit spår hos Egyptierna, *) — men hvilka, liksom allt hos detta folk, täckts af hemlighetens slöja, — och de inskränktare kunskaper i läke- och hushålls-kemien, som från Greker och Romare öfvergått till oss, så tyckes denna nu så mäktiga, omfattande och betydelsefulla vetenskap hafva under årtusenden legat i linda. Sjelfva dess närmaste föregångare i en nyare tid, den af Araberna införda alkemien, var

*) Benämningen *kemi* betecknar ursprungligen *egyptisk* konst. PLUTARCHOS berättar, att Egyptierna kallade sitt land *Χημεία (De Iside et Osiride,* cap. 23). Ordet *kemi,* användt på skedkonst, lärer först finnas i DIOCLETIANI dekret »om guldets och silfrets *kemi*». Jemför HUMBOLDT, *Kosmos,* II: 451.

en förirring, ehuru den, enligt BACON'S anmärkning, kunde liknas vid en jordbrukare som under sökandet af en förment skatt gör sin jord fruktbar. Deremot har ingen kunskapsgren burit sådana frukter under de senaste två århundraden, i synnerhet det sista, som kemien. Verlden har med förvåning sett den, lik en ny Promethevs, rycka elden från himmelen, undersöka dess natur, liksom luftens, och uppdaga hemligheter som legat förborgade sedan skapelsedagen och ansetts ofattliga för den dödlige. Bland de skönaste af Sveriges vetenskapliga anor äro de, hvilka det räknar från sitt deltagande i kemiens utveckling. Genom dem har det, under nära ett århundrade, täflat om segerkronan med Europas mest upplysta länder *). Af det klöfver-

*) Af sextio för det närvarande kända enkla ämnen, äro ungefär femton (antingen såsom metaller eller oxider) bekanta sedan urminnes tider, och hvilkas upptäckare ej kunna spåras. Af de öfriga 45 äro 22 (således nära hälften) upptäckta af Svenskar, nemligen:

Af SCHEELE:	Syre (samtidigt med Priestley).	
	Qväfve.	
	Fluor (såsom Fluor-väte).	
	Chlor.	
	Baryt.	
	Mangan.	
	Wolfram	såsom Wolfram- och Molybden-syra.
	Molybden	

blad af vetenskapliga snillen, som fäderneslandet är främst skyldigt denna ära, — BERZELIUS, SCHEELE och BERGMAN, — är den sistnämdes rykte äldst *). BERZELIUS och SCHEELE hafva redan inom detta samfund emottagit offentligt erkännande af sina odödliga förtjenster. Det är blott en fördröjd rättvisa då samma hyllning egnas den naturforskare, som BERZELIUS aldrig nämde utan en sonlig vördnad, och som varit SCHEELE'S lärare.

Af BERZELIUS:	Selen.
	Thorium
	Cer.
Af MOSANDER:	Lauthan.
	Didym.
	Erbium.
	Terbium.
Af BRANDT:	Kobolt.
» CRONSTEDT:	Nickel.
» SÄFSTRÖM:	Vanadin.
» ARFWEDSON:	Lithion.
» GADOLIN:	Ytterjord.
» EKEBERG:	Tantal.
» SCHEFFER:	Platina (samtidigt med åtskilliga andra kemister).

*) BERGMAN föddes den 9 Mars 1735 på Katarinebergs kungsgård i Westergötland. Fadren var kronobefallningsmannen öfver Vadsbo härad BARTHOLD BERGMAN; modren SARA HÄGG, dotter af köpmannen HÄGG i Göteborg. Sonen erhöll förnamnen TORBERN OLOF, af hvilka det senare dock endast finnes begagnadt på hans första disputation.

En gammal författare har yttrat, att sällan kan något sägas om barn, som förtjenar att höras af mogna män. Till själslärans upplysning vore dock önskligt, att mer uppmärksamhet skänktes åt barns första tankeriktning, hvarigenom många misstag vid utvecklingen för ynglingens framtida bestämmelse kunde undvikas. LINNÉ lekte som barn med blommor. I stället att anse detta som ett förebud af den blifvande blomsterkonungens kallelse, förklarade läraren, att han borde sättas i handtverk, emedan han »med boken (hvarmed mentes prestudier) kunde ingenting uträtta». BERGMANS största nöje som barn var att betrakta elden och dess verkningar. Han kastade i lågorna hvad han kunde öfverkomma, och följde med yttersta uppmärksamhet de förvandlingar, som uppstodo under förbränningen, liksom hade han redan då ägt en förkänsla af de stora rön, som han en dag, tillsammans med SCHEELE, skulle göra till eldsluftens upptäckande. Följden af hans barnsliga autodaféer blef icke att man gaf akt derpå såsom något eget snilledrag hos en gryende kemist, utan att, då något saknades i huset eller grannskapet, barnet misstänktes att hafva uppbränt det, förebråddes och agades.

Emellertid sändes gossen tidigt till skolan och gymnasium i Skara, der han gjorde utomordentliga framsteg i alla förekommande kunskapsämnen, sär-

deles i teologi, grekiska och hebreiska. Om naturvetenskaperna, såsom undervisningsämnen, var den tiden ingen fråga, men drifven af en hemlig böjelse för desamma lärde han sig känna hvad som stod till buds, nemligen namn och kännetecken på alla blommor och insekter i trakten. Efter att hafva hållit ett offentligt tal på latin, i anledning af konung FREDRIK I:s död, sändes han, sextonårig, till Upsala. Der såg han blomsterkonungen, hvars rykte då uppfylde icke blott visdomsstaden, men fäderneslandet och hela den bildade verlden. Anblicken af denne naturens siare, omgifven af beundrande lärjungar från alla land, väckte hos BERGMAN samma känsla, som ALFIERI erfor vid DANTE'S graf: en hemlig maning att söka likna den höga förebilden. Fördubblad ansträngning att inhämta både de kunskaper, hvaraf han skulle skörda sin framtida bergning, och dem till hvilka hans inre böjelse drog honom, undergräfde dock hans svaga helsa, så att han, efter kort vistande vid lärosätet, återkallades till hemmet. Der blef han naturforskare på egen hand, upptäckte flera fjärilar, som saknades i *Fauna Suecica* och sände dem till LINNÉ. Denne, öfverraskad af en sådan gåfva från en yngling, som han aldrig sett eller hört omtalas, belönade skänken som en vetenskapens konung: han upptog nykom-

lingarne i sitt rike, införde dem i sin Fauna *), och lät efter lärjungen uppkalla en vacker guldprickig fjäril med hvita silfverbälten, *Phalæna Bergmanniana*, — en utmärkelse, hvarmed han plägade hedra Europas störste vetenskapsmän, en RÉAUMUR, GEOFFROI, SCOPOLI m. fl., således ovanlig för en obemärkt student, hvars namn derigenom upplefver hvarje år, med den täcka vårfjäriln, så länge slägtet fortvarar.

Den nu blott adertonårige naturforskaren fortsatte sina rön och lade grunden till ett *Systema Larvarum*, som väckte den då främste entomologs i Sverige, DE GEER'S, förundran, helst detta ämne af sjelfva LINNÉ ej ännu varit vidrördt. En af BERGMAN företagen undersökning om iglarnes naturalhistoria uppdagade jemväl egenheter, som und-

*) De voro: PHALÆNA *Bombyx monacha, camelina.*
» *Noctua parthenias, conspicillaris, perspicillaris, flavicornis, plebeja.*
» *Geometra pennaria.*
» *Tortrix Bergmanniana,*
» *Lediana.*
» *Tinea Harisella, Pedella, Punctella.*
TENTREDO *Vitellina, ustulata.*
ICHNEVMON *Jaculator niger.*
TIPULA *Tremula.*

fallit. LINNÉ, och ökade slägtet med sex nya species, hvilka upptogos i tolfte upplagan af *Systema Naturæ*. Efter de af BERGMAN lemnade upplysningar började först iglarnes allmännare bruk i Sverige. Dittills införskrefvos de utifrån, till något sällsyntare behof, och kunde äfven af den fräjdade arkiater ROSÉN VON ROSENSTEIN endast med mycken svårighet och motsägelse användas. Af särdeles nytta voro äfven de nya upptäckter och rön, som BERGMAN kungjorde rörande biens hushållning. Vetenskaps-akademien utfäste tvenne pris för besvarandet af frågan, huru maskars härjningar på fruktträd kunde förekommas. BERGMAN eröfrade begge belöningarne. Ännu större uppmärksamhet väckte dock hans afhandling om insekten *Coccus aquaticus*. LINNÉ, hvilken betviflat upptäcktens riktighet, blef efter skriftens genomläsning så förvånad, att han på afhandlingen, som han insände till vetenskaps-akademien, tecknade de betydelsefulla orden: *vidi et obstupui!*

Mången skulle, icke oberömligt, hafva der kunnat sluta sin bana. Man emotsåg i den unge naturforskaren en af fäderneslandets störste entomologer. Och likväl hade dessa forskningar varit för honom endast en vederqvickelse, en andehämtning från hans hufvudstudier, hvilka ingen anade, förrän han framträdde med afhandlingen *Om skymningarne*

och med *Vetenskapshistorien om regnbågens förklaring*, der han genomgår detta luftteckens häfder, ifrån Hesiodos' och skaldernas skildring af den sköna Iris, eller Thaumantis dotter med Elektra, och af den vetenskapliga uppfattningen ifrån PYTHAGORAS, ARISTOTELES, PLINIUS, EPIKUROS, SENECA, till den nyare lösningen af CARTESIUS, NEWTON och BERNOULLI. Sällan ser man så mycken beläsenhet i en så behaglig form, som på dessa blad. De följdes af uppsatsen *Om de tysta eldsken*, eller blixt utan dunder, hvarvid inga norrsken, inga eldkulor kunna tagas för orsak, samt af undersökningen om *Norrskenet*, om hvilket himmelstecken, oaktadt flerfaldiga senare forskningar, kännedomen föga framskridit sedan BERGMANS tid. Han tecknar naturens fenomener tillika ur historisk och filosofisk synpunkt, hvilket, i förening med framställningssättets klassiska renhet och osökta behag, skänker hans skrifter ett stort interesse jemväl för den icke vetenskapligt bildade läsaren.

Det *elektriska ämnet* hade vid denna tidpunkt blifvit föremål för de naturkunniges förnyade och lifliga undersökningar. FRANKLIN hade med sin åskledare satt Europa i förundran. Hans skrifter innehöllo vigtiga upplysningar i ämnet, men mycket återstod att uppdaga. BERGMANS försök i elektriciteten ådrogo sig snart främmande länders uppmärksamhet.

Hans första lärospån: *Om Islands-kristallernas elektricitet* beriktigade DELAVAL'S och WILSON'S uppgifter. Flera af hans rön infördes i engelska vetenskaps-societetens handlingar. Hans undersökning om Turmalinens elektriska egenskaper afgjorde till väsendtlig del tvisten emellan de berömde naturforskarne AEPINUS och WILSON. I sitt tal *Om möjligheten att förekomma åskans skadliga verkningar* ingår han i en granskning af FRANKLIN'S teori, uppger hvilka inkast deremot kunde göras, och framställer egna förslag till åskledares ändamålsenliga inrättning. Betecknande icke blott för frågans nyhet, men för den dåvarande upplysningens allmänna ståndpunkt, är hans försvar för vetenskapen emot beskyllningarne, att genom åskledare på ett gudlöst sätt ingripa i himlens afsigter och verkningar, liksom man samtidigt ansåg koppympning såsom ett förmätet rubbande af försynens allvisa ordning.

Flera af de ofvan nämda, snart verldsbekanta rön och afhandlingar tillhörde BERGMANS studenttid. Han innehade ett märkligt rum i vetenskaperna innan han aflagt kandidat-examen. Till gradualskrifning valde han ett astronomiskt ämne: *Om den astronomiska interpolationen*, eller om sättet att efter en metod, säkrare än NEWTON's, rätta de fel som begås vid astronomiska observationer. Han var äfven i denna vetenskap så grundlig, att han

förordnades att föreslå observators-befattningen i Upsala, och utsågs af vetenskaps-akademien att såsom hennes astronom resa till Lappmarken, för att observera fenomenet af Veneris gång förbi solen; men då Kajaneborgs läge befunnits lämpligare, och en annan vetenskapsman, mer bekant med Finland och dess språk, ditsändts, fortsatte BERGMAN iakttagelserna på Upsala observatorium, hvaröfver han utgaf anteckningar, som befunnos de utmärktaste der gjorda och infördes i engelska vetenskapssocietetens tidskrift. Han förestod derjemte med utmärkelse, under professor MELDERCREUTZ' tjenstfrihet, föreläsningarne i matematik och algebra. Till vetenskapernas ytterligare spridande stiftade han, vid tjugetre års ålder, i förening med några unga lärde, det *Kosmografiska Sällskapet* i Upsala, hvars handlingar snart blefvo mer kända i Europa än måhända något annat lärdt samfunds inom fäderneslandet, hufvudsakligast genom BERGMAN, som öfvertagit den fysiska, matematiska och verldsbeskrifvande delen, eller den hvaraf sällskapet hade sitt namn *). Han beträdde här en bana, der bland efterträdare räknas en HUMBOLDT, och han gjorde

*) De första ledamöterna voro BERGMAN, FERRNER, ARRHENIUS, ZEGOLLSTRÖM, INSULIN och gravören ÅKERMAN. Senare tillkommo MALLET, VARGENTIN, STRÖMER, MELANDERHJELM och PROSPERIN.

det på ett sätt, som ansågs såsom en heder för hans tidehvarf. BERGMANS skrift öfversattes på de flesta europeiska språk och beredde honom ett utmärkt namn bland sin tids främste fysiker *).

En jemförelse emellan HUMBOLDTS och BERGMANS verldsbeskrifningar, med afseende på tidernas och författarnes olika synpunkter och egenskaper, skulle vara af ett eget interesse. I vetenskaplig höjdpunkt, omfattning och kombinationsgåfva står den germaniske tänkaren obestridligt öfver den svenske, hvarvid dock bör anmärkas den lättnad som erbjudes den nyare forskaren i otaliga hjelpmedel, som ej stodo den äldre till buds: hvaribland blott må nämnas resultaterna af en mängd vetenskapliga expeditioner i alla land; samtidiga undersökningar på olika punkter af jorden, nästan ögonblickligt meddelta; förbättrade instrumenter; alla vetenskapens framsteg på nära ett århundrade; biträden af andra lärde för särskilta delars utarbetning, o. s. v. Den fråga torde dock kunna vågas, hvilken af dessa skrifter varit för *sin* tid mest gagnande, ty vetenskapens åldrar äga, liksom menniskans, olika fordringar och behof.

*) BERGMANS *Verldsbeskrifning* utkom i Upsala 1766, öfversattes på *tyska* af RÖHL, på *danska* af BRANDT, på *franska* af vetenskaps-akademien i Dijon (en VIC d'AZYR, p. 242, och AURIVILLIUS, p. 19), på *ryska* af KARAMYSCHEW, samt på *engelska* af en icke namngifven författare.

Hvad som måste öka förvåningen öfver BERGMANS vidsträckta lärdom vid så unga år, är sättet för dess tillkomst, vid en ständigt vacklande helsa, brist på böcker och vetenskapliga instrumenter, på tillfälle till oafbrutet vistande vid lärosätet. Anhöriges välmenta afsigt, att han borde egna sig åt studier som försäkrade en snar utkomst, föranledde honom att ofta använda nätterna till sina älsklingsarbeten, för att offra dagarne åt den föreskrifna läsningen. Under vistelsen på landet hade han till vägledare i algebran blott en bok, full af tryckfel *). Då han fann ett misstag, kunde han en hel vecka grubbla öfver lösningen, till dess han utgissat sanningen. Och likväl intog han, med så svag vägledning från begynnelsen, snart lärostolen i matematik. Återkommen till Upsala, använde han följande oskyldiga list, till fullföljande af de forskningar, hvartill en omotståndlig böjelse kallade honom. Ehuru han ej gick ut på hela veckor eller månader, var hans dörr alltid läst, såsom hade han varit borta. Den ende som hade inträde var en slägting, som skulle efterse hans studier. BERGMAN hade på sitt bord filosofiska verk, men under bordtäcket en liten hylla med Euklides, Newton och Keils astronomi. När den lärde uppsyningsmannen

*) PALMQVISTS algebra.

besökte honom, föll täckelset öfver dessa, och han såg endast filosofiska, historiska och humanistiska skrifter, hvarmed han var belåten. Å andra sidan vann BERGMAN genom den tvungna dubbel-läsningen (om man så kan uttrycka sig) en grundlig underbyggnad i filosofi och i klassikerna, som ej alltid tillhör vetenskapsmannen, men ger hans skrifter en prägel af fulländning, som gör dem till mönster.

Ehuru intet var för BERGMAN mer främmande, än läsning för betyg, och han var personligen okänd för de flesta af professorerna, feltes honom blott en röst till främsta hedersrummet vid 1758 års lagerkröning. Han ägde dock redan en högre utmärkelse, då han före mannaåldern vunnit ett i Europa fräjdadt namn som entomolog, astronom och fysiker. Han ansågs sjelfskrifven till den först ledigblifvande lärostol i någon af dessa vetenskaper. Honom tillföll deremot en fjerde, på hvilken han dittills icke tänkt, men som han snart skulle göra ännu mer ryktbar. Tilldragelsen är bland de märkligare i Sveriges lärdomshistoria.

Kemie professorn GOTTSCHALK WALLERIUS begärte afsked. Han var en lärjunge af URBAN HJÄRNE, hvars skrifter han utgifvit; han hade i yngre år delat professors-förslag med LINNÉ och ROSÉN VON ROSENSTEIN, och åtnjöt stort vetenskapligt anseende. Allmänna uppmärksamheten var

spänd på valet af efterträdare. BERGMAN, som ännu ej uppträdt såsom författare i kemien, utgaf ett förslag till förbättrad *alunberedning*. Kännare öfverraskades af det snille och den säkerhet, hvarmed han uppträdde som förbättrare i en för honom dittills främmande vetenskap, och konsistorium uppförde honom i första rummet till den lediga beställningen. En medsökande, med öfvervägande tjensteålder och länge ådagalagd bekantskap med vetenskapen *), besvärade sig och hade mäktiga förespråkare, bland dem den inflytelserike KARL GUSTAF TESSIN, som vände sig med varma förord till sin forne lärjunge, akademi-kansleren prins GUSTAF, och till Rådet, på hvars omröstning tillsättningen berodde. GUSTAF reste till Upsala, undersökte alla förhållanden, inhemtade upplysningar af de behörigaste domare, jemväl utom lärosätet, hvaribland bergsråden SVAB och TILAS, samt uppsatte egenhändigt yttrande öfver den ingifna besvärsskriften, med tillstyrkan för BERGMAN till professionen, hvarpå denne nämdes. Detta var den första stora tjenst som den tjugeårige GUSTAF gjorde vetenskapen. Vid sin kröning nämde han äfven BERGMAN till en bland de första riddare af den då stiftade Vasa-orden, hvilkas antal utgjorde blott 28.

*) Adjunkten TIDSTRÖM.

Bergman gaf kemien ett nytt lif, ett nytt skick. Dittills hade man följt den s. k. systematiska metoden, med mycket afhandlande och få rön. Instrumenter, samlingar och rum dels saknades, dels voro förfallna. »Några mortlar, samt kapell- och skärfvelfoder, utgjorde hela inventarium», säger en äldre minnestecknare. »Mineralie-samlingen låg, i brist af utrymme, oupptagen» *). Bergman gaf förslag och ritning till laboratoriets nybyggnad, anskaffade instrumenter och bibliotek, inrättade modellkammare för alla vid metallers behandling erforderliga inrättningar, och uppstälde mineralsamlingarne i geografisk ordning, så att vettgiriga ynglingar, som ej hade råd att besöka bergslagerna, kunde så till sägande på några timmar genomfara malmfälten. Dertill fogade han en samling af kristaller utaf alla slags salter, tillika med profstycken af de förnämsta tillverkningar i kemien, till upplysning och vägledning för lärjungar. Alla dessa samlingar hade han sjelf förvärfvat och egnade dem åt lärosätet, utan att derför betunga dess räntekammare, eller det allmänna med någon utgift.

Bergman var ett icke blott forskande, men ett praktiskt snille. Han lade först den materiella

*) *Åminnelsetal öfver Torbern Bergman*, i kongl. vetenskapsakademien, af P. J. Hjelm, proberare.

grunden, innan han sökte uppföra den vetenskapliga byggnaden, väl vetande att den skickligaste arbetare intet förmår utan verkstad och verktyg. Med en blick omfattade han nu det nya, föga odlade lärdomsfältet, ända ifrån hvad han kallade kemiens sagoålder, eller Arabernas alkemistiska och nyplatonska drömmar, hvilka förhålla sig till den nyare kemien ungefär som den gamla stjerntydarekonsten till den nuvarande stjernkunskapen. Han fann, att fysiken gjort jettesteg genom öfvergången från den Cartesianska eller kontemplativa metoden till den Newtonska eller experimentala, och han insåg genast, att kemien, såsom en del af fysiken, endast kunde på samma väg framgå till ett högre mål. Med Bergman inträdde i kemien den fulländade fysikern och geometern, och det var medelst användande af den senares metod på den förres vetande som han i kemien gjorde så säkra beräkningar, införde en dittills okänd ordning, samt på en gång vidgade och närmare bestämde denna vetenskaps gränser. Af sin djupa forskning i fysiken använde han i kemien hvad som kunde upplysa det förhandvarande ämnet, underkastade frågan väl beräknade försök, och framlade den klaraste åskådning af saken, der man med ett ögnakast kunde öfverse hvad som dittills varit i frågan kändt, hvad man nu upptäckt, och hvad som återstod att utröna.

Om med detta grundliga tillvägagående ej uppnåddes det största antal af nya försök, som kunna sysselsätta ryktet, men af hvilka vanligen icke så få vid närmare skärskådande underkännas eller falla, så undvekos desto säkrare irringar, intet steg behöfde tagas tillbaka, vetenskapen framgick lugn, värdig, ojäfvad, och dess målsman framstod såsom en förebild af naturforskare och lärare.

URBAN HJÄRNE lyfte den svenska kemien ur vaggan och lärde henne de första stegen; vid BERGMANS hand trädde hon ut i verlden och ställdes vid sina medsystrars sida, för att snart stiga framom de flesta.

För att bedömma hvad BERGMAN verkat för sin vetenskap, må man erinra sig att kemien, då han mottog henne, ännu ej framskridit öfver den utveckling, der den namnkunnige STAHL lemnat henne. Hon hade fastmer delat sig åt en mängd sidogrenar, såsom farmacevtik, metallurgi m. fl., men utan lyftning till något eget högre system. I spetsen för den rörelse, som förändrade denna vetenskaps grunder, stodo, jemte PRIESTLEY och LAVOISIER, BERGMAN och hans lärjunge SCHEELE. Kemien blef ej längre en tjenarinna, en hjelpvetenskap; hon lyfte sig till forskningens högsta rymder; hon begynte undersöka sjelfva ljusets, eldens och luftens natur; upplösa, sönderdela och åter sammansätta

elementer; utreda och förklara fenomener som dittills varit knappt antydda, samt afslöja under i naturen som dittills icke anats. Man hade ej trott det möjligt att upplösa och genomskåda sådana väsen, som undgå våra sinnen; man började nu behandla det osynliga med samma lätthet och säkerhet, som tillförene fasta kroppar; att särskilja och återförena det flygtigaste, för våra sinnen ofattliga, liksom fordom handgripliga ämnen; att väga och räkna atomer, framtränga till den anorganiska naturens innersta och första bildningskrafter, till *primordia rerum*. Kemien ställdes i spetsen för de fysiska vetenskaperna, hvartill svenske naturforskare icke minst bidrogo. LAVOISIER öfversåg hela omfattningen af denna omskapelse, och uppställde den i system.

Vid hvarje vetenskaplig ombildning erfares snart behofvet af en ny benämningslära (nomenklatur). Så länge man ej såg annat än spridda ämnen, gaf man dem, i den mån de upptäcktes, godtyckliga, stundom vidunderliga benämningar, såsom *Lana philosophica, Pompholix, Terra foliata secretissima* o. s. v., hvarjemte inträffade att ett ämne erhöll sex eller åtta olika namn*). Sedan en ny lag för

*) Så kallades t. ex. svafvelsyradt kali, efter olika beredningssätt, ömsom *sal polychrestus, tartarus vitriolatus, specifi-*

de kemiska kropparnes indelning var gifven, yrkades öfverallt på ett nytt kemiskt språk. Den af BERGMAN föreslagna benämningslära, hvari namnet, så vidt möjligt, tillika angaf kropparnes sammansättning, intog, enligt BERZELII vitsord, det utmärktaste rum af alla försök i denna väg, och grundlade den antiflogistiska nomenklaturen, hvilken utarbetades af MORVEAU, under brefvexling med BERGMAN samt rådplägning med LAVOISIER och de öfriga ryktbara franska kemister, som deltogo i denna vetenskapliga ombildning. *). Liksom LINNÉ för Europas lärde gaf åt sin vetenskap nya namn, så äfven BERGMAN inom sitt område.

Få naturforskare hafva inom jemförelsevis så kort tid förvärfvat ett stort namn, och detta mindre genom rön, hvari en lycklig tillfällighet eller yttre omständigheter kunna äga del, än genom skarpsinnig uppfattning af vetenskapens grunder, hvarigenom han bröt vägen för ytterligare framsteg

---

cum purgans Paracelsi, nitrum fixum, panacea holsatica, arcanum duplicatum och *nitrum vitriolatum.* Jfr *Öfversigt af kemiens historia,* af D'OHSSON, s. 27.

*) Huru noggrann BERGMAN var i denna uppställning, synes af följande ställe ur ett bref från honom till MORVEAU: »*Ne faites grace à aucune denomination impropre; ceux qui savent déjà entendront toujours; ceux qui ne savent point encore entendront plutôt*». BERZELIUS, *Lärobok i kemien,* III: 288.

af snillrika efterföljare. Han var en bland de första som sökt bestämma, till hvilken grad man kan medgifva spekulationen inflytelse på naturvetenskaperna, och hvar erfarenheten bör inträda som ledsagarinna; han upplyfte den analytiska kemien; hans arbeten lade grund för den nuvarande analysen af kemiska kroppar; han lemnade först en fullständigare lära i valet af reagentia, och om deras verkningar; han öppnade för mineralierna, hvilkas undersökning dittills endast skett genom förhöjd temperatur, en säkrare pröfning på *via humida;* han undersökte först hafsvattnen på olika djup, och hans metod för utrönande af gasernas natur spridde öfver dem en säkrare kännedom. Sin största ryktbarhet vann han dock genom det ljus han gaf åt frändskapsläran, uppdagande de lagar, som bestämma kropparnes inbördes föreningar, och hvari han belyste icke blott de enkla utan de dubbla valfrändskaperna *).

Äfven i den kemiska proportionslärans historia intager BERGMAN ett utmärkt rum. Ända från PYTHAGORAS, eller från det man började anse kropparne såsom sammansatta af enkla elementer, synes man antagit, att samma yttre och inre egenskaper tillkännagåfvo samma elementer, förenade i samma

*) KOPP, *Geschichte der Chemie,* 1 Th. S. 246—254.

inbördes förhållanden. Detta var dock endast, under årtusenden, mer en dunkel aning, än en bevist sanning. Man kan ej med säkerhet säga, hvilken kemist som först genom analytiska prof sökt bestämma en kropps qvantitativa sammansättning. »Bergman — säger BERZELIUS — är likväl en af de första kemister, i hvars skrifter man röjer att dessa proportioner stå till hvarandra i allmännare inbördes förhållanden». Den anspråkslösa skrift, der han gick så framom sin tid, var en i Upsala utgifven disputation *)

En af denna vetenskaps idkare skulle här äga tillfälle att närmare utveckla BERGMANS alla förtjenster om henne: huru han genom djupa beräkningar ersatte hvad som var omöjligt att utröna genom kemiska försök; huru han gifvit oss de första vetenskapliga idéer om tackjernets sammansättning **), en upplysning af så stor vigt för vårt land och för en af dess förnämsta modernäringar; huru han fullkomnade det vetenskapliga verktyg (blåsröret), hvarigenom de doldaste ämnen i naturalstren upptäckas; — en naturkunnig skulle här uppräkna hans otaliga undersökningar af jordarter och metaller,

---

*) *De diversa phlogisti qvantitate in metallis.* Ups. 1782. Jfr BERZELIUS, l. c. III: 2.

**) BERZELIUS, l. c. II: 217.

vatten- och luftarter, salter och syror; hans förbättringar af attraktionslärans tabeller, allt ledande till vetenskapens upplysning och framsteg. Men svenska och främmande lärda samfunds handlingar bära derom tillräckligt vittnesbörd. Här må gälla, hvad en vetenskaplig talare yttrat om Bergmans berömda schemata till ådagaläggande af huru enkla och dubbla attraktioner försiggå: »Det skulle vara detsamma som att afskrifva detta och Bergman alla mästerstycken, om man ville företaga sig att uppräkna och beteckna alla de skönheter och lyckliga förklaringar, som deruti förekomma öfver de svåraste och dittills outredda spörsmål, till hvilka han ock, så vida sig göra låter, öfverallt började lämpa algebraisk räkning. Det allmänna bifall, jag kan säga den allmänna förundran, som hans arbeten vunnit hos alla utländska lärde, styrka sanningen af detta utlåtande» *). En undersökning af Bergman öppnade vägen för oräkneliga efterföljare. Så blefvo, genom hans utredning af läran om luftsyran, många dittills obegripliga företeelser i kemiska förrättningar uppdagade, oväntade upptäckter gjorda i kropparnes inbördes förhållanden och sammansättning, förstörelse och återställande. En enda af hans uppdagelser må här i förbigående särskilt

*) Hjelms åminnelsetal öfver Bergman.

nämnas, för de allmänna och välgörande verkningar den medfört. BERGMAN bragte vattnets undersökning till större fullkomlighet och noggrannhet, än någon före honom. Från särskiljande öfvergick han till sammansättning och blef uppfinnare af konstgjorda helsovatten. Redan år 1778 tillverkade BERGMAN inför vetenskaps-akademien Karlsbader-vatten, och ådagalade det då oerhörda, att man genom konst kunde ersätta bristen af naturliga helsokällor. Flera af honom eftergjorda helsovatten infördes till allmänt bruk, men synas fallit i glömska, till dess hans store efterträdare i våra dagar återväckte begagnandet i större omfattning.

BERGMAN var utmärkt som forskare, ombildare och författare i sin vetenskap. Måhända var han ännu sällsyntare som lärare. I nit och sjelfuppoffring för sitt kall, i faderlig ömhet för sina lärjungar har han icke varit öfverträffad. Lärdomshistorien uppvisar ej ett vackrare förhållande emellan lärare och lärjunge, än det emellan BERGMAN och SCHEELE. När denne som ung farmacevt, eller som det då kallades »apotekare-gesäll», gjort sina första, lysande kemiska rön i Upsala, upptogs han af BERGMAN snarare som son, än lärjunge; läraren bjöd honom sitt hus, sitt bord, sin vänskap, sina råd, min medverkan i allt; förkunnade för den lärda verlden hans upptäckter, skref företal till hans

arbeten, framstälde honom till Europas beundran och tröttnade ej att prisa den, som ensam i Sverige kunde fördunkla hans ära. Den bekante kemisten MORVEAU hade uppgifvit några af SCHEELES upptäckter såsom tillhöriga BERGMAN; denne tillskref honom ett bref med förebråelser, huru man så kunde misstaga sig, och förklarade sig blott hafva gjort *en* stor upptäckt: den af SCHEELES snille. När SCHEELE nedflyttat från lärdomssätet till sitt apotek i en småstad, och främlingar kommo att betyga sin vördnad för BERGMAN, sände han dem till den store kemisten i Köping, såsom högre förtjent af uppmärksamhet *). SCHEELE lönte detta ädla

*) Bland främlingar, som rest till Upsala, för att höra BERGMANS föreläsningar, voro presidenten DE VIRLY och herr D'ELHUYAR, från Biscaya, direktör öfver smältverken i Nya Granada, hvilka uppehöllo sig under vårterminen 1782 i Upsala, för att genomgå en kurs i den högre kemien och proberkonsten. Vid afresan gaf BERGMAN dem bref till SCHEELE i Köping, på det att de måtte göra denne märkvärdige mans bekantskap. Omständigheterna dervid äro egna. Ankomna till SCHEELES hus, träffa de en man med förkläde, hvilken de tillspörja, hvar de kunde finna den store vetenskapsmannen. Det var SCHEELE sjelf. Han läste BERGMANS bref, som gjorde honom stor glädje, bad dem stiga in och sitta ned, hvarpå han fortsatte sina kemiska arbeten, hvarifrån intet kunde störa honom, talte med förtjusning om sin lärare, och utropade: »c'est l'honneur de la Suède!» Under flera dagar, som de resande uppehöllo sig i Köping, bjödo de SCHEELE hvarje dag till

handlingssätt med en lika varm tillgifvenhet och beundran för sin mästare, hvilken han kallade »Sveriges ära». Det vackraste äreminne öfver BERGMAN ligger i de ord, hvarmed lärjungen kungjorde för den lärda verlden hans bortgång. »Kemien», skrifver SCHEELE, »har förlorat allt hvad han i en enda man kunde förlora. Han är icke mer denne lärare, den ädlaste och ypperste som funnits intill våra dagar, och hvars godhet dolde det afstånd, som fanns emellan oss i erfarenhet och år. O att jag kunde uppresa åt honom en oförgänglig minnesvård! Hans hågkomst skall åtminstone blifva mig evigt dyrbar; jag skall teckna hans lefnad, ty jag vill att verlden må känna, att han varit min vän» *).

Det var dock icke ensamt det uppspirande snillet, som hade anspråk på BERGMANS lärarebiträde. Han tröttnade aldrig att undervisa, hjelpa och råda den uppmärksamme och flitige ynglingen, om denne än var med mindre skarpsinne begåfvad, och att öfvervara och pröfva de unges omogna försök. BERGMAN ägde ej blott en lärares snille och kun-

---

middag, hvilket han antog, utan alla vid dylika tillfällen vanliga artighetsbetygelser, men skyndade sig efter maten genast hem till sitt arbete. *Eloges historiques de Vicq d'Azyr,* T. II: 46, art. SCHEELE.

*) *Annales chimiques de* CRELL.

skaper, han ägde ett lärare-hjerta. Det är rörande att läsa, huru han under sina lidanden — ty hans sjuka stunder voro långt flera än de friska — och i den strängaste köld lät, efter en åt lärdomsförhör och föreläsningar egnad dag, lärjungarne, hvar efter annan, göra kemiska prof, som han bevistade och granskade långt in på nätterna, ehuru han sedan, genomkyld af stengolf och drag, ej kunde återfå värme, eller njuta sömn förrän klockan 4 på morgonen; och huru han sedan ofta använde de för hvilan återstående stunder till läsning och egna rön, för att ej borttaga något af den kommande dagen för sina kära lärjungars undervisning; huru han gladde sig åt ett träffande svar på en fråga, såsom hade han sjelf lärt något, och åt ett lyckadt prof, som åt en egen upptäckt. Och då en lofvande ämnessven frambar sitt lärospån, hvilken belöning läste han ej i lärarens blickar, hvilken eggelse till fortsatta ansträngningar inneburo ej hans uppmuntrande ord! Bergmans klara och behagliga föredrag, hans ovanliga förmåga att göra de mest invecklade och svårfattliga ämnen lätta och lockande, förvandlade hans lärostunder till högtider för den vettgiriga ungdomen. Åhörare ditströmmade icke blott inom lärosätet och från aflägsna landskap, men från främmande länder, från Euro-

pas yttersta gränser *). Vid sidan af LINNÉ'S vidtfräjdade skola upprättade BERGMAN en för sin vetenskap, föga mindre berömd **). Måhända har ingen svensk vetenskapsman efterlemnat så många utmärkta lärjungar, icke blott i kemien, men i mineralogi, fysik, matematik, mekanik, och bland hvilka det år nog att nämna — utom SCHEELE, ensam så god som en skola, — en JOHAN GOTTLIEB GAHN, om hvilken BERZELIUS yttrat, att han i vetenskaplig »förtjenst, ehuru icke i namnkunnighet, varit SCHEELE'S och BERGMANS medtäflare»; — en SVEN RINMAN, författare af jernets historia, — en ERIK NORDEVALL, fullbordare af POLHEMS Trollhätte-verk och förste styresman af Eskilstuna fristad, — en JOHAN AFZELIUS, myr-eterns upptäckare och BERG-

*) Bland främmande vetenskapsmän, som begåfvo sig till Upsala, för att njuta BERGMANS undervisning, må nämnas THORODDI från Island, IKONNIKOFF från Petersburg, ROTHERAM från England, ERHARD från Schweiz, NEBLUNG från Altona, GRUNO från Hamburg. Af de ofvan omförmälde ELHUYAR från Spanien och DE VIRLY från Frankrike, har den förre upptäckt en ny metall i tungstensjorden, som blifvit kallad *Wolframium*. Några af dessa främlingar uppehöllo sig länge under BERGMANS ledning, ERHARD i tre år och GRUNO i fyra.

**) Äfven i det inför franska institutet hållna åminnelsetal kallas BERGMAN »chef d'une école fameuse». *Oeuvres de Vicq d'Azyr*, I: 217.

MANS efterträdare i hans lärostol *), — en GADOLIN, ytterjordens upptäckare **), — en SWEDENSTJERNA, utgifvare af *Samlingar i Bergsvetenskapen*, — en BENGT REINHOLD GEIJER, en BIRGER ROTHOFF, begge med utmärkelse nämde i BERZELII skrifter, och ännu mer än tretio, hvar i sitt slag utmärkte män, som i skilda riktningar gagnat och hedrat fäderneslandet ***).

---

*) *Myr-eter* upptäcktes 1777 af JOHAN AFZELIUS, ehuru af utländske författare vanligen kallad ARFWIDSON. Se *Lärobok i kemien* af BERZELIUS, V: 1078.

**) *Ytterjord* upptäcktes af GADOLIN 1794 och kallades af Tyskarne *Gadolin-jord*, men uppdöptes af EKEBERG till *ytterjord* (från Ytterby socken i Roslagen), hvilket namn den bibehållit. BERZELIUS, l. c. I: 287.

***) Bland BERGMANS förtjente lärjungar, de fleste kända inom bergsvetenskapen, må tilläggas namnen af markscheiderna POLHEIMER och SVAB, bergmästarne J. A. GYLLENHAAL och A. PIHL, öfver-masmästaren A. SCHEDIN, samt i öfrigt, bland vetenskapsmän, bruksidkare och embetsmän, S. TROILI, L. C. POLHEIMER, A. RÖRING, C. G. ROBSAHM, E. SWARTZ, L. ODELSTJERNA, A. FORSSENIUS, PH. KRAPP, D. EKLUND, M. ESPLING, C. J. ADLERWALD, J. BURMAN, S. TROILIUS, A. LUNDSTRÖM, C. LUNDSTRÖM, JOH. GEISSLER, J. STRÖM, L. P. WAHLSTEN, J. G. NETZEL, P. CASTORIN, C. D. HJERTA, G. RINMAN, C. RINMAN, A. N. TUNBORG, J. H. GRAVE, P. FORSSLIND, J. T. BELLANDER, P. S. IHLSTRÖM, A. ROSENBORG, C. RISELL och P. CEDERBAUM, tillsamman med de förstnämda ryktbarare namnen, 46 ur denna skola utgångne män, hvilka gjort sig så fördelaktigt kände, att det, vid åminnelsefesten öfver BERGMAN

Det inträffar ej alltid, att den, som innehar främsta rummet i en vetenskap, nedlåter sig att skrifva läroböcker deri, till bibringande af de första begreppen hos nybegynnare, ehuru vigtigt det må vara, eller att en utmärkt tänkare, om han också ville, har förmåga till detta slags undervisning. BERGMAN utgjorde jemväl i detta hänseende ett undantag. För dem, som ej hade tillfälle att åhöra hans muntliga föredrag, utgaf han handböcker, som öfversattes på flera främmande språk, såsom förebilder i sitt slag. En af dem — *Utkast till sciografi öfver mineralriket* — hade knappt lemnat pressen innan fem tyska öfversättningar från olika orter kungjordes *). Den så kallade disputationslitteraturen, hvari deltagandet är oundvikligt för en

---

inom vetenskaps-akademien, uppräknades bland hans äretitlar att hafva bildat dem.

*) Den trycktes först på latin i Leipzig och Dessau, 1782. Professor FERBER, som besörjde denna upplaga, beklagade sig i tidningarne öfver att han knappt lemnat den på trycket innan tyska öfversättningar på fem särskilta ställen kungjordes, och lofvade att sjelf utgifva en tillförlitlig och tillökt öfversättning (således den sjette). Det latinska originalet omtrycktes i Florens 1783 och i London samma år. En engelsk öfversättning af D:r WITHERING utgafs 1784, och en fransysk af MONGER samma år. (Jfr AURIVILLII tal öfver BERGMAN, s. 27, och HJELMS tal, s. 103.) Således funnos, inom tvenne år, af denna lilla skrift elfva upplagor på fem språk.

akademisk lärare, åtnjuter i allmänhet ett skiftande anseende, men är dock ingalunda bland de lättare, om dess fordringar skola värdigt motsvaras. BERGMANS dissertationer voro af den art, att de genast öfversattes och anmältes i de berömdaste främmande tidskrifter, och utländske lärde beklagade sig, att de ej nog tidigt och fullständigt erhöllo del af så interessanta och för vetenskapen vigtiga afhandlingar *). Under allt detta saknade BERGMAN ej tid till en vidlyftig och oafbruten brefvexling med de utmärktaste vetenskapsmän, inom och utom fäderneslandet, hvilka meddelte honom sina rön och begärte hans yttranden, såsom tidehvarfvets störste kemist **).

---

*) De sammantrycktes och anmältes i *Journal des sçavans*, Sept. 1779, med följande ordalag: C'est un recueil précieux et nécéssaire à tous ceux qui font un étude particulière de la physique, de la chimie, et de l'histoire naturelle. Mais nous devons prévenir que les recherches profondes dont sont remplies les dissertations qui composent ce recueil supposent des connaissances fort étendues dans ces sciences, et sans lesquelles on ne pourrait les bien entender, ni en sentir tout le mérite».

**) Så kallar honom D'ARCET. Den bekante kemisten DE MORVEAU, som öfversatte hans arbeten på fransyska, yttrar derom: »J'ai entrepris la traduction de ces opuscules, parceque je n'ai pas cru pouvoir ne rien faire de plus utile pour les progrès de la bonne chymie; c'est à regrêt que je leur ai conservé ce titre trop modeste, mais la gloire

Dessa förtjenster kunde ej undgå att framkalla motsvarande utmärkelser. De vetenskapliga samfunden i Stockholm, Paris, London, Petersburg, Turin, Montpellier, Göttingen, Upsala, Lund m. fl. täflade att tillegna sig en så lysande eröfring. Franska vetenskaps-akademien, som inskränker sig till endast åtta utländska medlemmar i hela den lärda verlden, räknade denna tid deraf tre, eller nära hälften, ensamt i Sverige, nemligen LINNÉ, BERGMAN och VARGENTIN, och hade säkerligen bland sina medlemmar skådat den fjerde, i fall SCHEELE ej så tidigt bortryckts af döden. Vetenskaps-aka-

---

de M. BERGMAN n'a pas besoin des suffrages de ceux qui sont dupes des titres». Då det torde interessera läsaren att se med hvilka främmande lärde vår fräjdade landsman underhöll brefvexling, må de förnämste här anföras: i Frankrike: MACQUER, VICQ d'AZYR, DE MORVEAU, GRIGNON, NOLLET, JARS, DE VIRLY, MONNET och hertigen DE LA ROCHEFOUCAULT; i England: PRIESTLEY, WILSON, KIRVAN, LEVIS, MORE DE MAGELLAN, SVEDIAUER och HUSSEY DE LA VALL; i Tyskland: J. F. GMELIN, BOEHM, WEIGEL, VON BORN, CRELL, BUCHNER, FORMEY, GISEKE, HARTMANN, ILSEMANN, REIMARUS, LESKE, baron HUPSCH DE LONTZEN, MARTINY, RÖHL, J. A. MURRAY, SCHEFFER, TITIUS, SCHREBER, WERNER och WELTHEIM; i Danmark: HOFGAARD, BRÜNNICH, FABRITIUS, HELTZEN; uti Italien: LANDRIANI, SCOPOLI och SALUCCI; i Ryssland och Polen: STAEHLIN, FERBER och CAROSI; i Ungern: MÜLLER. Tillsamman 48 brefvexlare, förutom de inhemska, hvilka utgjorde ett föga mindre antal.

demien i Dijon hade blott fyra utländska medlemmar. BERGMAN var en af dem. Vetenskaps-akademien i Montpellier anhöll hos konungen i Frankrike att få öka sina främmande ledamöters antal, för att kunna inkalla BERGMAN. En ny utmärkelse inträffade då FREDRIK den store inbjöd BERGMAN till Berlin, såsom hedersmedlem af dess vetenskaps-akademi, och med vida högre inkomster än han i Upsala åtnjöt. BERGMAN lyssnade icke dertill, men förslaget förnyades åtskilliga gånger genom preussiska sändebudet. De förhöjda lönevilkoren ägde för BERGMAN intet lockande; snarare den frihet att egna sig åt högre vetenskapliga forskningar, som han kunde vinna från det trägna lärare-åliggandet, att ständigt upprepa vetenskapens första grunder för nybegynnare, hvilket nedtyngande arbete i förtid förnötte hans helsa och krafter. GUSTAF III, som fått underrättelse om inbjudningen från Berlin, men som för intet pris ville tillåta, att Sverige skulle förlora en sådan vetenskaplig prydnad, lät genom akademi-kansleren erbjuda BERGMAN så mycken löneförhöjning, som tillgångarne möjligen kunde medgifva, och befrielse från lärarebefattningen, med lönens bibehållande, när hans helsa det fordrade, men förklarade derjemte, att han skulle anse såsom en personlig förnärmelse mot sig, om BERGMAN lemnade fäderneslandet. Frågan förföll ögon-

blickligen, och GUSTAF hade för andra gången skänkt åt rikets första lärosäte en af dess yppersta ryktbarheter. Eget är, att Sveriges trenne största kemister — BERGMAN, SCHEELE och BERZELIUS — ägt samma smickrande anbud, från samma hof, men låtit fosterlandskärleken besegra frestelsen, och att, såsom motstycke dertill, SCHEELE haft svårare att bli apotekare i Köping, än professor vid vetenskapsakademien i Berlin. Man har anledning tro, att BERGMAN velat öfverflytta det honom gjorda tillbud på sin, näst SCHEELE, mest älskade lärjunge — GAHN, — men att hans önskan mött hinder. *) Tilläggas må, att BERGMANS svar till sin konung var sådant man af honom kunde vänta. Han undanbad sig all löneförhöjning och qvarstannade på gamla vilkor, men bad konungen en dag icke glömma enkan efter den, som offrade sina sista krafter i fäderneslandets och lärosätets tjenst.

Under åtta år fortsatte BERGMAN ännu sin verksamhet, men med alltmer brutna krafter. Han var slutligen ett sammandrag af krämpor och sjukdomar. Golfkylan i hans laboratorium hade ådragit honom en olidlig hufvudvärk; frossor och kramper omvexlade; lefvern var skadad, gallan uppsöps

*) Se *Åminnelsetal öfver Johan Gottl. Gahn*, af HANS JÄRTA, sid. 16.

i blodet; nerfsystemet var förstördt; vid hvarje starkare rörelse inställde sig darrning och hjertklappning; anfall af blodspottning kommo med den häftighet, att de liknade störtning, hvarefter andtäppa och hosta ökades. Omsider visade sig blodet så upplöst, att det ej färgade mer än blodvatten. Hans ansigte höljdes af dödsblekhet, äfven långsam gång kunde ej uthärdas, läkemedel verkade ej mer. Annalkandet af lefnadens slut och fruktan att ej medhinna hvad han föresatt sig fördubblade hans arbetsifver. Aldrig talte han om sina lidanden, endast om de verk han skulle fullborda, och han började nya med döende hand. Den sista vår han upplefde begaf han sig till Medevi, af hvars helsokälla han förut funnit lindring. Med sorgliga aningar såg visdomsstaden hans afresa. Ankommen till Stockholm insjuknade han häftigt, men anblicken af några lyckade smältningsförsök med eldsluft, som hans lärjungar Geijer och Swartz verkställde, återskänkte honom lifskrafterna. En annan fägnad var honom beredd. Finska nationen, hvars inspektor han var i Upsala, hade låtit pregla en skådepenning i guld, med Bergmans bröstbild och omskrift: »Fäderneslandets och tidehvarfvets prydnad». Medlemmar af denna nation öfverlemnade denna vördnadsgärd åt den älskade läraren, som djupt rördes deraf. Så fort krafterna medgåfvo,

fortsatte han resan till Medevi. Ännu hvälfde hans, ur den sjunkande stofthyddan snart flyende ande samma vetenskapliga forskningar, som i hans bästa dagar. Han hade lofvat vetenskaps-akademien en utveckling af sina grunder för mineralsystemet. Sysselsatt dermed under sin sjukdom i Stockholm och under resan till Medevi, fulländade han uppsatsen och insände den. Det var hans sista arbete. Konvulsiviska anfall slutade kort derefter hans ärofulla lif, i en ålder af endast 49 år. Ögonvittnen hafva beskrifvit den djupa bestörtning, som dödsfallet väckte bland omgifningen, och huru det talrika brunns-sällskapet liknade en enda sörjande slägt. Hvar och en tyckte sig hafva förlorat en anförvandt, en vän; så utgjorde BERGMAN en del af Sveriges ära. Alla beledsagade hans stoft till dess hvilorum, vid den nära Medevi belägna Vestra Nykyrka. Det långa sorgtåget anfördes af riksråden SCHEFFER och FALKENGREN. En minnesvård uppfördes, hvartill den förstnämde ädle vetenskapsfrämjaren gaf ritning, och som bekostades af en bland BERGMANS beundrare och vänner, kammarherren ODENCRANTZ. Men BERGMANS död väckte framför allt en gränslös saknad, man kan säga en kungssorg, inom vetenskapen. Vetenskaps-akademien och Upsala lärosäte firade sorgefester till hans minne. Förstnämda samfund preglade derjemte

en ärepenning öfver honom. Alla främmande samfund, hvilkas medlem han varit, beklagade hans bortgång. I franska institutet hölls åminnelsetalet af den berömde VICQ D'AZYR, hvilken talare intagit det efter BUFFON lediga rum. De ord, med hvilka han inleder sin skildring, och den sammanställning han gör af BERGMAN med LINNÉ, visa bäst huru BERGMAN var skattad af sina vetenskapliga medbröder vid Seinens stränder. »Sverige», säger talaren, »har redan skänkt åt detta århundrade en af de lärde, som mest hedra det i efterverldens ögon, denne outtröttlige forskare, som skådat, klasslagt, skildrat allt; hvars odödliga hand tycktes liksom lekande sammanfoga ringarne i varelsernas omätliga kedja; som djerfvare än LEIBNIZ vågade skapa för naturforskningen en ny ordning, nya namn; med ett ord LINNÉ. Min svaga röst har firat denne store man. Och i dag, efter knappt sex års förlopp, återkommer jag för att egna samma vördnadsgärd åt en lärd af samma ordning, från samma land. Lyckönskom Sverige, att hafva förenat, vid en och samma högskola, tvenne lärare så värdiga vår beundran och vår saknad» *).

Detta var icke blott samtidens röst om BERGMAN. Inom samma lärdomskrets, den berömdaste

*) *Oeuvres de Vicq d'Azyr*, T. I. p. 209.

i Europa, lefver BERGMANS anseende intill denna dag oförminskadt. I en af de senast hitkomna vetenskapliga tidskrifter blandas ännu hans lof med deras, som vidgat forskningens gränser, och, hvad som torde vara ännu mer sällsynt, det erkännes nu — efter nära hundrade års förlopp — att då BERGMAN täflade om franska vetenskaps-akademiens belöning, hvilken tilldömdes en fransk lärd, var likväl den svenske medtäflarens skrift af högre vetenskapligt värde *). I en nyligen uti Paris utgif-

*) *Journal des Savants, Novembre 1858,* p. 716. Der yttras, bland annat, i en vetenskaplig öfversigt: On ne peut omettre le nom de Bergman de la liste de ceux qui ont contribué réellement au progrès de l'analyse organique. Car à l'illustre savant suédois appartiennent les premières formules générales qui aient été publiées pour analyser les matières pierreuses et terreuses, bases des sols arables, les eaux naturelles, véhicules de toutes les matières qui pénétrent dans les plantes à l'état de dissolution, et qui y deposent, conséquemment, les principes inorganiques qui constituent leurs cendres. Bergman a étudié d'une manière spéciale la silice, l'alumine, la magnésie, la chaux, le fer et ses composés, et, parmi les observations dont ces corps ont été l'objet, plusieurs s'appliquent à l'agriculture. Il n'est pas inutile d'observer que Bergman, dans sa *sciographie du regne minéral distribué d'après l'analyse chimique* a signalé l'alcali volatile aéré (sous-carbonate d'ammoniaque) comme se trouvant fréquemment dans les argiles. Dejà Hjerne, Henckel, Brandt, en avaient reconnu la présence dans la terre végétale, la craie, diverses espèces d'argiles», etc. Om den ofvan nämda täflan, der priset

ven samling öfver de störste män, i alla länder och tider, finner man TORBERN BERGMANS bild.

BERGMAN var i snillebegåfning jemförlig med hvilken som helst af Sveriges stora naturforskare. Man förvånas öfver mångsidigheten och omfattningen af en snilleförmåga, som kan ömsom, med LINNÉ, rikta Sveriges Fauna genom nya upptäckter, och särskilja regnbågens strålar med NEWTON; ömsom undersöka volkanernas innandöme och binas hushållning; angifva medel mot ljungeldens slag och mot maskarnes härjningar; beräkna himlakropparnes gång och aflocka jorden hemligheten af helsovattnens daning; utföra med samma mästarhand verldsskildringen och beskrifningen af de knappt synliga dragen på en fjärils vingar. I flersidig vetenskaplighet, liksom i tankarnes rikedom och framställningssättets skönhet, står BERGMAN framom de fleste. Om han ej lemnat så rika vetenskapliga

---

tilldömdes en afhandling af QUATREMÈRE-DISJONVAL, heter det: »si ce dernier renferme plus de détails, le mémoire de Bergman est bien supérieur à celui de Quatremère au point de vue de la science». Derpå följer ett prof af behandlingssättet hos »l'illustre chimiste suédois». Man ser af det anförda, att Fransmännen ej heller glömt URBAN HJÄRNE och GEORG BRANDT, hvilken senares förtjenster BERGMAN sjelf prisat i ett minnestal uti vetenskaps-akademien, hvilken hedersbevisning han jemväl egnat åt de berömda vetenskapsmännen CARL DE GEER, ANTON VON SVAB och NILS WALLERIUS.

skördar, som LINNÉ och BERZELIUS, så torde grunden dertill kunna sökas i andra förhållanden, än i underlägsenheten i lärdom och snille. Hos BERGMAN frambröto snillegåfvorna på flera banor, till följd hvaraf han ej på någon framträngde så, som han tvifvelsutan skulle gjort, om han med odelt kraft fullföljt en enda, hvartill kommo de afbrott, hvarmed långvariga lidanden hämmade hans verksamhet. Betraktar man detta, och erinrar sig derjemte, att en förtidig död beröfvade honom en mansålder af den lefnadslängd, som varit flera af de största naturforskare förunnad, så väcker hvad han åstadkommit en måhända icke ringare förvåning, liksom ett fragment af SKOPAS slår kännaren med icke mindre förundran, än ett afslutadt verk af FIDIAS. Man plägar yttra om en ryktbar man: »han var utmärkt för *sin* tid», och dervid underförstå, att han torde varit det mindre för en senare, med högre upplysning. Det var dock tilläfventyrs lika svårt att intaga ett hedersrum i vetenskapen under det förra århundradet, som att eröfra det i våra dagar. Under hvilket af stora snillebragder och upptäckter lysande tidehvarf uppträdde icke BERGMAN? KANT uppmätte menniskoförnuftets område; NEWTON förklarade naturlagarne; HALLER, BONNET, RÉAUMUR, FRANKLIN, SAUSSURE, LAVOISIER, vidgade naturforskningens gränser; LINNÉ och BUFFON lag-

stiftade inom dem. Huru rik på snillen i alla riktningar var icke en tid, som inom några månader kunde förlora sådana män som VOLTAIRE, ROUSSEAU, LINNÉ, HALLER och CHATAM? Det fordrades ett snille af icke vanlig art, att då vinna europeiskt namn och räknas bland de främsta inom den lärda forskningen.

Vetenskapernas område är lyckligtvis tillräckligt stort, att lemna rum för flera tänkare af första ordningen, utan att någon strid om de fredliga eröfringarne behöfver ifrågakomma. Ett land, som varit lyckligt nog att inom en enda kunskapsgren och inom ett halft århundrade framställa ett sådant tretal som BERGMAN, SCHEELE och BERZELIUS, kan dubbelt glädja sig deråt, att ingen af dem fördunklat den andre. Kan man än icke om BERZELII företrädare säga, hvad som yttrats om honom: att, i fall alla hans samtidas arbeten i kemien försvunno, skulle efterverlden ensamt i hans skrifter äga upplysning om vetenskapens ståndpunkt på hans tid; så hafva jemväl företrädarne inristat i lärdomens häfder sina namn med eldsdrag, som icke slockna. Den skilnad förekommer dock dem emellan, att under det BERGMAN och SCHEELE arbetade samfäldt, liksom fullständigande hvarann, stod BERZELIUS på sin vetenskapshöjd ensam. Han är obestridligen den, som verkat mest och var fullkom-

ligast danad för sin kallelse, under det SCHEELE syntes mer natursnille och BERGMAN mer lärd. Likväl, då man erinrar sig, huru SCHEELE med de ofullständigaste verktyg — stundom en gåspenna i stället för glasröret — kunde göra vigtiga upptäckter, förvånas man deröfver ej mindre, än då BERGMAN med ett djerft snilledrag införde den geometriska beräkningen i kemien. SCHEELE gjorde oaflåtligen nyhetsrön och uppdagelser; BERGMAN pröfvade och stadfästade dem. Deras snillen liknade den framdrifvande böljan och den vägledande seglingsnålen för vetenskapens skepp; ingendera hade utan den andre blifvit fullkomligt hvad han var; de voro kemiens dioskurer, tvillingsstjernorna på fästet; men BERZELIUS stod, som polstjernan, ensam, upplysande och vägledande tillika.

Hvarje utmärkt författare har sin stil. Så äfven BERGMAN. Den är olik hans store samtidas, LINNÉ'S, hvilken man stundom funnit nog aforistisk och sammanträngd, hvaremot BERGMANS framställningssätt, liksom BERZELII, är utmärkt af en klarhet och ett behag, som lockar äfven den i vetenskapen oinvigde till läsning. Det röjer derjemte en förtroligare bekantskap med fornålderns klassiska författare, än man måhända finner hos någon af våra nyare vetenskapsmän. Han närmar sig den skola, som bildats af BUFFON, HALLER och BONNET,

till hvilken LACÉPÈDE och CUVIER äfven kunna räknas. Väl söker han ej att i poetisk målning täfla med BUFFON, hvars skildringar stundom äga diktens hållning och färgprakt, — man erinre sig blott hans målning af öknarne, af lejonet, svanen, dufvan, gulsparfven (*la fauvette*); — ännu mindre förmäler BERGMAN naturforskningen med estetiken, eller upptager i den fysiska verldsbeskrifningen en mängd konst-omdömen, såsom HUMBOLDT i sin *Kosmos;* *) men han låter, der ämnets beskaffenhet det medger, såsom i skildringen af »regnbågen» eller af »skymningarne», några drag af HESIODOS, HOMEROS eller VIRGILIUS smycka taflan, liksom till blomsterhöljd ingång, innan han öfvergår till den stränga vetenskapliga behandlingen, hvilken ofta kan sluta med algebrans teckenspråk. Så omvexlande var hans framställningssätt.

---

*) Sålunda finner man (*Kosmos*, Th. II) icke blott strödda målningar af naturlifvet ur HESIODOS, HOMEROS, SOFOKLES, LUCRETIUS, HORATIUS, VIRGILIUS och de förnämste grekiske och romerske författare, men från kyrkofäderna, minnesångarne, Mahabbarat, Sakontala, Hjob, DANTE, PETRARCA, CAMOENS, CALDERON, SHAKSPEARE, CHATEAUBRIAND, GOETHE, — korteligen nästan alla länders och tiders ryktbaraste författare, äfvensom karakteristiker af konstnärlig landskapsmålning af VAN EYCK, TITIAN, CARACCI, POUSSIN, o. s. v.; onekligen något ovanligt i en »fysisk verldsbeskrifning».

Bergmans arbetslätthet var otrolig. I detta hänseende utgjorde han en motsats till Buffon, som omarbetade och städade sina skrifter snart sagdt i det oändliga *). »När Bergman satt något på papperet», säger en af hans samtida, »var det strax färdigt att lemnas till trycket, utmärkt af den nogaste granskning, den renaste smak, den bästa ordning. Ehuru många arbeten och göromål han på en gång bestridde, fullkomnade han dem dock alla, utan bemödande, och det syntes som om han ingenting särdeles haft att bestyra. Emellanåt gick han ut i sin trädgård, eller till sina bin, eller till sina foglar, af hvilka han de senare åren roade sig att uppföda ett stort antal, och iakttog deras hushållning. Under det han skref, satt han aldrig, eller ganska sällan; han lade endast papperet på en bok och skref likväl en ganska vacker och redig stil, under det han gick, eller, på det högsta, ibland hvilade det ena knät på en stol» **). På detta sätt författade han hundrade sex större och mindre verk och afhandlingar, hvaraf ensamt titlarne upptaga tie sidor.

*) Jfr Flourens' afhandling: *Quelques manuscrits de Buffon.* Ännu vid 76 års ålder omskref den berömde naturforskaren flera gånger sina uppsatser. Af hans *Epoques de la nature* hafva funnits elfva afskrifter, enligt Cuvier, men aderton enligt Herault de Séchelles.

**) Åminnelsetal af Hjelm, sid. 83.

Bergmans enskilta lif var en afspegling af den dygdiges lugn under snillets verksamhet, vid frånvaron af alla de lidelser, som vanligen uppröra och förbittra menniskolefnaden. Hans enda nöje var arbetet, och hans hvila ombyte af sysselsättning. Lugnet var honom kärare än rykte och äretitlar. Han vann dock äfven dessa, utan att eftersträfva dem. Lärda strider voro honom en styggelse. Hvem hade äfven velat höja vapen emot den, hvars djupa lärdom förhöjdes af den älskvärdaste blygsamhet och af aktning för andras förtjenster, med glömska af sina egna, och som i sina skrifter sjelf anhöll om bättre upplysning och rättelse? Han hade derjemte, hvad som ej alltid inträffar hos tänkare, en varm kärlek och vördnad för andra vetenskaper, än sin egen. Han hade eljest ej varit invigd i så många. Hans umgänge var behagligt och förekommande, samt utmärkt af en ovanlig lätthet att lämpa sig efter andras lynne och bildningsgrad. Åt större sällskapsnöjen offrade han föga, ty han var ytterst nogräknad om tiden. Hans vänskap var orubblig, såsom förhållandet till Scheele, Gahn, och hans talrika lärjungar visar. Hans råd gåfvos ej för att behaga, men gagna, och en ren afsigt skänkte dem en omotståndlig kraft. Han behöfde ej skilja mellan ovän och vän; han omfattade alla med välvilja och tjente äfven obekanta med en ifver, som hade

de varit hans gamla vänner. Under otrons tidehvarf var han en sann kristen. Han läste och pröfvade det uppenbarade ordet; det utgjorde föremål för hans dagliga betraktelser och var hans ständiga rättesnöre, den källa hvarur han hämtade tröst och kraft under lidanden och försakelser. De äldre bland oss minnas ännu en af BERGMANS lärjungar i Upsala, en vördnadsvärd lärare, hvars fromhet och gudsfruktan var en föresyn för alla. Denne gaf vid sin mästares graf följande enkla och vackra vittnesbörd om hans kristliga sinne: »Bergman ville ej höra omtalas någon annan väg till lycksalighet, än den som all sällhets upphof sjelf utstakat. Ville någon på gröfre eller finare sätt göra densamma misstänkt, huru såg man icke hans annars stilla ande upptändas? Men fick han deremot med en förtrogen vän tala om sin tröst under lifvets besvärligheter, om sitt hopp för det tillkommande, huru uppklarnade icke hans matta ögon och huru eftertryckligen talade icke hela hans utseende om värdet af en kristlig dygd?» *)

BERGMANS maka var honom värdig **). Näst försynens skydd, var det hennes ömma omvårdnad

*) Åminnelsetal af P. F. AURIVILLIUS, s. 51.

**) Han ingick äktenskap, den 12 September 1771, med MARGARETA KATARINA TRAST, dotter af komministern vid landsförsamlingen i Upsala magister JOHAN TRAST. Af detta

som under fjorton år uppehöll detta dyrbära lif. BERGMAN lefde och dog obemedlad. Hans hela qvarlåtenskap utgjordes af hans boksamling och skrifter. Dessa hans själs skatter, vederqvickelser och frukter hade han önskat kunna lemna i arf åt det lärosäte, der han lefvat och gagnat, men omsorgen för den qvarlefvande makans bergning gaf en naturlig öfvervigt åt hans beslut, att med denna enda skatt söka betrygga hennes framtid. Hon fullbordade hans första önskan och skänkte allt åt Upsala. GUSTAF III, derom underrättad af dåvarande akademi-kansleren, skalden CREUTZ, ersatte kungligt, genom ett lifstids-underhåll åt enkan, den gjorda uppoffringen.

BERGMANS yttre tillkännagaf ett snille, en tänkare, i förtid tärd af lärda mödor. Hans gestalt var hög, smärt, väl bildad, men böjd af arbete, nattvak och lidanden, mer än af åren. Hans anletsdrag voro fina, regelbundna; hans öga eldigt, talande; hans uppsyn, allvarsam men vänlig, erhöll liksom ett förklaradt sken vid en ny upptäckt, vid något glädjande för vetenskapen, menskligheten, eller fäderneslandet. En innerligare förening af snillets

---

äktenskap föddes tvenne söner: TORBERN, död sex månader gammal (1773), och OLOF, som lefde endast två veckor (1774). Deras förlust, och fortfarande barnlöshet, smärtade djupt den känslige fadren.

och hjertats egenskaper är sällsynt. Sverige har ägt få större vetenskapsmän, svårligen någon ädlare. Man kan ej läsa hans skrifter, betrakta hans lefnad, känna vingslagen af en sådan ande, utan att känna sig sjelf upplyftad, förädlad. Hans ljusa minne liknar en molnfri nordisk sommarqväll, der solen, utan nedergång, strör sitt guld öfver en lagerkrönt graf, vid hvilken tacksamma efterkommande instämma i de ord, som hans store lärjunge Scheele yttrade vid hans bortgång: »Odödlige man! Hvile din aska i frid! Din ande tillhör de förklarades boningar».

OM

GUSTAF DEN TREDJE

SÅSOM

KONUNG OCH MENNISKA.

AF

BERNH. v. BESKOW.

FÖRRA AFDELNINGEN.

Det gifves tvenne sätt att betrakta det förflutna. Man kan deri uppfatta det *lefvande* eller det *döda*. Med det döda i häfderna mena vi sådana händelser, som blott antecknas och hvilkas tillvaro är afslutad med ögonblicket; med det lefvande åter sådana tilldragelser, som fortverka genom tiderna, till en obestämbar gräns; de förra äro tillfälliga, tillhöra krönikan, de senare häfdatecknaren i högre mening, eller historiens filosofi. De förra äro likgiltiga för den, som delar den ädle Germanens åsigt, att »verldshistorien är en verldsdom»; för honom utgör det lefvande i häfden dess hufvudföremål. Ett par exempel kunna lättast upplysa detta. Gustaf Vasa höll sitt intåg i Stockholm på midsommarsafton. Om han hållit det dagen före eller dagen efter, så hade den historiska betydelsen deraf varit densamma. Men han införde reformationen, som ombildade tänkesätten, hvars inflytande sträckt sig ända till oss, och hvars verkningar våra efterkommande jemväl skola erfara. Detta är en fortlefvande tilldragelse, då det förra blott var ett dödt faktum. Man kan tvista om det döda i historien,

men icke om det lefvande. Sålunda, och för att fortsätta det nyss valda förklaringssättet, äro meningarne delade, huruvida namnet Vasa kommer af gården Vasa i Uppland, eller af ättens vapen, som var en stormvase, liksom man olika uppgifvit den store konungens födelseår, ömsom 1488, 1490, 1495, 1496 och 1497; men man tvistar icke om att Sverige under honom blef arfrike, eller om att det upphörde att vara katolskt.

Store män, särdeles konungar, synas i främsta rummet böra bedömmas efter det inflytande de ägt på bildningen, tänkesätten, national-andan, med ett ord, efter den del, för hvilken de haft att ansvara i menskligheten stora utvecklingsgång och framskridande. Var GUSTAF den tredje en man, på hvilken denna måttstock kan användas? Gick hans folk under honom fram eller tillbaka? Detta synes för en konungs bedömmande vara hufvudfrågan. Häfdernas allshärjarting synar enskiltheterna blott såsom underordnade, eller i den mån de framkallat stora verkningar. Förbiser man åter de stora, lefvande dragen hos en verldshistorisk man, så kan skildraren, genom sammanletande af hundradetals små händelser och enstaka omdömen, förvandla och hopkrympa ett snille, eller en hjelte, till en dåre eller en dvärg.

Man är ense derom, att ingen svensk konung, sedan KARL den tolfte, öfvat ett sådant inflytande på sitt folk, som GUSTAF den tredje. Nästan alla, som under hans tid ville göra anspråk på odling och smak, sökte bilda sig efter honom; hvad han älskade, blef folkkärt; hvad han ogillade, fördömdes af mängden; hans känslor klappade i nationens hjerta, hans nöjen blefvo allmänhetens; och då det föll honom in att kläda sig på ett visst sätt, efterföljdes han ej blott af hofmännen — liksom ALEXANDER den stores tjenare buro hufvudet på sned, för att likna honom, — utan hela folket skyndade att härma GUSTAF äfven i det yttre, oaktadt den lätta sidendrägten var för Nordens luftstreck den minst passande. För första gången glömde Svenskarne att hämta moder från Paris eller London, de skilde sig från hela Europa och buro denna så kallade »nationella drägt», till minne af konungen, ännu långt efter hans död, ja den syntes ännu sedan en ny konungastam efterträdt hans egen. Måhända har ingen regent i något land uti högre mått beherrskat folkets känslor och föreställningar. Han gaf icke blott åt sin tid en egen form, han göt sin ande deri; det gustavianska tidehvarfvet, med sina dagrar och skuggor, är, i sitt slag, lika egendomligt, bestämdt och afslutadt, som det karolinska. Man kan ej tänka sig Karoliner utan KARL

den tolfte; men man kan ej heller gerna föreställa sig en KELLGREN och LEOPOLD, en BELLMAN och SERGEL, ROSENSTEIN och LEHNBERG under någon annan tid, än GUSTAF den tredjes.

Också är det ej snille och tjusningsmakt som bestrides honom. Man beklagar blott, att hans hjerta icke liknade hans hufvud; man hopar uppgifter, sägner, handlingar, för att bevisa, att han var icke blott lättsinnig, slösaktig, opålitlig, men försåtlig, falsk, hjertlös, hämdgirig och grym, ett vidunder af låghet och förställning. Med smärta kan tilläggas, att sjelfva hans väns, den rättrådige, sanningsälskande ADLERBETHS anteckningar icke äro egnade att vederlägga denna mörkare mening. Och likväl kunde, i motsats dertill, så snillrike och ädle män, som OXENSTJERNA, ROSENSTEIN, LEOPOLD, SERGEL, och oräknelige deras samtida i obemärktare ställning, ännu vid grafvens brädd icke utan tårar af hängifvenhet och beundran nämna GUSTAFS namn! Huru förklara denna motsägelse? Hvem har misstagit sig?

Det gifves måhända intet vanskligare, än att rätt bedömma en mennisko-karakter. Den verldserfarne tänkaren MONTAIGNE ansåg det desto svårare, som han, under det han studerade sig sjelf i hela sin lefnad, på slutet likväl gjorde nya upptäckter, hvarför han säger, i sitt gammalmodiga

språk: *l'homme est un subject si divers, si ondoyant, si vain, qu'il est malaisé d'y fonder un jugement constant est uniforme.* Om vi ej känna oss sjelfva, med hvad säkerhet sluta vi då till andras innersta? Själsforskaren vet, att omdömet öfver andra icke blott beror af mer eller mindre förmåga att sätta sig in i deras ställning, uppfatta deras snilleförmögenheter och åsigter, hvilka ofta kunna vara djupare och mer omfattande, än den dömmandes egna, utan att slutsatserna vanligen få sin färg af den dömmandes sinne, och hvila på dennes ställning till den som han bedömmer, icke blott genom personliga förhållanden, hvilka kunna vara goda, oberoende, till och med vänskapliga, men äfven genom intrycket af andras lidelser och åsigter, exempelvis olika politiska grundsatser och meningar, som mer än annat söndra sinnena, uppkalla misstankar och förtyda jemväl oskyldiga afsigter och handlingar, i synnerhet efter lidet nederlag, som man föreställer sig hafva drabbat icke blott en sjelf och alla ens politiska vänner, men fädernesland och efterkommande; ty man bör säga till ursäkt för den politiska förblindelsens hätskhet, när den yppas hos redliga medborgare, att det icke är sig sjelfva, men det allmänna, som de tro sig hämnas. Också är intet vanligare, än att vänner, som söndrats af en politisk fråga, blifva oförsonliga. Man inrymmer

derför ensamt åt en fördomsfri efterverld den ojäfvade domsrätten i politiska mål. Att hatet emot GUSTAF den tredje var i grunden politiskt, ehuru det ofta lånte moralens och fosterlandskänslans namn, vittna både tiden för dess allmännare uppblossande och öfriga kännetecken, ty man misstager sig sällan på eldmärkena i hatets anlete, ehuru hvitmenade de må vara. Men hvilka voro de giltiga anledningarna till en hätskhet, som ej ens förstummats vid anblicken af offrets blodiga stoft? I hvad mån hade sjelfviskhetens felslagna förhoppningar, eller, såsom klandrarena föregifvit, den ädla harmen öfver en låg karakters missbrukande af folkets kortsynthet och godtrogenhet, sin andel deri?

För att bedömma GUSTAF den tredje är framför allt nödigt, att underkasta de källor, efter hvilka han tecknats, en närmare granskning. De äro nemligen, nästan utan undantag, partiskrifter, ehuru flera bland dem ej bära den yttre stämpeln deraf. Tvertom röja de ej sällan ett sken af fördomsfrihet och fosterlandskärlek; de påstås vara skrifna endast för att hämnas den förtrampade friheten och rättvisan, samt till uppenbarande af folkets allmänna förtryck och missnöje med konungen. Visserligen tyckes detta stå i någon motsägelse med den omständighet, att konungen oftast hade de ofrälse ståndens medhåll och jemväl under de svåraste

brytningar, såsom under det finska kriget, emottogs af folket, både på landet och i städerna, med jubel och förtjusning; men detta förklaras vanligen så, att det var en hurrande pöbel, köpt af polisen. Vidare väcker det någon uppmärksamhet, att de flerahanda missnöjen, hvaraf de ofrälse klasserna sades vara uppfylda, mindre framburos af dem sjelfva, än af adeliga röster; men de öfriga ståndens voro, heter det, fala för smicker och penningar, hvilket dock ej hindrade hvarken prester eller borgare, att vid flera tillfällen och särskilt i den ömtåligaste frågan af alla, eller säkerhets-aktens antagande, på rikssalen öppet yttra sig emot konungens förslag. Dernäst undfaller det ej betraktaren, att de flesta mot konungen och hans statskonst riktade anföranden, riksdagstal, ströskrifter och efterlemnade anteckningar, icke blott äro författade af riddarhusmedlemmar, hvilket blott behöfde vittna om desses företräde i bildning och fosterlandskärlek, men äga kanske nog tycke af försvar för egna företrädesrättigheter, hvilka synas hos innehafvarne liksom införlifvade med hvad man kallade »den sanna friheten», samt att kampen emot GUSTAF i allmänhet synes åsyfta ett åternärmande till 1720 års regeringsform och det inflytande, som förlorades år 1772. Man skygger, som svensk, något tillbaka, när man ser de så kallade patrioternas språk full-

komligt instämma med ryska hofvets, och denna makt påkallas till stöd för svenska friheten; man förundras, då man skådar, vid en sådan tidpunkt som 1789, när franska revolutionen anryckte med stormsteg och Frankrikes adel sjelfmant offrade sina bördsföreträden, den svenska till det yttersta försvara sina ståndsrättigheter och anklaga konungen för våld och tyranni, då han, till stormens besvärjande, fordrade eftergifter åt de ofrälse ständen; man förvånas slutligen, när man ser partisinnet kunna till den höjd förblinda de ädlaste, mest upplyste män, att sjelfve ADLERBETH kan finna ursäkt för ROBESPIERRES tyranni, men intet för GUSTAF den tredjes. Det är *då* man tvekar att grunda sina omdömen öfver denne konung på yttranden och anteckningar af män tillhörande dåvarande opposition, voro de än i öfrigt allmänt ansedde för redbarhet, fosterlandskärlek och kunskaper. Partihatet synes hafva förblindat dem, och detta hat äger, såsom ofvan är antydt, den verkan, att den deraf anstuckne tror sig på en motståndare blott ädelt hämnas icke en enskilt oförrätt, utan mensklighet, fosterland och efterkommande. Att de, som sålunda dömma, fordom tillhört föremålets förtroliga omgifning, snarare öker än minskar den blinda lidelsen, enär erfarenheten visar, att forna vänner, efter en brytning, blifva oförsonligare fiender, än andra.

Hvad som, under granskningen af otaliga omdömen öfver GUSTAF den tredje, icke kan undfalla uppmärksamheten, är mängden af klandrare emot det ringa antalet försvarare, åtminstone bland Svenskar, ty det egna inträffar, att GUSTAF af främlingar ofta funnit ett mildare bedömmande, bland hvilka blott må nämnas SHERIDAN, JOHANNES v. MÜLLER, HEEREN, STÖWER, POSSELT, SCHLÖZER, BÜSCHING, VOLTAIRE, D'ALEMBERT, MICHELESSI, m. fl.*) Han hade dock icke brist på utmärkta, honom tillgifna författare inom fäderneslandet, samt ägde att förfoga öfver en mängd af icke mindre ypperligt skurna embetsmanna-pennor. Man har likväl ej sett dem uppträda i den tidens allmänna papper, till försvar för hans statskonst. Huru förklara detta högst egna förhållande? Ville han icke bli försvarad? Eller funno hans vänner allt försvar omöjligt? Sjelf vädjade han i sina offentliga tal ensamt till efterverlden, hvilken han ansåg allena kunna med

*) Anmärkas bör äfven, att på främmande ort utkomna smädeskrifter om GUSTAF och hans män hade stundom svenskt ursprung. Så omtalar RÜHS i ett bref till LEOPOLD en år 1810, i Frankfurt och Leipzig, utgifven *Geschichte Gustavs des dritten*, i 3 band, med ett bihang, som utgör *eine infame Schmähschrift auf Rosenstein, die nothwendig in Schweden verfertigt seyn muss.* RÜHS skref en skarp vederläggning deraf i en tysk litterär tidning.

oväld bedömma konungar. Man vet äfven, att han vid 1789 års riksdag, den svåraste af alla, förbjöd SCHRÖDERHEIM, ROSENSTEIN, TOLL, och andra förtrogna, att uppträda till bemötande af anfall emot honom och hans regering, hvaremot han sjelf framstod på rikssalen och riddarhuset, sin egen sakförare, liksom blottande sitt ensamma bröst emot de fiendtliga pilarne. Ehvad man må dömma olika om hans politik, så lärer ej kunna nekas, att det ligger något storartadt, något ridderligt, något af ingen annan regent försökt i denna parlamentariska bardalek emot icke ringa eller oerfarna motståndare; att ensam bjuda dem spetsen, att alltid vara säker på sitt ord, sin sinnesnärvaro, sitt mod. Det liknar ej denna svaga, falska, dubbelsinnade, vankelmodiga, efter smicker hungrande förste, under hvilkens bild man så ofta framställt honom.

Vi nämde smicker. Hvem har ej hört, att GUSTAF underhöll skalder och stiftade svenska akademien, endast för att lofsjungas? Hvad sade honom då egentligen dessa slafviska afgudadyrkare? Att han var ett snille och den förste talaren i sitt rike. Månne icke omdömet är af efterverlden domfäst och följaktligen kan afföras från smicker-listan? De öfriga fraserna, på vers och prosa, äro i allmänhet sådana, som under det adertonde århundradet offrades åt alla regenter, åt den mindre ve-

tande CHRISTIAN VII, åt *der dicke König* och åt LUDVIG XV, liksom före honom åt LUDVIG XIV. Men GUSTAF lät ej, som denne, hvarje år utsätta till täflingsämne i sin akademi beprisandet af någon bland sina stora egenskaper eller regent-handlingar; han täflade sjelf, okänd, om lagern för ett äreminne öfver en stor svensk man, och segrade. Det var först efter hans död som hans akademi framkallade en sång öfver segern vid Svensksund, sedan han sjelf i främsta rummet låtit förherrliga den vid Hogland. Finnes, under hans hela lefnad, en enda af hans regerings-åtgärder besjungen eller försvarad af hans akademi? Hon egnade honom, genom OXENSTJERNAS rörande stämma, ett minne efter hans död; men sedan, när förblandas tacksamhetens offer åt en hädangången välgörare med smickret åt en lefvande regent? Hon hyllade, med hvarje kännare, hans ovanliga snillegåfvor, liksom hon sökt göra rättvisa åt fosterländska snillen i allmänhet; hon hänsköt litterära frågor till hans bedömmande, men det var smakdomaren, ej konungen, till hvilken hon vädjade. Läser man hans skalders arbeten, huru många äro väl de sånger, som egnats honom? Af CREUTZ ingen. Af GYLLENBORG tvenne, begge från 1771, då skalden uttrycker sin glädje öfver hans återkomst till fädernesländet. Af KELLGREN fyra: innehållande en nyårs-önskan, tvenne födelsedags-verser och en lyck-

önskan till återkomsten från en helsobrunn; af LEOPOLD sju, hvaraf en tacksägelse-vers för den lager från VIRGILII graf, som kungen skänkt honom; ett par skämt-dikter, lyckönskningar till segrarne vid Uttis, Fredrikshamn och Svensksund, och en förbön för fångarne på Fredrikshof; af ADLERBETH en prolog på konungens födelsedag; af OXENSTJERNA åtskilliga divertissementer vid hof-fester. Men tacksamheten hos dem sträckte sig öfver grafvens gräns. Vi anföre, såsom prof, några rader af det skaldestycke, som LEOPOLD, i sin enslighet, egnar åt sin välgörares minne, på årsdagen af hans död:

»Hvad? Redan femton flydda år?
Och knappt en röst som höjs, om Dig att vittne bära?
Har tiden mist sin makt att hämna hjeltars ära,
Men smädelsen ej sin att gifva nya sår? — —•—
Än flyter denna tår, som vördnan helgat har
Med evig kärlek åt ditt minne.
Ännu inför din bild jag hviskar alla dar:
En gång skall ljus gå opp i hvart förvilladt sinne,
Och orättvisan sjelf förstå hur stor du var».

Sådana äro, om vi icke misstaga oss, dessa smickerhyllningar, öfver hvilkas förmenta slafviskhet klandret genljudat kring land och stad, under mansåldrar; för hvilkas eröfring föremålet påstås gjort så stora ansträngningar och offer, och hvilka man dock ej skulle nekat åt snillet, krigaren, välgöraren, vännen, såsom enskilt man, men hvilka

man funnit förnedrande emedan föremålet var konung, eller rättare var GUSTAF den tredje. Låt vara, att tonen i ett eller annat af dessa stycken påminner om det språk, som HORATIUS och VIRGILIUS förde till *divus Augustus*, eller de franske skalderna till LUDVIG XIV, och för oss, som lefva efter franska revolutionen, samt äro mera vane vid tidningars och folktalares ordalag till och om majestätet, kan förekomma nog hoflikt: en fördomsfri läsare skall dock deri troligen snarare finna hjertats hänförelse, än låghetens kryperi; han skall ej förvexla en rörelse af tacksamhet, en rättvisa mot stora egenskaper, med egennyttans beräkningar, ehuru denna äfven kan låna de förras språk; han skall erinra sig, hvad en stor författare sagt i detta ämne, att då skalden, liksom den bildande konstnären, skildrar för efterverlden, och den förre tecknar själen af sin välgörare, liksom den senare hans utvärtes bildning, äga begges konst samma lagar: att göra på en gång likt och skönt. Skalden har ej annat sätt att visa sin tacksamhet. Eller bör han icke hysa någon? Väger man hyllningen, och förtjensten om den fosterländska vitterheten, emot hvarann, så torde andra vitterhetsfrämjare hos oss erhållit föga mindre beröm, andra snillen njutit lika stor rättvisa, som skaparen af den klassiska vitterhetens tidehvarf.

Huru litet GUSTAF i öfrigt behöft särskilt anställa hofskalder till sitt beröm, röjes nogsamt deraf, att han hyllades icke mindre varmt af snillen utom denna krets, — af folksångaren BELLMAN, af den svärmande LIDNER, af den frisinnade THORILD, af nästan alla som kunde anslå lyrans toner. Åfven dessa förhållanden har smädelsen sökt förgifta och vanställa. Man har t. ex. velat göra troligt, att GUSTAF betalte BELLMAN för att besjunga bränvinet, till förökad afsättning af denna vara och till kronobränneriernas förkofran. Den förtjusning, hvarmed folkskalden helsade den 19 augusti 1772, såsom en ny morgonrodnad för fäderneslandet, och ofta, ända till sin död, återkallade minnet af denna dag i nya sånger, — eller hans hänförelse, då han under kriget qvad:

»Mer krut — kanonen får icke bli sval,
Sveriges ära än kräfver en blodig signal», —

och vid ett annat tillfälle:

»Slå fienden först, se'n är tids nog begråta
Min son, som stupat har» —

och en mängd sånger, der han ger sitt fosterländska hjerta luft, ända till det naiva utbrottet:

»Om kungen gråla intet med mig!» . . . .

uppenbara något annat, än en hyrd bränvinsskald. Vill man ändtligen äga ett ytterligare vittnesbörd,

att det var snillet, själsstorheten, den äkta fosterlandskänslan, icke nådebevis eller tärepenningar, som drogo befryndade snillen till GUSTAF den tredje, så ligger det i *deras* hyllning, som aldrig sett honom, men endast känt honom af hans skrifter och hans bragder, som tjusats af hans bild i häfderna; det tydes af de lagrar och minnesblommor, som nedlagts på hans stoft, af en TEGNÉR, WALLIN, FRANZÉN, GEIJER, JÄRTA, AGARDH, och andra våra berömdaste författare. Äfven målsmän af den skola, som var fiendtligast stämd emot den af GUSTAF stiftade vitterhet, — ATTERBOM, PALMBLAD, HAMMARSKÖLD, m. fl. — hafva ej tvekat, att åt honom inrymma högsätet bland samtida snillen, ehuru de ej gillat den riktning han gaf dem. Detta föranleder till en särskilt anmärkning.

Det är en tros-artikel i vår vitterhets-historia, att GUSTAF den tredje företrädesvis ifrade för införande af allt fransyskt i språk och litteratur, liksom i seder och bruk. Man synes hafva glömt, att den svenska adeln, alltsedan drottning CHRISTINAS tid, hufvudsakligen sökte sin bildning i Frankrike, emedan all så kallad högre odling då i Europa var eller ansågs fransysk. Svenskarnes benämning af »Nordens Fransmän» är långt äldre, än GUSTAF den tredje. TESSIN förmäler sig redan hafva hört den i sin ungdom. KARL XII sjelf älskade

som yngling franska skådespel och läste ännu i Bender CORNEILLES dikter. FREDRIK I och ADOLF FREDRIK talte i sällskap vanligen fransyska, klädde sig efter fransyskt mönster och sökte skicka sig efter den vid alla hof antagna Versailles-etiketten. LOVISA ULRIKAS bildning var, liksom hennes broders, den store FREDRIKS, fullkomligt fransysk. Hela svenska adelns, särskilt hofvets, var det på denna tid. GYLLENBORG berättar, hurusom, när GUSTAF den tredje anlade den svenska skådebanan, »hofvet och hufvudstaden, som stifta den allmänna smaken, voro så intagna af det främmande språket, att man knappast en gång förmådde tänka på svenska»; att det var GUSTAFS förtjenst, att svenska skaldemön »tåldes» i skådespel, och att man »vågade» svenska originaler på skådeplatsen *). Man torde i allmänhet hafva orätt, att skrifva en tids allmänna bildning på en endas räkning, men man har det sä-

*) EHRENSWÄRD yttrar om den svenska skådeplatsen: »Blef det någonsin i större sällskap fråga om att se ett svenskt spektakel, så var det mest för att bedrifva gyckel och utsväfningar. Man lät efter behag börja med sista akten i en tragedi och sluta med den första. Man utvisade aktörer som ej roade, man befallte dem skratta när de skulle gråta, och tvertom. Spektatörerna deltogo så mycket i pjesen som aktörerna». — Så såg svenska scenen ut, när GUSTAF mottog den och innan kort lyfte den till en af de första i Europa.

kerligen här, då GUSTAF tvertom sjelf var den, som främst bröt banan för det fosterländska och införde svenska minnen, svenska seder och bruk, »Sveriges hjeltar och riddersmän» på skådeplatsen, liksom han, vid sitt hof och i det allmänna lifvet, utbytte den fransyska drägten emot den så kallade nationella. I stället att anbefalla en blind fransysk härmning, önskade, ifrade han för, att den svenska vitterheten skulle täfla med den då mest berömda i Europa och, om möjligt, öfverträffa densamma. Detta efterdöme lemnade GUSTAF då ensam bland monarker och under det att Europas regentmönster, hans store morbror, lät, som SCHILLER säger, den tyska sångmön gå ohörd från sin thron, och omgaf sig endast med franska snillen. Men det har händt GUSTAF i vitterheten, som WALLIN med den svenska tempelsången. Den höge tempelskalden sökte, i strid med då gällande mening, att rädda så mycket som möjligt af de gamla psalmerna, och man har sedan beskyllt honom att hafva velat utränga dem; GUSTAF ville skapa en fosterländsk vitterhet, och man påbördar honom att hafva uppoffrat den för en främmande. Man har gjort den i hjertat mest svenske af svenska konungar till en härmare af allt främmande, derför att hans tid hade denna stämpel. Då emellertid frågan om hans inflytande på vitterheten, med hvad dit hörer, icke här kan

fullständigt afhandlas, må det hellre finna sitt rum i de anteckningar till svenska akademiens historia, som äro under utarbetning. Här må ännu blott tilläggas följande betecknande drag. TESSIN förmäler, att han en gång uppläst för sina grannar på landet ett bref från sin dåvarande lärjunge, prins GUSTAF, hvilken skrifvelse begynte: »Jag skall berätta».... hvarpå åhörarne utropade: *Comment, le prince n'écrit point en français?*.... TESSIN fortfor: »en lycklig tidning».... *Il ne sait donc pas le français?*.... inföll åter en förvånad gäst. TESSIN, harmsen häröfver, stoppar brefvet i fickan, och ber prinsen skrifva ett fransyskt bref, för att öfvertyga herrskapet på landet, att hans bildning ej var så försummad. GUSTAF var då åtta år, och lika fullt saknas ännu ej röster, som vidhålla, att det är han och ingen annan, som infört den fransyska bildningen och smaken hos de allvarsamma Svenskarne. Och TESSIN sjelf, om han ägt den uteslutande förkärlek för fransyskan, som man tillagt äfven honom, hvarför brefvexlade han ej genast med sin lärjunge på detta tungomål, som då onekligen var Europas hof- och regent-språk? I TESSINS bekanta brefsamling, utgörande mer än sjuhundrade tryckta sidor, finnes dock ej mer än några få bref på fransyska.

Interessant vore att undersöka, *hvarför* man så ifrigt påbördat GUSTAF den uteslutande fransyskhe-

tens införande. Man tycktes länge ej bekymra sig om, huruvida vår bildning var fransysk, eller någon annan. Beskyllningen synes märkligen tilltagit i samma mån som det politiska missnöjet. Ser man närmare efter, så torde man finna, att äfven denna anklagelse har ett parti-ursprung. Det är egentligen det ryskt-engelska partiet, kufvadt 1772 och sedan utgörande oförtröttade motståndare under GUSTAFS hela regering, hvars målsmän företrädesvis synas röja den ömhet för vårt språk och vår vitterhet, att de öka förteckningen på GUSTAFS förderfliga regent-egenskaper med den att hafva hos oss ingifvit tycke för allt fransyskt. Det var också naturligt, att Mössorna icke skulle finna Hattarnes vitterhet nog fosterländsk, och att den konung, som med Hattpartiets tillhjelp störtade 1720 års regeringsform, förderfvade, enligt Mössornas åsigt, på samma gång i grund den svenska smaken. Detta kan ej förundra dem, som känna, att skydd eller förföljelse, i litteratur som i politik, var parti-sak; såsom tilldragelserna med DALIN, IHRE, LINNÉ, GJÖRWELL m. fl. nogsamt utvisa. Emellertid har nämda beskyllning, genom idkeligt upprepande, förvandlats till en stående sats i vår litterär-historia, allmänt antagen i Sverige och hela Europa, och har vunnit ett så obestridt erkännande, att den, som vågar draga den i tvifvel, ansès göra sig an-

tingen skyldig till en djerf vågsats, eller till en djup okunnighet.

En lika allmän sägen är den, att GUSTAF saknade allt interesse för de allvarsamma vetenskaperna, begabbade, ja hatade dem, och försummade all omvårdnad för våra högskolor. Detta har yttrats, under det man kan med de lärdas egna dagböcker och med officiella uppgifter i litterära dagblad från den tiden styrka, att äfven under de bekymmersammaste politiska skiften, som togo konungens tid och tanke-ansträngningar i anspråk, — såsom efter 1786 års riksdag och före 1788 års krig, — uppehöll han sig tidtals flera veckor i Upsala, bevistade dagligen professorernas föreläsningar, ända till sex och sju på en dag, icke blott i politik, historia och vitterhet, men i teologi, filosofi, lagfarenhet, astronomi, matematik, fysik, kemi, botanik, medicin, med ett ord alla slags vetenskaper; lät tillställa disputations-öfningar både på latin och svenska, och befallte under sjelfva krigsbullret kanslers-sekreteraren NILS VON ROSENSTEIN att oafbrutet inberätta lärosätets angelägenheter till högqvarteret, om hvilka konungen brefvexlade med honom under vapenskiftenas mellanstunder. Man kunde fråga: hvilken regent i Sverige har visat ett mera lefvande nit, mera kärlek för vetenskaperna, deras idkare, och särskilt för vår första högskola? Han ådagalade det icke

blott under de år, då han, såsom kronprins, var universitetets kansler, utan från thronen, när han ifrån 1785 ända till sin död lät ROSENSTEIN fortfarande föredraga de akademiska ärendena, och afgjorde dem, ehuru de undertecknades af GUSTAF ADOLF, såsom från sitt åttonde år till namnet kansler. Med ett ord, han släppte aldrig Upsala och dess angelägenheter ur ögnasigte. När adeln fortfarande sände sina söner att uppfostras i Frankrike, hvilket konungen fann förklenligt för våra läroverk, for han enkom till Upsala och uppehöll sig der, för att upplifva förtroendet för denna högskola och uppmuntra föräldrarne att sända dit sina söner *). Också berättar GEIJER, att hans forne lärare — de professorer, som upplefvat GUSTAFS besök i Upsala, — ej kunde tröttna vid att omtala hans kärlek och omvårdnad för lärosätet, och huru han var vetenskapernas vän och beskyddare ännu mer af böjelse, än af regentpligt **). Deras vittnesbörd och vitsordet af en GEIJER, både som häfdatecknare och lärare berättigad att vittna och dömma häri, borde uppväga obevista uppgifter; men är det så? Upprepas ej ännu, att GUSTAF föraktade vetenskaperna?

*) ROSENSTEINS uppgift. *Gustav. Papperen*, 3 del. 2 afd. sid. 164.

**) *Gustav. Papperen*, 3 del. 2 afd. sid. 167.

Det har synts icke öfverflödigt att förutsända dessa små betraktelser, för att antyda, att i fall läsaren skulle finna närvarande försök till teckning af en bland de ovanligaste män, som Sverige frambragt, väsendtligen skilja sig från den föreställning, man hämtat från mängden af hans samtidas skildringar, så äger sådant icke sin grund i obekantskap med dessa, utan i öfvertygelsen, att politiska motståndare, öfverspända frihets-ifrare, afskedade parti-ledare och missnöjda hofmän lemna mindre tillförlitliga bidrag till föreställningen om en af dem hatad och misstrodd personlighet, än den lugna, ointeresserade betraktaren kan bilda sig om samma föremål, i fall han uppmärksamt följer alla utvecklingsskiften af dess bana, öfverväger tidens fordringar och fäderneslandets ställning, både till det inre och till förhållandet med främmande makter; granskar de handlande personernas bevekelsegrunder, samt tillser, hvad som under gifna förhållanden varit möjligt att utföra, eller icke, af alla de fordringar, som ställts till Gustaf och hans regering.

Gustafs belägenhet var, snart sagdt från vaggan till grafven, den mest egna, i hvilken en till thronen boren herrskare sig befunnit. Att utan allt aktgifvande derpå skildra honom som konung och menniska, kan blott föra till en mängd motsägelser, hvari han framstår än som den älskvärdaste bland

dödlige, än som ett moraliskt vidunder, alltid som en gåta. I sjelfva verket torde hans karakter varit mer enkel och storartad, af naturen mer böjd för öppenhet och förtroende, än man velat erkänna. Utan sådana grunddrag i sitt skaplynne hade han omöjligt kunnat till den grad hänföra massorna, och vara i sitt enskilta lif så oemotståndligt älskvärd. Detta hindrar ej att han, uppvuxen under partistrider, då de kämpande sökte besegra hvarann genom dolda anslag, lärde tidigt att göra sig sjelf ogenomskådlig och att beherrska sin minsta rörelse. Vi tro dock, att det var nödtvungen som han anlade denna förvillande yta, och utvecklade de förslagenhetens hjelpmedel, som mången velat anse såsom hufvuddrag i hans karakter. Det skall framdeles visa sig, om denna åsigt är grundad. SHAKSPEARE säger om en af sina hjeltar, att »hvarje tum af honom var konung». Måhända kan detta uttryck lämpas på få med mera sanning, än på GUSTAF den tredje. Han ville vara konung och var det fullkomligt i en tid, hvars innersta tanke, omsider utbrusten i franska revolutionen (som då fann genklang nästan öfverallt), var konungadömets bannlysande och menniskoslägtets förvandling till en enda förbrödrad republik. I denna motsägelse emellan honom och hans tid låg första fröt till hans lefnadskamp och hans död. Han insåg det sjelf,

klarare än någon, och yttrar i ett af sina förtroliga bref: »Jag var icke skapad för det tidehvarf, hvari jag finner mig». Ett annat missförhållande var, att han lefde i *nyttans* århundrade och tillhörde med hela sin själ *ärans, riddartidens,* som han sökte återföra i diktens och konstens verld, då det var omöjligt i verkligheten. Ännu ett missljud, som genomgick hans hela lif, var förhållandet till ständerna, hvilket uppenbarade sig såsom af icke blott politisk, men af en helt egen psykisk natur. Man erinre sig, att han ifrån det första ögonblick, då han började tänka, skulle vänja sig vid den föreställning, att riksens ständer voro hans herrar, liksom hans föräldrars, ehuru kronan prydde dessas hufvuden. Man lärer sakna exempel i historien, att folk-ombud neka sin konung, hvad som är den heligaste, mest oeftergifliga rätt för hvarje enskilt, icke förvägrad den ringaste hyddas innevånare, — rättigheten att få sjelf uppfostra sina barn. Så handlade likväl ständer och råd emot GUSTAFS fader. Och det barn, som skulle så uppfostras, var LOVISA ULRIKAS son, i hvars ådror rann icke obetydligt af FREDRIK den stores blod. Man tänke sig den eldigaste själ, full af ädel ärelystnad och begär efter rykte, nu beroende icke blott, som andra barn, af föräldrar och lärare, men af en råds- och en ståndsförsamling, hvilka ägde bestämma öfver hans sys-

selsättningar, välja hans omgifning, fråntaga honom dem han älskade, tillsätta andra som voro honom obehagliga, förfoga om hans öde, bortlofva hans hand vid fyra års ålder, utse åt honom en maka från ett hus till hvilket han hyste ett ärfdt slägthat, som alltid fortgått mellan de holsteinska och danska ätterna, — man tänke sig allt detta, och man lärer medgifva, att om han det oaktadt verkligen skulle älskat råd, ständer och regeringssätt så högt, som man af honom fordrade, så skulle naturen hafva utrustat honom med känslor och begrepp, som icke liknade menniskors i allmänhet. Hvad föreställning skulle han väl, från sin spädaste barndom, erhålla om de heligaste pligter, om kärleken till sina föräldrar och till sitt folk, då han förnam dessa stå i öppen strid med hvarann: då folk-ombud och råd sade honom, att han vore statens barn, öfver hvilket föräldrarne ej hade rätt; och dessa åter, för hvilka naturens röst talte, att råd och ständer voro herrsklystne undersåtar, hvilka tillvällade sig en makt, som dem icke tilkom? Han behöfde ej vara född tyrann, för att ej få förtroende för ett dylikt sätt att inplanta föreställningen om folkets rättigheter och rådets myndighet. Att icke större olyckor inträffade af en så föga välbetänkt behandling utaf ett lifligt, lidelsefullt barn,

torde få tillskrifvas, i främsta rummet, dess ypperliga själsanlag, och dernäst utmärkta lärare. Emellertid erkänner sekreta utskottet sjelf, i det betänkande hvarmed det till riksens ständer öfverlemnade förslaget till instruktion för kronprinsens guvernör, hvilken ständerna skulle utnämna, att förhållandet icke öfverensstämde med de naturliga rättigheterna, som verkligen förbehöllo åt föräldrar uppsigten öfver sina barn *), hvilken handling också väckte ett icke ringa uppseende i Europa, då den infördes till dess kännedom genom en då ryktbar främmande tidskrift. **) Men ständerna hade lagt den vigt uppå, att sjelfva i första hand bestämma om thronföljarens uppfostran, att de inryckt stadgandet derom i grundlagen, tjugesex år förr än någon prins var född till thronen. Man läser nemligen i 3 § af 1720 års regeringsform, huruledes ständerna äga makt att »utnämna och tillsättja skickelige personer, och med behörig underrättelse förse till de konungslige barnens anständige uppfostran och undervisning uti vår rena Evangéliske Lutherske lära och alla konungslige dygder, seder och vetenskaper såsom grundvalen till en påföljande *ordentlig* och *förståndig* regering. Fördenskull böra

*) Sekreta utskottets protokoll, den 4 februari 1756.

**) Büschings *Magazin für die neue Historie* &c. 2 Th. S. 387.

ock sådane personer, hvilkom denne höga angelägenhet till en rätt försorg och omvårdnad anförtros, vara Riksens Ständer ansvarige, och *med svårt straff umgälla*, om igenom deras vårdslöshet och försummelse något af deras Embetes plickt skulle eftersättias; Ägandes ock Riksens Ständer mackt med dem ombyte och förändring at giöra, när nödigt pröfvas». Ständerna tillämpade dessa stadganden efter bokstafven. Barnets amma ombyttes efter åtta dagar. Guvernörer, vice-guvernörer, kavaljerer och lärare omvexlade, alltefter som olika politiska meningar fingo öfvervigt. Enär de uppvaktande af- och tillsattes af partier, var det klart, att de afgående, för att hämnas sitt nederlag, sökte på förhand bibringa barnet de ofördelaktigaste föreställningar om sina efterträdare, hvaremot desse tecknade med icke ljusare färger sina föregångare. Den nye läraren uppref den grund, som hans företrädare lagt. Föräldrarne ogillade både de ena och de andra, såsom påtrugade, och prinsen säger sjelf i sina anteckningar, att han ej trodde sig kunna tydligare ådagalägga sin kärlek för sina föräldrar, än då han gjorde sina lärare emot. Det hade också varit oförklarligt, i fall ett snillrikt barn, långt framom sina likar vid den åldern, men uppvuxet under oafbrutna parti-intriger, ej tagit något intryck deraf, om ej annat, åtminstone den föresats, att en dag, om

möjligt, göra slut derpå. Om de hos honom anställda partimäns sed, att oupphörligt förtala hvarann, skrifver prinsen i anteckningarne om sig sjelf: »Sådana intryck skulle nödvändigt bortskämma den bästa natur och förstöra den grundval, som mina lärare grundlagt. De borde naturligtvis ha förstått detta. Men de märkte det ej, ty sådan är styrkan af *partiandan* *). — — Jag bör här göra en ganska uppriktig bekännelse. Jag har ej begagnat mig som jag bort af dessa personers (Dalins och Klingenstjernas) talanger och kunskaper; men jag bör tacka himmelen, att mitt hjerta ej blef fullkomligt bortskämdt genom min uppfostrans alla motsägelser. Jag tillbragte mina lediga stunder hos min mor, som omgifven af alla dem, hvilka då framstälde sig som hofpartiet, blott underhöll samtalet med att säga det ofördelaktigaste om dem, åt hvilka min uppfostran blifvit anförtrodd. Det är naturligt, att sådana samtal skulle göra den grymmaste verkan på ett tretton års barn, som ansåg dem som så yttrade sig för ganska hederligt folk, och (ett barn) som älskade sin mor, såsom jag gjorde. Emellertid bör jag göra henne den rättvisan, att hon i afseende på mig aldrig visade någon feg eftergifvenhet och alltid understödde min

*) Understruket af prinsen.

guvernör och mina kavaljerer, då de beklagade sig. Men såsom mitt misstroende emot dem ständigt närdes, gjorde deras lexor föga intryck på mitt sinne, och de bestraffningar, som de ådrogo mig, ehuru rättvisa, tjente blott att reta mig. Förnuftet skulle småningom försvaga de intryck jag emottagit. Uppfödd i ett hof, der i dessa tider en ytterlig nedslagenhet herrskade, förströddes jag icke genom lysande och lättsinniga nöjen. Hela verlden var upptagen af affärer. Samtalen hvälfde sig vanligen blott kring allvarsamma saker. Det var en *lycka* för mig, att jag *märkte att jag misstagit mig* i min tanke om dem, som omgåfvo mig. Jag lärde att *högakta* dem» *). Hvad som, i vår tanke, bäst bevisar, att GUSTAFS hjerta i grunden var godt, är att han, under sådana förhållanden, kunde hysa kärlek för sina vårdare. Han yttrar derom i sin påbegynta sjelfbiografi: »Sorgen öfver förlusten af grefve Stromberg, min guvernör, och herr Dalin, min lärare, hvilka man tog ifrån mig, angrep mig så, att jag föll i en sjukdom. Jag gret också mycket, då jag måste skiljas från min andre guvernör, grefve Bjelke. — — Såsom allt skedde af partianda, så hade man med flit valt folk, som för konungen voro misshagliga, och man hade tvungit mina föräldrar

*) *Gustav. Papperen*, 1 del. sid. 34, 37.

att emottaga dem». — Åt de ädle grefvarne Scheffer och Bjelke egnade Gustaf, sedan han lärt närmare känna dem, ett förtroende, som endast med döden upphörde. Hans brefvexling med den förre andas en oföränderlig högaktning och vänskap. Till den senare skref han från Paris, vid underrättelsen om Adolf Fredriks död: »Jag besvär er att ej öfverge min mor. Ej såsom jag å er sida fruktade någon uraktlåtenhet; men jag besvär er att vaka kring henne och bevisa henne allt hvad man är skyldig åt hennes olycka och i synnerhet åt minnet af salig konungen, hvars godhet hade förtjent mer lycka än han åtnjutit». Till samma förtrogne vände han sig med anhållan om råd i ett af de vigtigaste ögonblick af sin lefnad, då han skulle afgöra frågan om sitt giftermål, hvilket råd och ständer, honom ohörd, beslutit, men konungen och drottningen fortfarande emotsatte sig. Bjelke gaf det enda råd han, såsom redlig medborgare, kunde gifva; Gustaf följde det, ehuru han, såsom han skrifver till Bjelke, fruktade att göra prinsessan lika olycklig, som han sjelf skulle blifva. På sitt dödsläger omfamnade han ännu denne trofaste vän, som deraf så djupt skakades, att han dog några veckor efter konungen.

En senare tid har mycket klandrat Gustafs första uppfostrare Tessin, och hos honom sökt grun-

den till den ytlighet, det förakt för alla allvarsamma saker, som ansetts utgöra ett hufvuddrag i konungens karakter. Hvad vidkommer den TESSIN gjorda beskyllning, att hafva bildat sin lärjunges håg för fals och flärd, så är det bekant, att denne länge mäktige rådsherre, lika litet som hans kunglige lärjunge, saknade talrika politiska ovänner, hvilka tillskrefvo dem allt klandervärdt och för allmänheten misshagligt. En ledning för bedömmandet af både den späde lärjungens gry och vårdarens sätt att behandla detsamma finnes i den senares dagbok och i hans bekanta bref. Vid dessas framläggande i tryck ber TESSIN »hela riket granska, om ondt frö i dem finnes, ty de angå rikets ögnasten». Om man nu genomläser dessa samlingar: *En gammal mans bref till en ung prins*, följda af samme författares: *En äldre mans bref till en stadigare prins* (denne var då likväl blott tie år), för att söka upptäcka, för hvilka själslyten hos myndlingen som den erfarne verlds- och menniskokännaren vill varna, så torde man svårligen spana mer än ett hufvudsakligt: för hög tanke om sig sjelf, jemte praktlystnad. I öfrigt påpekar han blott små vanliga ungdomslater, såsom yrhet, nyfikenhet, o. s. v. Tilläggas kunde ett visst förutseende, att den unge prinsen skulle blifva nog mycket intagen af teaternöjen, hvarom den gamle vägledaren talar med an-

ledning af de första skådespel som prinsen sett. TESSIN ogillar dem ej, men fruktar blott att de kunna borttaga för mycken tid. I allmänhet göra dessa bref TESSIN heder. De hafva, såsom mönster i sitt slag, blifvit öfversatta på tyska, fransyska, italienska, engelska och holländska. Man kunde anmärka, att under det författaren varnar för smickrare, tilldelar han sin lärjunge loford, som gränsa nära dertill; men dels sammanstämma alla samtida underrättelser deri, att GUSTAF var ett verkligt underbarn, dels tyckes hvad TESSIN yttrar komma från hjertat. En annan fråga är, huru klokt det var att säga allt sådant, äfven om det var sant. Visserligen hade prinsen i allt fall fått höra det af tusen andra, men vårdaren hade bort vara den siste att framlägga det. Deremot har man klandrat dessa bref för »brist på djuphet i åsigter och riktning åt ett högre ideal» *). Skrifna till ett barn, emellan dess sjette och tionde år, inskränka de sig att inskärpa gudsfruktan, dygd, rättvisa, ordning, arbetsamhet, sparsamhet, måttlighet, ståndaktighet och mod, misstroende till smicker och lismeri, gunstlingar och ögontjenare, kärlek till kunskaper och sanning; mildhet och försonlighet. Hvarje dag börjas med läsning af ett kapitel i bibeln, jemte förklaring.

*) HAMMARSKÖLD, *Svenska vitterheten*, sid. 199.

Under de första åren meddelas, under fabelns lätta drägt, nyttiga lefnadsreglor och vackra grundsatser; längre fram berättelser ur bibliska historien, samt Sveriges och andra länders häfder, korta inbegrepp af vetenskaper och konster, af litterärhistoria och vitterhet, samt slutligen hufvuddragen af de förnämsta embetsverk, hvilkas styrelse prinsen framdeles skulle öfvervaka. Någon djupare filosofi eller högre idealism hade väl här näppeligen varit på sitt ställe. Ämnena vittna, alltefter som lärjungen framskrider i mognad, om alltmer allvar och bemödande att bygga på religiös grund. Då prinsen vid åtta års ålder begynte läsa latin, tager hans vårdare sig deraf anledning att göra honom bekant med bibelspråk på latin och fästa hans uppmärksamhet på de varningar för en förste, som finnas i den heliga skrift, särskilt i Samuels, Konunga- och Krönike-böckerna. »Då konungar», säger han, »hunnit den åldern, att få eller ingen vågar säga dem deras fel, så äro dessa böcker skrifna, att de under lyckta dörrar och under åkallan om den helige andes upplysning kunna underrätta sig sjelfva. Si! så talar Herren, den rätte Herren, i dess uppenbarade ord». Och derpå afskrifver han tjugetvå sidor ur latinska bibeln, med öfversättning, samt tillägger en tie sidor lång utveckling af dessa skrif-

tens ord, såsom konungaspegel *). Särskilt uppmanar han prinsen, att hålla den besvurna regeringsformen och icke »högre skatta verldslig *point d'honneur*, än en evig själavåda», samt anför till stöd flera sidor ur bibeln, och sentenser ur *Cicero de officiis*, m. fl. I vitterhet och lärdom framhåller han ofta de gamle såsom mönster, och ber prinsen att lära sig engelska, såsom frihetens tungomål. Man kunde fråga dem, som med så stort förakt se ned på den fals och flärd, hvarmed GUSTAF uppfostrades, om äfven i våra grundliga tider många förnämare mans barn erhålla allvarsammare föreställningar? Till prof på de råd, TESSIN ger sin höge lärjunge, må slutligen följande anföras:

»Eders Kongl. Höghet ransake nogast historien, och välje, såsom enda gunstlingar, hvilka en konung utan misstycke och påtal hafva kan, de dygder, som menniskor bäst pryda».

»E. K. H. utlete ibland regenter de gudfruktigaste, de ömmaste, de rättrådigaste, de frimodigaste; skumme bort deras fel och forme sig af deras herrliga egenskaper en bild till efterföljd».

»E. K. H. hägne fria konster, och *vete* hvad han hägnar».

---

*) *En äldre mans bref till en stadigare prins*, sid 51—83.

»E. K. H. vare öm om undersåtarnes ro och befrämje den, när så omtränger, med väpnad arm».

»Rikets hjeltar och stridsmän vare eder, och I dem värdig! Den öfver hjeltar befäl äger, vare sjelf en hjelte».

»Hvar man uti riket igenkänne uti E. K. H. sin bäste vän».

»Om E. K. H. rättsligen och obunden vill råda, så sköte E. K. H. rikets lagar och frihet».

»E. K. H. läre engelska språket och spörje af engelska skrifter, huru öppenhjertadt en stor konungs fria undersåtar tala. Af fransyska handlingar har E. K. H. redan sport med hvad ädelmod en envälds-konung tillstädjer sina undersåtar, att oförskräckt och öppenhjertigt strida för lagarnes bestånd och emot dem, som illistigtvis vilja smyga sig emellan konung och folk».

»E. K. H. vare arbetsam, ty rikets välfärd är öfverhetens arbete och heder».

»E. K. H. tage allt hvad som händer såsom händt igenom den Högstes styrande försyn, och bote ej ett förment ondt med hälften värre».

»När eder, min nådige herre, väl går, så misstron lyckan, gifven Gudi äran och bedjen honom, att I ej måtten förhäfva eder i edert hjerta, på det att en oföresedd olycka ej sedan måtte blifva E. K. H. desto drygare. När något vidrigt händer,

så rope E. K. H. till Gud om frimodighet och nyttje till upprättelse de lofliga medel, hvilka han åt förnuft och eftertanke unnat. Med ett ord, min prins: eder hand ligge städse i Guds hand, så kan E. K. H. trotsa lyckan att förblinda, och olyckan att fälla, ty ett brinnande allseende öga rödjer eder väg och är ett ljus för edra fötter» *).

När man sålunda granskar TESSINS sätt att tillvägagå såsom en ung förstes vårdare, är man böjd att anse de honom gjorda beskyllningar att hafva hos sin lärjunge inympat böjelse för fals och flärd, lättsinne, ytlighet och »fransysk glittersmak», äga samma grund som så många andra tillmälen af samma art. Den nya tid, som klandrar honom, torde ej framte många män af så lärd, klassisk,

*) HAMMARSKÖLD yttrar om TESSINS bref: »Visserligen tecknar ingenting mer ofördelaktigt den tid, på hvilken han lefde, än det beröm, som dessa bref erhållit; ty de äro lika tomma på innehåll, på djuphet i åsigter, på riktning åt ett högre ideal, som deras diktion är sökt, konstlad och prålande». Man kan af detta yttrande vara frestad tro, att han icke läst dem. Han tillägger dock om TESSINS författareskap i allmänhet, att »forskaren i vår vitterhets häfder kan icke annat än *hårdt bedömma* (understruket af H.) hans skrifter». HÖPKEN, BERCH m. fl., som icke voro mindre måne om vårt modersmåls renhet, än H., och till och med skrefvo det bättre än han, voro af en annan tanke.

vetenskaplig, vitter och konstnärlig bildning. Det var dock om honom som LINNÉ skref: »Eders Excellens är mig mera, än föräldrar, konung och fädernesland». Blomsterkonungen ordnade sjelf den lärde mecenatens naturalie-samlingar och utgaf deröfver det stora verket *Museum Tessinianum*. HÖPKEN säger om TESSIN: »De lärde gagnade sig af hans umgänge, de vittre af hans qvicka snille, konstnärer ansågo honom uti smak för sin mästare. — — Hans omsorg om *språkets renhet* och hans myndiga efterdöme hafva icke ringa bidragit, att hyfsa svenskan, den vi ock nu med mera lätthet och färdighet skrifva, än någonsin tillförene». Äfven den lärde BERCH vittnar, att »modersmålets rykt och uppodlande låg honom om hjertat». Huru litet han sjelf kunde ana, att han en dag skulle klandras för att hafva uppblandat språket med främmande tillsatser, intyga följande ord i hans dagbok: »ingen lärer kunna neka, att jag varit den förste som alldeles rensat främmande ord ur svenska språket, — — — fast nu mången skrifver bättre än jag». De sköna konsterna äga till honom outplånliga förbindelser: han fortsatte, såsom öfver-intendent, den stora slottsbyggnad, som hans fader grundlagt; han lade första grunden till den af GUSTAF sedan stiftade målareakademien och riktade vårt museum med en af de allra-yppersta kopparsticks-samlingar i Europa. Man

anmärker, att han varit god skådespelare, samt väckt och underhållit GUSTAFS håg för teatern, ehuru han sjelf nekar det. Deltagandet i komedier ansågs dock i forna dagar böra ingå i uppfostran. Ett betänkande af Sveriges biskopar i denna fråga (år 1620) tillstyrker till och med, att professoren i vältaligheten skulle undervisa de studerande i att spela komedier. Man vet att kongl. råden GYLLENBORG och LEJONSTEDT, riks-antiqvarien REENHJELM, skalderna SAMUEL och JOHAN COLUMBUS, den berömde URBAN HJÄRNE, med flere utmärkte statsmän och lärde, först bemärktes af KARL XI i en komedi, som HJÄRNE sammansatt, och att dylika allmänt uppfördes vid universiteter och skolor. Den allvarlige HÖPKEN ogillar det ej, då fråga är att, som han uttrycker sig, »vinna en rätt utförsgåfva, som gifver anda, hetta och väsende åt vältalighet, hvarföre ock en Cicero satte sig i lära hos en Roscius och Esopus, att af dem undervisas i framställningssättet, utan hvilket de sinnrikaste tankar blifva matte och liflöse». Huru TESSIN och GUSTAF den tredje uppträdde i det allmänna och utförde sina tal är bekant, äfvensom att ingen af deras samtida kunde väcka en sådan hänförelse. Det må lemnas derhän hvad inflytande deras teatraliska öfningar ägt derpå. Det vissa är, att NAPOLEON I blef mindre klandrad då han, för sitt uppträdande

som kejsare, tog undervisning af TALMA i att föra sig och deklamera.

Det har varit nödigt att närmare skärskåda TESSINS ofta tadlade inflytande på sin höge lärjunge, hvilket dock upphörde vid dennes tionde år. Att det varit skådligt, har man svårt att föreställa sig. Snarare synes vårdarens kärlek och nit för vitterhet och konst bort befrämja utvecklingen af lärjungens rika anlag i denna riktning, och hans råd föllo tvifvelsutan i god jordmån. GUSTAF bibehöll alltid en stor aktning för TESSIN, men älskade honom minst af sina vårdare. »Drottningen», säger han, »hade gifvit mig en förskräcklig idé om hans karakter och hade försökt att emot honom ingifva mig sin egen hätskhet, hvilken likväl, ehuru rättvis orsaken var, hon aldrig borde ha drifvit så långt» *). GUSTAF sjelf bedömmer honom mer högsint och fördomsfritt, då han säger, att »efterverlden skall göra honom rättvisa. — Hans anhängare hafva för mycket upphöjt hans stora egenskaper, hans fiender alltför bittert tadlat hans fel. Afunden har för mycket svärtat honom, att man skulle kunna betvifla det han var en stor man» **). GUSTAF önskade att ständerna måtte godtgöra den

*) *Gustav. papperen,* 1 del. sid. 40.

**) Ders. sid. 25.

orättvisa de tillfogat TESSIN, och skrifver, som kronprins, till den då allrådande FERSEN: »Det skulle vara skamligt för nationen och förhatligt för partiet (Hattarne, som då fördes af Fersen), om denne vördnadsvärde gubbe skulle dö utan tröst och utan något bevis af de nu församlade ständers deltagande i hans bedröfliga belägenhet. —— Jag underrättas i detta ögonblick, att ni skall hålla plenum i morgon, och att detta skall bli det sista före helgen. Grefve Tessins sorgliga belägenhet och riksdagens snart förestående slut tvinga mig att besvära er med dessa rader. Jag tror mig ej behöfva säga alla de starka, rörande skäl, som tala för att ni i morgondagens plenum söker att genomdrifva denna sak. Jag vet, att ni blott behöfver rådfråga edert hjerta» *). Denna rättvisa mot den gamle statsmannen är desto mer hedrande för GUSTAF, som han nogsamt visste, huru TESSIN motsatt sig konungen och drottningen, och användt sitt inflytande till förfång för den konungamakt, hvars återställande utgjorde närmaste föremålet för GUSTAFS egna önskningar.

En upplysande skrift rörande GUSTAFS ungdom är den af hans guvernör, riksrådet grefve KARL FREDRIK SCHEFFER af trycket utgifna berättelse om

*) *Gustav. papperen*, 1 del. sid. 103.

prinsens uppfostran, innehållande den för informatorn, d. v. kanslirådet KLINGENSTJERNA, utfärdade instruktion, samt åtskilliga andra handlingar*). Äfven dessa skrifter offentliggjordes i utlandet, medelst en fransysk öfversättning af den bekante abbé MICHELESSI, och en tysk, införd i preussiska öfver-konsistorial-rådet doktor BÜSCHINGS berömda tidskrift. Uti inledningen till den tyska öfversättningen yttras om dessa handlingar: »De föranleda angenäma blickar på den tidiga bildningen hos en ung konung, som redan nu är föremål för allmän kärlek och beundran. Hur mycken välsignelse förtjena icke de händer, som arbetat på denna bildning!» **) — I en tillegnan till kurfursten af Trier gör MICHELESSI en jemförelse emellan ARISTOTELES och SCHEFFER. Den förres lärjunge, säger han, eröfrade länder, den senares hjertan; den förres underkufvade fria folk, den senares bröt de bojor, som tryckte hans fosterland, hvilket ej ägde någon annan frihet öfrig, än den, att önska sig en befriare; ARISTOTELES förvärfvade skatter, SCHEFFERS enda rikedom är hans dygd; hans belöning den lycka, som hans medborgare njuta; hans ära, den ära som omger hans konung.

*) *Handlingar rörande H. K. H. kronprinsens, vår nu regerande allernådigste konungs uppfostran.* Stockholm 1773.

**) BÜSCHINGS *Magazin*, VIII Theil, S. 356.

Den åt KLINGENSTJERNA lemnade föreskrift antyder de läro-ämnen, som SCHEFFER funnit lämpliga för sin myndling. Jemte religions-undervisningen, anbefaller han i främsta rummet historien, stats- och sede-läran, natur- och folk-rätten, samt att inskärpa hos den höge lärjungen, att regenter ej varit lyckliga längre, än de skyddat och bevarat de lagar, på hvilka deras makt hvilat, och att, när de icke åtnöjt sig med denna senare, de vanligen störtat sig sjelfva och tvungit folket att ännu mer inskränka deras efterträdares makt, hvarpå Englands historia lemnade tillräckliga bevis att öfverväga. Ehuru historien innebure en tillräcklig samling af moraliska sanningar, borde dylika jemväl bibringas prinsen under form af system, i hvilket hänseende mönster skulle hämtas från samtidens berömdaste författare: WOLF, LOCKE, BURLAMACHI, m. fl. *) Då åkerbruk, handel, näringar och skeppsfart äro de förnämsta källor för ett folks rikedom och välmåga, är det högst angeläget att prinsen tager kännedom deraf, och genom den allmänna jordbeskrifningen inhämtar olika länders industri, produkter, varubyten, m. m.

*) WOLF och LOCKE äro allmänt kände. Den nu mer förgätne BURLAMACHI, professor i statsrätten uti Genève, var en af sin tids berömdaste statsrätts-lärare, hvars stora verk *Principes du droit naturel et politique*, grundadt på GROTII och PUFENDORFS skrifter, skattades såsom klassiskt.

De matematiska vetenskaperna lemna den säkraste öfning till bibringande af ordning i tankeföljd och säkerhet i slutkonst. Prinsens ovanliga förståndsförmögenheter hade tillåtit honom att tidigare, än andra barn, sysselsätta sig dermed, och KLINGENSTJERNA hade sjelf vitsordat, att han redan fullkomligen kunde draga nytta af undervisningen i denna vetenskap, hvarför SCHEFFER tillstyrkte fortfarande dermed, hvartill skulle läggas de första grunderna af befästningskonsten. Då för en bildad uppfostran ej kunde saknas kännedom i experimental-fysiken, skulle läraren jemväl deri meddela undervisning. Latinets studium ansåges väl ej nu så oeftergifligt, som i forna dagar, men dermed borde dock fortsättas, hvarigenom SCHEFFER jemväl hoppades att i en framtid bereda skydd för ett språk, som redan hos oss hotades med glömska.

Sådana äro hufvuddragen af denna undervisnings-plan, hvilken man ej lärer kunna anklaga för ytlighet, lättsinne och flärd. Den åtföljdes af en förklaring och till alla enskiltheter sträckt utläggning af grundlagarne. Intet synes i prinsens uppfostran försummadt *).

Att han nedlade mera flit och allvar på sin bildning, än vanligen lärjungar i hans ställning,

*) En samtida berättar om GUSTAFS uppfostran, att den var grundad på den vid hofvet i Versailles antagna, och til-

derom vittnar den mängd ungdomsskrifter, hvilka ännu äro i förvar. Man finner deribland egenhändiga anteckningar af olika slag: i religiösa ämnen och ur den heliga skrift — historiska anteckningar — utdrag ur de flesta främmande länders häfder — ur FONTENELLE'S berömda verk *La pluralité des mondes* — öfversättning af några PLINII bref till TRAJANUS, — af CORNELII *Hannibal* — en samling maximer — en öfversättning från engelskan af hertiginnan MARLBOROUGHS memoirer — en bok innehållande geometriska problemer med figur-ritningar, samt en *Arithmétique des figures planes et solides*, allt egenhändigt med figurer (17 ark) — *Problèmes*, liv. I, — *Definitions*, liv. II, — räkne-öfningar, temligen vidlyftiga, — skrifböcker

---

lägger: »Der bjöd häfdvunnen sed, att på samma gång som man gaf den äldste prinsen en högst vårdad uppfostran, så skulle den andre prinsen uppfostras i viss grad mindre väl, och den tredje, eller de öfriga prinsarne nästan försummas, på det att ingen af dem skulle blifva någon obeqväm rival åt den äldste, när han en gång blef konung. Lovisa Ulrika hyste samma maximer; man märker det redan vid valet af hennes söners lärare, guvernörer och öfriga omgifning». *Anteckningar af en gammal Gustavian* (öfverste kammarherren friherre HUGO HAMILTON), sid. 121. — Enligt hvad vi sett, var det ständerna, och icke drottningen, som gjorde dessa val, ofta emot hennes önskan, och deras uppfostringsplan hade säkerligen intet gemensamt med den för envålds-regenterna i Versailles.

— en ritbok, innehållande teckningar med blyerts och penna, i allmänhet med säker hand och vittnande om smak *). Bland dessa papper från barndomen förekomma jemväl redogörelser för de handpenningar han emottog. Man ser deraf att han använde nästan allt till gåfvor åt sina syskon, åt sin omgifning, eller åt behöfvande **). Med studierna förenades ett ovanligt tidigt författarskap i vittra, historiska och politiska ämnen, hvarvid ofta allvarliga föremål tecknas med barnslig hand, så-

---

*) Bland de till gustavianska stipendium hörande samlingar i Upsala finnes en utsigt af Gripsholm, graverad af GUSTAF III, hvilken är ganska sällsynt, emedan få afdrag tagits. I nämda samlingar förvaras jemväl den penna, med hvilken han undertecknat 1772 års regeringsform.

**) En af dessa räkningar lyder:

Debet.		*Credit.*	
April 1. Emottagit	60 daler.	April 24. För små leksaker åt min syster	24 d:r.
Maj 1. »	60 »	» » För små perlor åt d:o	18 »
Juni 1. »	60 »	» » För färgadt papper åt mina bröder	6 »
Juli 1. »	60 »	» » För en blyertspenna .	12 » 60 d:r.
	240 daler.	Maj 15. För en solfjäder åt min syster (således hela månads-anslaget.)	60 »
		Juni 1. För densamma var skyldig	12 d:r.
		» 15. För två garniturband åt fröknarna	48 » 60 »
		Vidare förekomma små utgifter till dricks-pengar, fattiga, en gammal soldat, m. m.	60 »
			240 d:r.

som en afhandling med öfverskrift: *L'humanité est la première vertu des rois* — karakteristik af TRAJANUS — *Vie de M. Porcius Caton, dit le Censeur,* — *Dialogues entre Racine et Euripide* — *Dialogue entre Gustave Adolphe et Henri IV* — *Dialogue entre Louis XIV et Charles V* — *La mort de Henri IV, tragédie* — *Coriolan, tragédie* — åminnelse-tal öfver SULLY — minnestal öfver DALIN och KLINGENSTJERNA — *Christiern II à Christiern III, héroide* — poem öfver svenska drottningar (ett af FRANZÉN sedan behandladt ämne) — KRISTINA GYLLENSTJERNA, dramatiskt utkast, — inskrifter öfver GUSTAF I, ERIK XIV, SULLY, m. fl. Af flera bland dessa i allmänhet obekanta stycken (hvartill ännu kan läggas en prolog till Eneas i Kartago) finnas blott fragmenter. Det är svårt att angifva tidpunkten för deras tillkomst, men mängden af ungdomsskrifter synes falla emellan tionde och femtonde året, en del kanske något senare *). Fram-

*) Lustspelet är med mindre förkärlek behandladt. Man finner dock ett fragment till ett dylikt, kalladt *le Connaisseur*. Att han ej saknade anlag derför, vill synas af en liten pjes, som han författade vid 11 års ålder och sände till sin guvernör grefve, KARL FREDRIK SCHEFFER. Det är karakteristiskt derigenom att han till föremål för sitt skämt valde sig sjelf, såsom *jeune seigneur de onze ans*. Han föreställes såsom den der helst spelar komedi, gör toilett, är qvinlig till sitt väsen, o. s. v. Guvernören uppträder, att

deles skall omnämnas otryckta ungdomsförsök från en mognare tid, hufvudsakligast öfver fosterländska ämnen, såsom Vasahusets historia, karakteristiker öfver GUSTAF I, ERIK XIV, KARL IX, KARL X och KARL XII. Alla dessa saknas bland hans tryckta arbeten. Första föremålet för hans ungdomliga förtjusning var GUSTAF VASA, vid hvars stora minne den unge ättlingen värmde sig under förberedelserna till den statshvälfning, hvarigenom

---

förebrå honom allt detta, men förgäfves. Nu inträder informatorn M:r *Barbarissimus*, för att läsa Cornelius med honom, och börjar: *At ille Carthaginem* . . . . hvarunder lärjungen öfvar en roll och deklamerar:

Peux-tu me conseiller de commettre un forfait?
D'abandonner Clélie, et prendre ce malfait?

Informatorn försöker med geometri: *S'il y a un triangle ABC* . . . men lärjungen fortsätter sin dramatiska öfning. I förhoppning, att det kanske går bättre med geografien, insläpar informatorn en stor jordglob. Lärjungen hoppar opp och sätter sig derpå, så att den hotar att sammanstörta, under gossens rop: *j'ébranle tout l'univers!* Förskräckt, vill läraren begynna en historisk föreläsning, men med lika liten framgång. Förtviflad utropar han: *toujours la comédie!* . . . Nu inkomma föräldrarne, att höra huru den unga herrn skickar sig. Han låtsar befinna sig illa och löper sin väg. I slutscenen berättar informatorn för guvernören, att lärjungen varit mycket flitig. Under manuskriptet, dateradt den 21 juni 1756, är skrifvet med konungens hand: *Conforme à l'original.*

GUSTAVE.

Vid pjesens öfversändande frågar lärjungen sin guvernör, om han har något att tillägga i denna målning.

han räddade fäderneslandet från upplösning och främmande inflytelse. Såsom konung valde han helst till förebild GUSTAF ADOLF, men återkallar i sina tal under parti-söndringarne ofta stamfadrens bild och föredöme. Man ser af dessa anteckningar äfven att han flitigt studerade kardinal DU RETZ memoirer, emedan han fann likheter emellan anläggningarne under *la Fronde* och parti-tiderna i Sverige. En afgjord kallelse för vittert och politiskt författarskap framskymtar öfverallt.

Men — säger man — »han kunde ej stafva», och med denna anmärkning förmenar man vara ådagalagdt, att han var den okunnigaste bland konungar, och att allt hans anseende af vitter och bildad endast var ett prål med lånta fjädrar. Dervid må först erinras, att det i allmänhet på denna tid lika litet tillhörde den förnäma, goda tonen, att bråka med grammatikan, som att sköta sin egendom; en *homme comme il faut* öfverlemnade det förra åt skolkarlar, det senare åt förvaltare. Filosofen i Potsdam och mängden af den tidens vitterlekare på samhällets höjder, äfven ledamöter af franska akademien voro ingalunda ofelbara i stafning. Af alla GUSTAFS snillen funnos ej två, som stafvade fullkomligt lika. Stafningssättet var ännu långt senare så obestämdt, att när första häftet af svenska akademiens handlingar skulle utgifvas,

öfverlemnades det åt KELLGREN, som direktör, att ombesörja likhet i stafningssättet uti inträdes-talen *). Men GUSTAF hade en särskilt svårighet att egna vård åt stafningen, genom den otroliga skyndsamhet, hvarmed han författade. Han kastade tankarne på papperet, som de framstörtade, och lemnade åt någon annan att renskrifva. Så rik, omvexlande, vårdad, harmonisk, klangfull som den inre stilen var, så vårdslös, hoprafsad, stundom oläslig var den yttre. Han skref mer för örat, tanken, känslan, än för ögat. Man ser att han författade i synnerhet för muntligt föredrag, för deklamation, vare sig från thronen eller skådebanan, då koncept ej kom i fråga att anlitas. Sjelf talte han alltid offentligt utan papper. Åt enskilta, förtroliga bref lemnade hans penna vid nedskrifvandet ännu mindre omsorg. I ofvannämda föreskrift för KLINGENSTJERNA, fäster SCHEFFER (i 10:de punkten) lärarens uppmärksamhet på, att prinsen, ehuru i snille och kunskaper framom sina år, vårdslösade stafningen både i svenskan och fransyskan, men denna erinran synes blifvit utan påföljd.

---

*) Man ser i den tidens handskrifter Sveriges vittraste män skrifva *äfvigt* (evigt), *smerta, prädikan, Sverje, at, mit, sit, dit, råck, posse* (påse), *Appollo*, o. s. v. Enheten i stafning befordrades ovedersägligen genom svenska akademiens stafningslära.

I öfrigt, och för att afsluta ett ämne, som så ofta förekommer, äfven den dag som är, och hvarpå man synes lägga en öfvervägande vigt, må tilläggas följande yttrande af den författare, som i senare tid tagit den närmaste kännedom af konungens handskrifter, eller utgifvaren af de *Gustavianska papperen*. GEIJER säger derom: »Allt meddelas såsom det på papperet blifvit kastadt. Pennan flyger som tanken. Och likväl har uttrycket lika mycket kraft, som liflighet och ledighet. Man ser en liksom medfödd, naturlig stil, som ej behöfver fråga efter former. Det gäller om alla konungens skrifter, om hans fransyska, som om hans svenska, om hans förtroliga bref, som om hans statsskrifter, äfven hans berömdaste tal. Koncepterna visa, att de flutit obehindradt, nästan utan rättelser, ur pennan. Visserligen är stafningen i begge språken lika missvårdad, och röjer ett stort fel i första undervisningen. Men detta fel var långt ifrån sällsynt i denna tidens uppfostran. Man finner ibland konungens fransyska korrespondenter flere, som ej stafva mycket bättre än han, och den stora verlden tycktes anse sig upphöjd öfver ortografiens pedanteri, som öfver många andra borgerliga band» *). Om vi härvid skulle hafva något att tillägga, så

*) Förord till *Gustavianska papperen*, sid. 12.

vore det, att en prins, som snart sagdt från modersmjölken blifvit invigd stats-ärenden; som egnat redan den första ynglingaåldern åt eget författareskap i politiska, historiska och vittra ämnen, och som några tjuge år gammal utför en fullständig statshvälfning, förklarligt nog lagt mindre vigt på öfningen af en teknisk färdighet, som då var i allmänhet mer försummad än nu, och att lärarne, öfverraskade af hans snille, lade sig mera vinn om dettas utbildning, än om den af en mer mekanisk öfning, som var honom motbjudande, nära odräglig.

Vi hafva sett GUSTAFS förhållande till sin förste vårdare, TESSIN. Kastom en blick på hans brefvexling, såsom föga mer än barn, med sin andre vårdare, SCHEFFER. Den trettonårige prinsen skyndar att underrätta om en eldsvåda i Stockholm, som gjort många husvilla, och han tillägger: »Vore det rätt, att öfverlemna så många menniskor åt deras elände? Nej, man bör hjelpa så mycket man kan. Sådan är min tanke, och derför skrifver jag er till, och vill icke uppskjuta min begäran till er återkomst. Jag ber således att få de 1,000 riksdaler (specie), som ni har i förvar åt mig, att jag till någon del må kunna hugsvala de olyckliga, hvilkas ömkansvärda belägenhet rör mig på det högsta. Och huru skulle man väl bättre kunna använda penningar? Gud har ju gifvit oss dem, för att bistå

fattiga». — Om detta är förställning, så börjar den tidigt *). SCHEFFER gaf honom ämnen att behandla, för att öfva hans skarpsinnighet. Kort efter nämda bref, skrifver gossen till sin vårdare: »Ni begär, att jag skall gifva en beskrifning på *förställning*, om det är en dygd eller en last. Jag tror, att det förhåller sig med henne, som med nästan alla andra saker i verlden, att hon kan användas till både godt och ondt. Men nu till definitionen. Förställning är konsten att kunna dölja sina tankar, så att ingen må kunna rätt utgrunda dem. Således ser ni, att man kan uträtta mycket godt och mycket ondt genom förställning, ty man kan dölja sina tankar för båda ändamålen. I följd häraf är förställningen god eller ond, i mån af ens afsigter. Det har gifvits nationer, för hvilka sjelfva ordet förställning varit okändt. Dessa folkslag, som vi kalla barbarer, kunna beklagligen med mera rättvisa gifva

*) Bland många prof, huru han sökte verka det goda i tysthet, må blott anföras det drag, som synes af följande brefkoncept med konungens hand, funnet af bibliotekarien GJÖRWELL: »M. H. Tillåt en vän, som vill vara okänd, att lindra de bekymmer, han delar med er i sitt hjerta. Om det han lemnar icke är tillräckligt för edra behof, är det snarare en olycka för honom än för er. Han begär af er ingen annan erkänsla, än att ni aldrig söker lära känna den hand som skickar er detta». Föremålet har för alltid blifvit obekant.

oss samma namn. De hafva en ädel uppriktighet, som förmår dem att icke dölja sina tänkesätt, utan tvertom hata all skrymtan och förställning. Sådana dygder borde vi äga; vi, som anse oss så hyfsade och som äga så många nyttiga och behagliga konster». En följande post skrifver han: »Hittills hafva vi, i våra bref, handlat om äran, om förställningen, om flera dylika ämnen; men vi hafva alldeles icke tänkt på denna himmelens gåfva, detta lifvets behag, detta samfundens band, med ett ord *vänskapen*. Det är svårt att gifva riktig definition på detta ord, så ofta brukadt och, jag vågar säga, så mycket missbrukadt. Jag tror att vänskapen är en fullkomlig förening emellan tvenne hjertan, hvilkas önskningar och tankar endast sträfva att bidraga till hvarandras sällhet. Detta är, efter min tanke, dess rätta betydelse. Men döm sjelf. I alla fall är det visst, att utan henne funnes ingen sällskaplighet emellan menniskor, och hvad annat än förtroligt umgänge är det, som utgör detta lifvets sällhet? Således kan jag med rätta säga, att vänskapen är en af himmelens yppersta skänker». Hvad som dock måhända mest förvånar i denna barnsliga brefvexling, är den sjelfständighet i åsigter, som redan yttrar sig fritt och oberoende af hvad litterär myndighet som helst. Ett prof derpå må anföras. VOLTAIRE var denna tids orakel i hela Eu-

ropa och, jemte franska vitterheten i allmänhet, anbefald såsom mönster för den unge thronföljaren. Denne skrifver till sin vårdare: »Herr grefven har i sitt sista bref anfört ett märkvärdigt ställe i Voltaires allmänna historia. Det är besynnerligt, att han anför denna anmärkning öfver drottning Elisabeth, såsom ett berôm, men som efter min tanke icke är det. Huru kan han veta att denna drottning icke älskade sitt folk, då han sjelf säger att hon handterade det såsom hade hon älskat det? Han anför en sats som förefaller mig rätt besynnerlig då han säger: »Folket var hennes första gunstling, likväl icke derföre, att hon verkligen älskade det, ty hvem älskar folket?» Jag är dock fullkomligen öfvertygad att Henrik IV uppriktigt älskade sina undersåtar. Der är genast ett undantag från hvad författaren påstår. Han hade bort, tycker jag, göra den anmärkningen, att det gifves konungar, som tänkt nog rättvist för att älska dem, öfver hvilka de regerade. Jag vill endast nämna Edvard VI, broder till samma drottning, som nu är i fråga. Han gret när han skulle underteckna en dödsdom. Jag kunde anföra ännu flera exempel, som skulle bestrida Voltaires anmärkning, men tror hvad jag anfört vara tillräckligt, och att herr grefven är af samma tanke som jag». — — »Det är bedröfligt för menskligheten, att en Gustaf Adolf,

Henrik IV och Edvard VI komma så sällan, då alla sekler lemna oss tyranner, hvilkas blotta namn väcka vår fasa». — Huru många trettonåriga thronföljare tänka och skrifva sådana bref? Lika märkliga äro hans första ungdoms-arbeten, — utkast till Vasa-husets historia, — karakters-målningar af KARL X och KARL XII, — plan till *Gustaf Vasa*, hvilken sedan utfördes som opera.

Skildringen af KARL XII är så egen, att några drag må anföras: »Det är under det tredje och sista skiftet af sin lefnad (efter återkomsten från Turkiet), som Karl visade sig verkligt stor. Pröfvad af olyckorna, besegrande motgångarne; stödjande sig ensamt på sitt mod, under kampen mot halfva Europa, sammansvuret till hans förderf; förutseende i beräkningar, upphöjd öfver äfven rättvist agg; tänkande mer på sitt folk, än sin egen ära, och färdig att för fäderneslandets bästa förena sig med sin störste fiende och den ende medtäflare i rykte, han ägt: sådan var Karl XII under de trenne sista åren af sin lefnad. Stolt ända till högdragenhet med sina konungsliga likar, men nedlåtande mot sina undersåtar; lika mensklig mot andra som hård emot sig sjelf, dref han den strängaste sedlighet till dess yttersta gräns; af den mest efterdömliga rättvisa, om hon ej uteslutit mildheten; älskande sina soldater med ömhet, och lika

älskad af dem tillbaka, ehuru lika litet skonande deras lif, som sitt eget, på slagfältet; obekant med statskonstens fordringar, men af en fasthet i beslut, som urartade till hårdnackenhet. Korteligen, han förde dygder och fel till deras yttersta råmärken, var mera högsinnad än äregirig, mer hederlig man än stor statsman, mindre stor än utomordentlig. Han hade icke eröfrarens lynne, som åsyftar landvinningar; Karl tog riken för att bortskänka dem. Öfver Alexander, med hvilken man ej kan jemföra honom utan att göra honom orätt, var han under Peter den store i regent-egenskaper lika mycket som han öfverträffade honom i hjertats».

Det är ett skifte i GUSTAFS lefnad, föga bemärkt, men synnerligen förtjent att vara det, särdeles för den som önskar lära känna hans karakter. Det är hans ynglinga-ålder, särskilt tiden från hans inträde i rådet, som kronprins, till hans uppstigande på thronen. Dessa år utgöra liksom löfsprickningen af hans statsmanna-lif, lemnadt åt sig sjelf, der man ofta ser framskymta ett *ex ungue leonem*. I de vid denna tid förda anteckningar förtror han åt papperet sina hemligaste tankar, för att söka en redogörelse för sig sjelf, under skiften då han icke vågade tänka högt, ej ens meddela sig åt en vän emellan fyra ögon. Redan de första raderna af dessa sjelfbekännelser äro märkliga. Den

förstlige ynglingen (han var då nitton år) begynner:

»Man måste lefva för *efterverlden*, ej för folkens *kärlek*, som är öfvergående, utan för deras *aktning*, hvilken ofta ej är detsamma som deras kärlek. Man måste i synnerhet lefva för *sin egen aktning*. Det är denna som hittills uppehållit och, som jag hoppas, skall alltid uppehålla mig».

När man, i de svåraste skiften af hans konungabana, finner, huru han alltid vädjar till efterverlden, såsom den enda tillförlitliga domare öfver regenter, tycker man sig i dessa rader se liksom öfverskriften till den bana, han tänkt sig.

Bland barndomsminnen, som lifligast återvaknat för hans inbillning, var händelsen då de officerare, som hade säte och stämma på riddarhuset, lemnade krigshären under pommerska kriget och skyndade hem för att deltaga i riksdagsstriderna. »Det var Mössorna, som gåfvo första väckelsen dertill», säger han: »jag såg dem komma plutons-vis till Drottningholm, skrytande af att ha lemnat armén emot rådets ordres. Jag var blott fjorton år. Men man hade ingifvit mig grundsatser af heder. Att man lemnade armén i det ögonblick, man stod inför fienden, upprörde mig. *Ifrån den tiden* *)

*) Af prinsen sjelf understruket.

begynte jag att känna förakt för folk, som uppoffrade statens interesse och ära åt sin personliga hätskhet» *). Man tycker sig redan här skönja en förkänsla af hvad han i högre grad skulle erfara vid Anjala.

Knappt var freden sluten mellan Preussen och Sverige (år 1762), förrän GUSTAF anhåller hos sin fader, att få inträda såsom tjenstgörande i preussiska hären. Han var då sexton år. I sin ansökning derom till konungen skrifver han, bland annat: »Jag kan med så mycket större säkerhet anhålla om denna nåd, som den nu lyckligen slutna freden gifver mig anledning hoppas, att hans maj:t konungen af Preussen gör sig ett nöje af min undervisning. Hans stora egenskaper och blodsbandet, som oss förenar, tillåta mig icke att derpå tvifla. En ganska ringa svit skulle göra tillfyllest, emedan konungen af Preussen ej älskar yppighet, och krigslefnaden den ej heller behöfver». Som bekant är, fortfor det sjuåriga kriget ännu emellan Preussen och Österrike **), och GUSTAF brann af ifver att, nyss inträdd i ynglinga-åldern, få lära krigskonsten under Europas störste härförare. För att vinna sin faders bifall dertill, påminner han, huru Vasa-husets stora anor tidigt börjat krigarebanan: Huru GUSTAF VASA

*) *Gustavianska papperen*, 1 del. sid. 38.

**) Freden i Hubertsburg slöts först följande året, 1763.

såsom helt ung bevistade Stäkes belägring; huru Gustaf Adolf vid femton år för Sveriges krona eröfrat stad och land *). Hans önskan vann emellertid icke framgång. Om också den fredlige konungen och, hvad som är sannolikare, Fredrik den stores syster skulle dertill velat samtycka, så kunde råd och ständer, hvilka öfvertagit prinsens daning till en medgörlig namn-konung, så mycket mindre bifalla hans förflyttning till enväldets och segerns berömdaste skola.

Tvenne politiska föremål i främmande länder fäste företrädesvis hans uppmärksamhet: de söndringar, som förde Polen under främmande ok, och Korsikanarnes kamp för sin sjelfständighet. Han skrifver derom i sin dagbok (den 7 november 1768): »Nyheterna från Polen alltid desamma. *Oredan och bestickligheten visa oss vårt öde, om ej snart hjelp kommer genom kraftiga och afgörande åtgärder*». Och kort derefter (den 17 november samma år): »Brefven från Warschau innehålla blott nya detaljer om de olyckor, som nedtrycka det fattiga Polen. Konungen af Polen får erfara, att man aldrig bör afvika från sin pligt (som konung) och att äfven det mest slaviska folk slutligen afkastar oket, då till lagarnes hårdhet kommer van-

*) *Gustavianska papperen*, 1 del. sid. 45.

äran af främmande välde. Hans krona darrar redan på hans hufvud, hans undersåtar äro uppretade, hans vänner aflägsnade; men Ryssland inlåter sig i ett krig, som kanske äfven skall skaka kejsarinnans thron *). Om STANISLAUS AUGUST hade ådragit sig denna storm genom sin fasthet att försvara sitt lands rättigheter, skulle jag afundas hans lott, hans fall skulle betäcka honom med ära, och medborgare-konungars palatser (*les palais des rois citoyens*) skulle i Europa öppna för honom en fristad; men han är för det närvarande nästan öfvergifven. Han skall erfara utländingars förakt och sitt fäderneslands afsky. Lycklig då, om han aldrig hade lefvat, eller lefvat ett obemärkt lif!» — Det ljus, som denna och flera likartade sjelfbekännelser sprida öfver den unge prinsens öfvertygelse om en konungs pligter, är märkligt. Den heligaste deribland synes honom, att försvara sitt lands frihet och sjelfständighet; att gå under i en sådan kamp, äger för honom intet afskräckande; tvertom, han vill afundas STANISLAUS i sitt fall, endast han höljer sig med ära. Man ser grunden, hvarför GUSTAF åtskilliga gånger satte sin krona på spel, då han

*) Polackarne, understödda af Turkarne, motstodo i sex år. Utan Preussens och Österrikes uppträdande på Rysslands sida, för att dela det polska rofvet, hvilken plan då ännu ej mognat, hade utgången varit oviss.

ansåg sin ära och rikets väl fordra det. Men en konung bör äfven, enligt hans tanke, värna sitt folks frihet, ty det mest slafviska folk afkastar slutligen oket. Såsom motstycke uppställer han medborgare-konungar (*rois citoyens*), hvilken idé han således uppfattat tvenne mans-åldrar innan benämningen kom i bruk vid LUDVIG FILIPS juli-revolution. Samma fria, höga anda genomgår hvad han i sammanhang med det föregående antecknar i sin dagbok, om Korsikanarnes hjeltemod i kampen för sin sjelfständighet. Det lyder sålunda: »Deras general Paoli är nu *tidens störste man* *). Jordens konun-

*) PAOLI, vald till general-kapten under Korsikanarnes sjelfständighetsstrid, stod i spetsen för den demokratiska regeringen och försmådde att antaga konunga-titel. Han försvarade sina landsmäns frihet emot både Fransmän och Genuesare, dämpade de inre partiernas kamp, förenade söndrade sinnen, ordnade styrelsen, och anlade det första universitet på Korsika. Det är denne hjelte i striden för frihet och upplysning, som den unge GUSTAF kallar *tidens störste man* och således ställer framom sin morbror, FREDRIK den store; han gör det icke vid något offentligt tillfälle, för att anslå sinnena och vinna bifall, utan i en enskilt anteckning, för att utgjuta sitt hjerta i en stilla beundran. Det är hans naturliga känsla, fyra år innan han utförde 1772 års statshvälfning. Skulle man ej af denna blick i hans innersta säkrare bedömma, i hvad syftning han utförde den, än af de besegrade partiernas anklagelser? Man läse uppmärksamt hvad han yttrar om PAOLI.

gar, kommen, att i en enkel korsikansk medborgares skola emottaga de lärdomar i dygd, mod, rättvisa och själsstorhet, som I kanske ären okunnige om! Folkslag, som befinnen eder i Korsikanarnes belägenhet, beundren deras ädelmodiga försvar, och rodnen, att ej visa lika mod, att vara svagare, kanhända mer slafviska, än dessa okända öboer! Konung af Polen, och I Polackar, se der edert mönster! Beundren och liknen det, *om I vågen!*» Man läser här lätt emellan raderna, att hela denna uppmaning ställdes i hans hjerta lika mycket till Sveriges svage konung och söndrade folk, som till Polens, ehuru han ej vågade nedskrifva sin innersta tanke. Emellertid lemnar denna lågande utgjutelse af en ungdomlig kärlek till folkens sjelfständighet och frihet ett vigtigt bidrag till svar på frågan, om den statshvälfning, som räddade Sverige från Polens öde, endast var ett verk af franska intriger och penningar, hvilket så ofta upprepats, eller följden af en snillrik, beslutsam och hänförande konungs vädjande till nationalkänslan, om än understödt af en bundsförvandt, dock i sjelfva nödens stund hvarken så villigt eller frikostigt, som det påstått och var lofvadt. Flassan, som grundar sitt omdöme på handlingar ur de franska arkiverna, intygar också, att »denna revolution var den unge Gustafs *eget* verk, hvars eldiga

själ det ensamt var förbehållet, att anlägga och verkställa en så *farlig* plan». Det mest afgörande vitsord är dock den härvarande franske ambassadörens, den berömde statsmannen VERGENNES'. När hertigen af Aiguillon, dåvarande utrikes minister i Frankrike, lyckönskade VERGENNES till den lysande del han ägt i den lyckade statshvälfningen, afböjde sändebudet alla loford och tillskref utgången sakernas egen ställning, som gjorde brytningen oundgänglig, och konungens beslutsamhet. »Det förhåller sig», säger han, »med de politiska som med de fysiska sjukdomarne; när det onda nått sin högsta kris, så, om icke döden blir resultatet deraf, infinner sig botemedlet på visst sätt af sig sjelf. Detta hafva vi sett här. Sjelfsvåldet och anarkien hade kommit till sin höjd; en revolution borde blifva den oundvikliga följden deraf. Svenske konungens sinnesfasthet bidrog mycket härtill, och han inlade vid detta tillfälle *en odödlig ära*».

Man finner af dessa enskilta anteckningar, att statshvälfningens utförande i hemlighet sysselsatt prinsen under fyra år, innan det kom till utbrott, och, hvad man tillförene ej känt, att ADOLF FREDRIKS regerings-afsägelse år 1668 endast var första steget till verkställande af en utaf prinsen uppgjord plan till regements-förändring, hvilken uteblef genom dels konungens vankelmod, dels drottningens fasa

för 1756 års minnen, dels äfven omöjligheten att till något verksamt uppträdande bestämma FERSEN och Hatt-partiet, på hvilkas biträde man räknade. Man ser redan nu de moln uppstiga emellan mor och son, som fördystrade den senares husliga lif, och frön läggas till de misshälligheter emellan drottningen och hennes sonhustru, som burit så bittra frukter. GUSTAFS ungdom, af andra tecknad i rosenskimmer, en sorgfri lek bland oafbrutna nöjen och tidsfördrif, röjer i dessa ensliga sjelfbekännelser ett allvar, en sjelfpröfning, ett oafbrutet bemödande om gagneliga och förädlande sysselsättningar, som man finner hos få unge män, och hans ställning synes så långt ifrån afundsvärd och glad, att man stundom är färdig att beklaga honom. Några ställen, hvari han utgjuter sina bekymmer öfver fäderneslandets och sin egen belägenhet, må anföras. Aftonen innan han lemnade sitt älskade Ekholmsund, för att återvända till hufvudstaden och afhöra (man kan ej säga deltaga i) rådets öfverläggningar, tecknar han i sin hemliga dagbok:

»Min belägenhet är i alla afseenden svår. Den försigtighet, andra måste iakttaga i det allmänna, är för mig nödvändig äfven i de oskyldigaste steg af min enskilta lefnad, emot mina föräldrar, mot min hustru . . . . .»

»Ställningen är öfver min ålder, den öfvergår min förmåga. Lyckligtvis är min karakter af den art, att den ej ger vika för svårigheter. Den första af dessa svårigheter i min plan för Sveriges befrielse, är min egenskap af kronprins. Anarkien har redan kommit till den punkt, att ingenting mera är heligt, och att en granne, som genom hela sin ställning är rikets fiende, med absolut despotism disponerar om de bästa medborgares välfärd och lif» (deras, som kunde vara sinnade att deltaga i befrielsen). »Det giftermål jag ingått, ökar mitt bekymmer genom drottningens afgjorda aversion för min gemål, — en aversion, så *mycket mera deciderad* som den är *orättvis* och ökas genom *fruktan*, att *prinsessans mildhet* och *stilla, interessanta karakter* möjligen en dag *kan lyckas vinna mitt hjerta.* Denna *ömtåliga* fruktan visar sig *ofta* och kastar, genom täta trakasserier, en dysterhet öfver mitt enskilta lif, som, ökad af *parti-bråket* i det allmänna, tärer mer på mitt humör, än man tror».

»Husliga bekymmer äro derutinnan skiljaktiga från de allmänna, att de *nedtrycka* själen genom *upprepade smärtor,* hvilka de i hvarje ögonblick framhålla, då deremot bekymren om det allmänna *upplyfta* själen genom retelsen af den *ära,* man vinner af att med mod dem bära, hvilket ej äger

rum med de husliga, som man måste *dölja* för publikens elaka ögon».

»Att draga mig tillbaka till *lugnet*, skulle för mig sjelf vara det angenämaste. Det skulle tillika ge allmänheten en opinion om mycken stadga i en ålder, då de flesta menniskor söka nöjena. Det skulle rädda mig från ett partifullt hofs intriger och gifva mig tid för mina studier. — Men jag är skyldig mig sjelf åt fäderneslandet. Frankrikes deklarationer, gjorda för mig och grundade på min person, folkets nöd, omöjligheten att derför finna bot utan genom en hel och fullständig revolution, konungens och undersåtarnes tveksamhet och rädsla, Europas ställning, gynnande för ett sådant förslag, allt rycker mig ur mitt lugn».

Prinsen öfvergår derefter till hufvudpunkterna för sin plan, hvilken måste utföras innan april månad det följande året (1769), emedan Frankrike eljest skulle upphöra med sitt understöd. Det sätt, hvarpå han, i fall revolutionen lyckades, ämnade behålla ärendenas ledning, särdeles dem med främmande makter, är så eget, att det troligen aldrig varit påtänkt af någon förste, hvarken förr eller senare, men tyckes antyda, att han framför allt önskade med allvar och omedelbart beträda statsmannabanan. Han åsyftar nemligen, att kungen skulle nämna honom till premier-minister, »i synnerhet»,

säger han, »för de utrikes affärerna, som äro de enda jag känner, tills jag hinner skaffa mig insigt i finanserna, ett svårt ämne, som man ej i ett ögonblick lärer sig». Tvifvelsutan förmodade han, att då hans inflytande på konungen redan var gifvet, skulle han, såsom på en gång thronföljare och utrikes-minister, äga jemväl på främmande kabinetter och deras sändebud mera makt, att göra sig gällande, än någon enskilt embetsman; men den form, hvarunder denna minister-utnämning skulle ske, och hvarigenom ingen af dåvarande äldre statsmän skulle deraf såras och allmänheten tillika öfvertygas, att prinsen endast gaf vika för omständigheterna, — allt detta målar redan så tydligt hans politiska uppfinningsgåfva och grannlaga takt, att det bör återgifvas med hans egna ord. »Jag ämnar föreställa konungen», säger han, »att till vinnande och förvillande af publikens ögon, man borde återkalla grefvarne Tessin, Höpken och Ekeblad, för att införlifva dem med affärerna. Men Hans Maj:t kunde ej nämna någon af dem för utrikes angelägenheterna, utan att stöta de begge andra. Tessin är för gammal. Höpken har aldrig kunnat draga öfverens med honom. Ekeblad skulle vara den tjenligaste, men han är den yngste. Således skulle ingen af dessa riksråder ha något att säga på min utnämning». — Det är i öfrigt märkligt, att han

så ung tillkännager sin afsigt, att bli sin egen utrikes-minister, hvilket han sedermera också var under hela sin regering, och att dernäst finanserna ägde för honom det mest lockande, hvarpå han jemväl snart gaf prof, då han, med LILJENCRANTZ, utförde sin ryktbara realisation, emot rådsherrarnes tillstyrkan, och slutade med att i sjelfva verket äfven blifva sin egen finans-minister. Han omtalar flera gånger sin föresats, att studera national-ekonomi och finans under BERCH och BOTIN, samt blifva sträng hushållare.

Men ehuru ung, och ny i rådslag, var han alltredan för skarpsynt, att ej genomskåda de svårigheter, som skulle möta vid revolutions-planens genomförande, och hvilka han tecknar sålunda: »De skäl, som komma mig att tro det man aldrig besluter sig till ett sådant företag, äro följande: konungens svaghet, ökad genom åldern. Ej heller hålles han mera i verksamhet af drottningen, nu öfver sig gifven af trötthet och smittad af konungens tveksamhet. Lägg härtill *rädslan* *), första karakteren hos alla våra svenska politici, som, hjeltar på slagfältet, äro poltroner i kabinettet. Allt detta skall göra både Frankrikes och mina föreställningar fruktlösa. Efter att ha gjort de bemödanden, som

*) Understruket af prinsen.

min pligt mig föreskrifver, har jag blott ett parti att taga, att tåligt afvakta händelserna. — En riksdag, hvilket parti ock må få öfverhanden, skall ej hjelpa affärerna. Att af ständerna vänta någon vis och välbetänkt förändring, är en chimère, och jag vågar säga, hvilken som försöker detta medel skall ångra sin förderfliga oförsigtighet».

»Hvad mig angår, sedan mina planer ramlat drager jag mig tillbaka på landet, för att ej derifrån skiljas förrän jag uppstiger på thronen. Jag skall dela mitt lif emellan Upsala, Ekholmsund, Strömsholm och några resor i provinserna. Jag renoncerar på hofvet och hufvudstaden. Rolen af en *parti-chef* är en förste ovärdig. För att kunna lemna hofvet utan uppseende, skall jag skaffa mig konungens tillåtelse att begifva mig till Upsala i februari månad, för akademiens angelägenheter. Mitt lugn skall egnas åt alla de omsorger, som en kansler är skyldig åt akademien. Jag skall studera *ekonomien* under Berch, och för att lära *finanserna* skall jag låta Botin komma från Stockholm. En *sträng hushållning* och afsägelsen af nöjenas öfverflödigheter skola sätta mig i stånd att betala mina skulder och att samla en ansenlig summa, som vid tillfälle kan blifva nyttig».

»Sådan är den sinnesförfattning, i hvilken jag lemnar detta ställe, der jag tillbragt tre månader,

kanhända de lyckligaste i min lefnad. Jag reser med ett rent hjerta, ett obefläckadt samvete, med en god medborgares oegennyttiga afsigter och med en själ utan skuld. Måtte jag hit återvända med dessa lyckliga egenskaper, framför allt måtte jag njuta den själens frid, hvilken jag erfar i detta ögonblick! Ekholmsund den 16 oktober 1768». Man föreställer sig ogerna, att den, som hyser sådana önskningar och i ensligheten biktar dylikt för sig sjelf, äger ett i grunden elakt hjerta, hvilket vi dock så ofta hört omtalas. Man kan ej heller läsa teckningen af denna sinnesstämning, utan att tillika erinra sig huru sångaren af »Oskuldens religion», GUSTAFS jemnåring och förtrogne, skildrar samma skifte af sin konungslige väns ungdom: »Han hade — säger OXENSTJERNA — bland umgängets och vishetens nöjen delat sin ungdoms dagar, mellan hofvet och en älskad landtbygd, hvars trakter han förskönat och hvars lugn hans minnen så ofta med ömhet återkallade. Mer lycklig i den stillhet han åtnjöt, än i väntan på den stormiga thron han förutsåg, afundade han med uppriktig känsla den enskiltes lott. Han hade valt dess öde, om ett val varit honom tillåtet, när oväntade omständigheter ryckte honom ur denna hvila att för första gången yppa sin sinnesstyrka och höja den stämma, som så ofta skulle segra på öfvertygelser och på hjer-

tan» *). Året 1768 var inne, då GUSTAF, såsom vi snart skola se, aflade sin första lärospån på den politiska banan.

GUSTAFS behof att utgjuta sina känslor, hvilket längre fram förde honom att, som konung, slösa sitt förtroende på vänner, som ej sällan missbrukade det och stundom voro detsamma ovärdiga, — denna böjelse att öppna sitt hjerta, kom honom att jemväl i dessa anteckningar glömma den försigtighet, som han föresatt sig, och som var af behofvet högt påkallad. Om de blad, på hvilka han tecknat sin revolutions-plan, fallit i rådets händer, så hade de sannolikt kostat honom thronföljden, friheten och möjligtvis ännu mer. Han omnämner sjelf en partiplan från 1756, då de segrande ville afsätta hans fader och förgifta drottningen **). Tanken, att något sådant, under partiernas brytning, kunde föreslå äfven honom, var honom icke främmande. Aningar frambröto, att valet kunde falla emellan KARL den förstes och HENRIK den fjerdes öde. Han darrade för intetdera, då fråga var att rädda fäderneslandet. Liksom i ett äkta sorgspel, skymtar redan i de första scenerna för hjeltens inre öga vålnaden af den dolk, för hvilken han skall falla.

*) OXENSTJERNAS *Samlade skrifter*, 3 del. sid. 10.

**) *Gustavianska papperen*, 1 del. sid. 41.

Morgonen den 19 augusti 1772, då han gick ut till sin bekanta statshvälfning, yttrade han första gången, i förkänslan af sitt öde, de bekanta orden till sin omgifning: »Om jag i dag faller, så säg min broder Karl, att det icke skett för en svensk hand».

Planen för den här åsyftade regementsförändring är hufvudsakligen densamma, som han trenne år senare utförde, med den åtskilnad, att ADOLF FREDRIK nu skulle uppträda såsom den i främsta rummet handlande, hvarför utgången blef sådan som prinsen fruktat, ehuru han ansåg försöket böra vågas. Ögonblicket var skickligt valdt. Missnöjet och klagomålen öfver det rådande partiet voro i landet allmänna. Mössorna hade, genom beslutet om sedelstockens indragning till dess kursen skulle bli al pari, vållat otaliga bankrutter, allmän stockning i rörelsen och nöd i landet. Kronprinsen hade under en resa genom bergslagerna och Dalarne blifvit öfverhopad med böneskrifter, att tillvägabringa någon hjelp. Konungen hade dittills blott varit reservant i rådet, men i så måtto olik andra reservanter, eller olyckligare än de, att beslut och åtgärder, som han ansåg riksförderfliga och sjelf motsatte sig af all makt, utfärdades och verkställes i hans eget namn, utan att han ens kunde underrätta nationen om sin oskuld, ty tryckfriheten, om

man så kan benämna en rättighet förbehållen det herrskande partiet, till de andras förtryck, fanns icke till för honom *). Det gälde nu att vädja till det allmänna tänkesättet, huruvida Svenskarnes gamla kärlek till sina konungar var så förkolnad, att den tillät landet att regeras blott af en namnstämpel, *utan* konung. Profvet var ej lätt verkställbart, då konungen var alldeles afskuren från folket och ej kunde meddela sig med detsamma annorlunda, än genom sina motståndare, de maktägande i rådet, hvilka åter kungjorde i hans namn sina egna åsigter. Då anledningen till brytning var tagen af ett allmännare missnöje med det rådande partiet, skulle konungen, enligt GUSTAFS förslag, uppträda i rådet, yrka sammankallande af riksdag, och i vidrigt fall hota att nedlägga regeringen, samt förbjuda vidare begagnande af namnstämpeln. Konceptet till konungens bekanta tal, skrifvet med kronprinsens hand, finnes bland hans papper. Hvad del kronprinsen för öfrigt ägde i allt detta, synes dels af anteckningar i hans dagbok **), dels af följande skildring,

*) Ännu under GUSTAFS första regeringsår vågade man ej i Stockholm trycka ett tal af honom till talmännen. När det omsider trycktes i landsorten, »beifrades det som högmålsbrott». GEIJER om parti-tiderna, s. 371.

**) Dagen före uppträdet i rådet, skrifver GUSTAF i dagboken: »Ögonblicket är inne; man måste agera, äfven utan grefve

som han lemnat derom i ett bref till CREUTZ: »Konungen inträdde i rådet, utan att någon hade en aning om hvad som skulle föregå. Af konungen befald att upplåsa hans skrift, tillstår jag att jag hade den elakheten att göra ett litet uppehåll vid det ställe der konungen å nyo äskar ständernas sammankallande. Ännu sågs på alla ansigten blott miner af tillförsigt, för att ej säga hån, hvilket gjorde mig brydd. Men just som riksrådet Friesendorff uppreste sig för att svara, återtog jag läsningen och utsade med uttryck af all min känsla de besvärjande ord, hvarmed konungen slutat sin skrift *). Föreställ er allt hvad öfverraskning, förvåning, förlägenhet och, hos några, raseri kunna intrycka på anletsdragen, och ni har blott en svag föreställning af dessa herrar. Konungen lemnade dem tre dagars betänketid. Det fordrades volymer

---

Fersen, som dessutom är absorberad af sin passion för riksrådinnan Ribbing. Drottningen är mer än någonsin envis i sina idéer, om underhandling med Mössorna, men man skall förmå henne att gå ifrån dem».

*) »Jag afsäger mig en regementsbörda, som under otaliga nödlidandes tårar och ett dagligt rikets försvagande blir mig alldeles odräglig». GUSTAF ansåg ADOLF FREDRIKS handling så ädel, att han ville föreviga minnet deraf genom en ärestod, till hvilken han sjelf hade författat inskrift, som börjas: *Ce monument transmettra à la postérité l'action mémorable d'un roi qui descendit du trône pour sauver son peuple.*

för att beskrifva dessa tre dagars underhandlingar och rörelser. När man ej kunnat utverka en återkallelse af konungens beslut, sökte man åtminstone att vinna uppskof. Konungen begaf sig i går, vid utsatt timma, i rådet. Desse herrar, af hvilka de förnämste tillbragt natten hos Osterman (ryske ambassadören), hade då tagit sitt beslut. De nekade ej mera till ständernas sammankallande. — — Hans Maj:t gick ut, och, såsom förut var öfverenskommet, lät jag genast min vagn komma, för att begifva mig till alla rikets kollegier och meddela dem berättelsen både om rådets förhållande och Hans Maj:ts beslut. Jag steg strax ned i kansliet, lät der uppläsa konungens förklaring och förbjöd, å konungens vägnar, allt bruk af hans namn i rådets handlingar, liksom allt begagnande af namnstämpeln för undertecknandet. Detta slag, jemte mitt besök i de öfriga kollegierna, var det, som slutligt bröt motståndet i rådet, hvilket ej väntade sig en dylik påföljd». Rådets motskäl visa bättre, än något, förhållandet emellan konungen och hans s. k. rådgifvare. De påstodo att konungen ej hade *rätt* att nedlägga regeringen; ty då ständerna förklarat, att rådet ej kunde skiljas från konungens nådiga förtroende, kunde han ej heller skilja sig från rådet; att, om han ej utan rådets och stän-

dernas samtycke kunde resa ur riket, måste deraf *analogice* slutas, att han ännu mindre kunde upphöra att regera; och att, om ständerna funnit olagligt att han vägrade underskrifva en af rådet beslutad expedition, hvarför namnstämpel anskaffats, handlade han ännu mer lagstridigt, om han ville afsäga sig hela regeringen. Det hela besannar FREDRIK II:s ord, i ett bref till D'ALEMBERT: »Det måste vara något förfärligt att vara kung i Sverige». Huru LOVISA ULRIKA kände sin ställning, såsom drottning, visar följande uttryck i ett bref till GUSTAF, då hon, kort före 1772 års statshvälfning, anträdde återresan från Berlin, der hon varit på besök, till Sverige: »Jag lemnar denna sälla vistelse, för att återvända till helvetet. Jag skall lefva indraget, ensam, — gifve Gud, ej länge!»

Man var vid denna tid ej van vid thronafsägelser i Europa. Uppståndelsen blef förfärlig. Folkhopar omgåfvo slottet. Kollegierna upptågade till rådet, med sina presidenter i spetsen, och tillkännagåfvo, att de, enligt grundlagarne, voro försatta ur verksamhet. Rådet utfärdade befallningar, men ingen hörsammade. Statskontoret vägrade utbetala aflöning till vakternas förstärkande. Under fem dagar var riket utan regering. Kronprinsen utmärker dem i sin dagbok med benämningen *inter-*

regnum. Man vet, huru allt snart återgick till det gamla *).

I fall statshvälfningen utförts efter den uppgjorda planen (författad af prinsen den 9 mars 1768), så hade den tilltänkta regeringsformen blifvit i visst fall mer liberal, i annat mer konungsk, än den af år 1772. Prinsen hade till densamma gjort förberedande studier i Sveriges historia och statsrätt. I sin öfversigt af svenska statsförfattningen, sedan VASAS tid, finner han, att »denne konung var i sjelfva verket enväldig som Henrik VIII i England; riksdagarne varade blott två till tre dagar; konungen förde ordet; ständerna voro samlade i samma sal, — öfverläggningarne inskränkte sig nästan alltid till *ja* och *nej*». — Sedan han i snabba drag tecknat statsskicket under hans söner, anmärker han,

*) Af det rådande partiets (Mössornas) press anslogs redan nu den ton, som sedan följdes af en mängd författare utaf partiskrifter emot GUSTAF. I en ströskrift, kallad *Upplysning för svenska folket om anledningen, orsakerna och afsigterna med urtima riksdagen 1769*, påminner författaren (ehuru han säger sig ej förmoda någon likhet) om Rom under AUGUSTUS, hvilken, under sken af vördnad för lagen, undergräfde rådets myndighet och sökte, med förställda tillbud att afsäga sig högsta makten, bevara henne åt sig, och slutligen, ehuru han sjelf regerade med mildhet och ömhet, lemnade efter sig regeringen åt TIBERIUS, som blef ett mönster af grymhet, våld, liderlighet och laster.

att det först var under den store GUSTAF ADOLF som vår statsförfattning antagit någon form, ehuru hans förtidiga död hindrade honom att lägga sista hand vid verket, och 1634 års regeringsform endast blef en föreskrift, huru styrelsen skulle föras under en minderårighet. Han antyder vidare, huru adelsväldets alltför stora inflytelse under denna minderårighet framkallade 1680 års utvidgning af det kungliga prerogativet, hvilket dock under KARL XI icke uppenbarade sig i några godtyckliga eller våldsamma steg, hvartill nödvändigheten först tvang KARL XII under hans senare regeringsår, hvarpå följde en ny nedsättning af konungamakten. Således, säger han, har Sverige aldrig haft någon fixerad konstitution. »Despotism», fortfar han, »är hvar och en regering, i hvilken lagstiftande och verkställande makterna äro förenade, vare sig hos en person, eller hos vissa familjer, eller hos församlingen af alla medborgare. Sverige har fallit i en dylik oordning. Dess styrelse har från monarkisk blifvit aristokratisk, från aristokratisk demokratisk. — Regeringssättet har vanslägtats till fullkomlig despotism, åtminstone så länge ständerna äro tillsamman. Efter denna förändring existera hvarken frihet eller säkerhet».

GUSTAF hade författat tvenne utkast till den nya regeringsformen, det ena på svenska, det andra

på fransyska, det senare mera utförligt. I detta äro i synnerhet följande punkter framstående:

»Två makter utgöra all regering: den lagstiftande, som gör lagarne; den verkställande, som gifver dem kraft».

»Det tillhörer nationen att göra lagarne».

»Det tillhörer konungen att verkställa dem».

»Rådet var fordom ej annat än konungens konselj. Må det återgå till sin forna beskaffenhet, och lugnet skall blifva återställdt».

På dessa enkla grunder skulle den nya statsförfattningen hvila, hvaruti konungen förbehåller sig afhandlingar med främmande makter, rättigheten att göra krig och fred, befälet öfver krigsmakten, den ekonomiska och reglementariska lagstiftningen, samt benådningsrätten; öfverlemnande åt ständerna, att bestämma alla skatter och bevillningar, samt stifta lagar, med konungens bifall. Den märkligaste eftergift åt det gamla regeringssättet, hvarmed knappt något i 1772 års statsförfattning kan jemföras, är följande: »Såsom rådets medlemmar äro konungens rådgifvare och *riksens ständers fullmäktige*, böra de af konung och ständer väljas, hvilket så sker, att konungen sätter tre på förslag, men tager den af de tre, som erhåller ständernas förtroende». — »Rådets medlemmar kunna ej förafskedas eller entle-

digas utan med konungens och ständernas bifall». Ständerna skulle således deltaga uti rådsherrarnes både tillsättande och entledigande.

Prinsen skref, såsom vi ofvan sett, i sin dagbok på Ekholmsund, den 16 oktober 1768, att sedan hans planer ramlat ville han draga sig tillbaka på landet, egna sig åt landtnöjen, studier, och göromål som kansler vid Upsala universitet. Den 19 juni följande år antecknar han åter på Ekholmsund: »Nu låter jag möblera min kammare, jag läser, jag hackar i min trädgård. Se der mina sysselsättningar!»

Ständerna visade honom den uppmärksamhet, att erbjuda honom säte och stämma i rådet. I sitt svar till hofkansleren baron Bunge, den 16 juli 1769, yttrar han bland annat: »Om jag har den hedern, att vara den förste medborgaren i mitt fädernesland, så förenar jag med denna egenskap äfven dem af undersåte och son, hvilka ålägga mig de största förbindelser emot den bäste konung och den ömmaste fader. Hans undersåtares kärlek, den han igenom den ädlaste handling förtjent, Europas aktning och nationens instämmande med hans vilja, äro nog kraftiga skäl för mig att vägra ett rum, som jag vid sexton års ålder önskat, men vid tjugetre erkänner mig icke kunna uppfylla. Riksråds-

värdigheten, hvarmed jag så till sägande skulle beklädas, då jag emottoge säte och stämma i rådet, är till sitt ursprung samt i och för sig sjelf detsamma som konungens förste rådgifvare. Enligt vår regeringsform är hon det både till namnet och i verkligheten; men hon förenar med denna förbindelse rättigheten att verka på konungens beslut och förmå honom att vidtaga de steg, dem de flesta rösterna anse vara de bästa. Skulle ni finna passande, än mera, enligt med den vördnad en son är skyldig sin fader, att upphäfva sig till hans rådgifvare, att leda hans gerningar och så till sägande förestafva honom hans vilja? Om konungen, min fader, vore åttio år gammal; om hans höga ålderdom eller sjuklighet gjorde honom oskicklig att vaka öfver statens ärenden med den styrka och det eftertryck de äska, skulle jag tro det mera enligt med min skyldighet, som son och undersåte, att gå honom tillhanda med mina råd. Men nu förhåller det sig helt annorlunda. Han njuter en fullkomlig helsa, är i sina bästa år och har aldrig under sin regering gifvit större bevis på sinnesstyrka och själsstorhet, än under senare tidskifte. Hans kroppsstyrka lofvar oss ännu länge sällheten att få lefva under en så god konung. Den lyckliga förändring, som nyss skett, då de mest upplyste män fått inträde i rådet, gifver ännu mera vigt och

sanning åt hvad jag sagt *). Huru djerft vore det icke af mig att meddela mina råd i en församling, der min far förer ordet och der de skickligaste män, stälde vid hans sida, med hans samtycke eller genom honom sjelf, täfla att qväfva det gamla agg, som så länge och så olyckligt delat konungen och rådet? — Det förtroende ständerna visa mig, kan icke annat än oändligt smickra mig. Nationens kärlek har alltid varit min ifrigaste önskan. Jag är ganska rörd deraf, jag skulle ej äga ett hjerta, om jag icke kände hela värdet af mina medborgares tillgifvenhet; men jag blefve den ovärdig, om jag missbrukade den, och det vore att den missbruka, om jag emottoge en plats, som nästan gjorde mig till konungens jemlike. — Jag skall alltid sträfva att förtjena min konungs förtroende och mina medborgares kärlek. Mitt blod och mina dagar skola vara helgade åt mitt fäderneslands tjenst; men jag väntar ock af detsamma tillbaka, att det icke ställer mig på en annan plats, än der jag kan lära att lyda och vara nyttig (ty man lär sig så lätt att befalla). Då jag hädanefter som hittills träget

*) I stället för nio riksråd, som nyss entledigats, hade blifvit inkallade Ulrik Scheffer, Hermanson, Stockenström, Bjelke, Ekeblad, Rudenschöld, Beckfries, Hamilton och Seth, hvarjemte Rosir nämts till justitie-kansler. Fersen, Karl Fredr. Scheffer och Rosen, som jemväl kallats, hade undanbedt sig förtroendet.

bevistar rådets öfverläggningar, skall jag, i skolan af de skicklige män, som nu utgöra denna aktningsvärda corps, och då jag hör dem samt begagnar deras undervisning, bättre lära känna mina pligter och den stora konsten att regera, än om jag sjelf af en obetänksam sjelfklokhet blandade min röst med deras. För öfrigt kan jag försäkra er, att hvarken fruktan att förklara mig för eller emot de tänkesätt som dela nationen, eller lusten att lysa med en falsk blygsamhet, eller något annat skäl, än de jag anfört, haft något inflytande på mitt beslut. Ni känner för väl min karakter för att nånsin misstänka, det fruktan föranledt något af mina steg, och hvad blygsamheten angår kan jag försäkra er, att min ärelystnad blifvit rätt mycket frestad och att jag icke utan nöje föreställt mig den lysande roll jag kunde spela. Men de motgångar jag lidit under de senare åren hafva lyckligtvis i tid vänjt mig att misstro mina första rörelser, och de skäl jag sagt er hafva segrat öfver det, som kanske min favorit-passion ingaf mig. Jag tror mig icke kunna mera fullkomligt för er ådagalägga min aktning, eller betyga huru tacksam jag är för det nit och den tillgifvenhet ni mig visar, än då jag lemnar mig åt den uppriktighet, hvarmed jag talt med eder om en sak, som rör mig så nära».

De flesta politiska handlingar under GUSTAFS regering hade sin rot i äldre förhållanden, ehuru de först senare kommo till utförande. För att undvika en revolution, för hvilken ej mindre konungen och drottningen, än den då mäktigare FERSEN skyggde tillbaka, ehuru han medgaf dess nödvändighet *), ifrågasattes af anarkiens motståndare redan vid 1769 års riksdag en så kallad *säkerhets-akt*, lik Englands *magna charta* (som det hette), för att bestämma gränserna emellan den lagstiftande och den verkställande makten. Enligt densamma skulle ständerna skiljas från omedelbar befattning med lagskipningen, befordringarne, enskilta besvärsmål, m. m. Dessa vigtiga förbättringar, som möjligen kunnat förekomma en större brytning, antogos ej. Förslaget förkastades af alla stånd, utom presteståndet, bekräftande HAMILTONS ord: »Hvarje stånd har sina konungar, och de ha möda vid att aflemna spiran till Sveriges». — GUSTAF skrifver till SCHEFFER derom: »Ekholmsund den 17 november 1769. Återkommen sedan i går uti min enslighet, för att trösta mig öfver vårt nederlag i tisdags, skrifver

*) Grefve NILS BJELKE skrifver till kronprinsen, den 29 november 1768, om FERSENS betänkligheter: »Det är ingalunda derför, att han ej af allt hjerta önskar sjelfva saken. Men han anser den omöjlig under närvarande omständigheter». *Gustav. papperen*, 1 del. sid. 73.

jag eder till i mitt hjertas bitterhet. Det grämer mig ej så mycket, att vi tappat konstitutionssaken, — sådan den *nu* var skulle den tjenat oss till intet — men att se min nation förderfvas till den grad, att den sätter sin *lycka i anarkien* *).

Prinsens papper för denna tid vittna om flitiga sysselsättningar med historien och vitterheten. Främst må nämnas hans utkast till Vasa-husets historia. GEIJER yttrar derom, att »det visar ej blott god kunskap om ämnet, efter Tegel, Dalin och Celsius, utan en förundransvärdt tidig talang såsom skriftställare. Inga spår till rättelser af annan hand förekomma, hvarken i dessa eller de förut nämda memoirerna, deremot någon gång ändringar och tillägg af prinsens egen. En del af detta arbete finnes tillika i en med annan hand verkställd sorgfällig afskrift. Detta är, om vi ej bedraga oss, *enda* exemplet af en sådan omsorg, egnad åt någon bland de af Gustaf III:s skrifter, som i dessa papper förekommer (näst äreminnet öfver Torstenson, hvilket äfven här träffas i afskrift, med Svenska Akademiens anmärkningar och den då okände författarens svar derpå» **). Första afdelningen af Vasa-husets historia slutar med GUSTAF den förstes utkorande till

*) *Gustav. papperen*, 1 del. sid. 95.

**) Ders. 1 del. sid. 11.

riksföreståndare, hvarpå följer ett särskilt utkast, med titel *Histoire de Gustave Vasa, roi de Suède, par un des ses descendants.* Denna börjar med en skildring af det tillstånd, hvari fäderneslandet blifvit försatt genom Kalmare-unionen, intill CHRISTIERN. Derpå inträder åter ett afbrott i teckningen. Särskilt förekommer en skildring af GUSTAF den förstes karakter, samt Europas ställning vid hans död; vidare en påbegynt teckning af ERIK XIV, — betraktelser öfver KARL IX:s regering, — karakteristiker öfver KARL X och KARL XII *). »Sveriges stora minnen och allt hvad dermed sammanhänger förvandlade sig lätt under Gustaf III:s penna i ämnen för vitter och vältalig framställning», säger GEIJER. »Hans ungdoms sysselsättning med Gustaf Vasa har tydligen i hans själ intryckt den bild, hvilken han som konung sedermera framkallade på svenska scenen». Man finner redan här första utkastet till operan *Gustaf Vasa*, »såsom vanligt med löpande penna, nästan intet ord utstruket. — — Hela den poetiska intentionen, nästan alla de teatraliska effekterna (om man undantager fängelse-scenen, hvarmed stycket på teatern öppnas) träffas redan i detta första utkast». Prinsen hade ämnat låta uppföra denna opera vid invigningen af GUSTAF ADOLFS

*) Jemför *Gustavianska papperen.*

bildstod *). I företalet bemöter han det förmodade inkast, att han diktat en opera utan kärleks-intrig. »Hvarför skulle man ej» — anmärker han — »använda föreningen af alla sinnenas nöjen, för att fira nationens hjeltar, och för dem väcka en ny förtjusning, genom att låta dem ånyo framgå för folkets ögon?» — I dessa ord ligger den blifvande stiftelsen af svenska skådebanan, hvarmed afsigten var att förherrliga fäderneslandets stora minnen, af hvilka scenens skapare äfven framkallade fler, än någon annan af våra författare. Man ser således, att det icke var hans besök i Frankrike, som fyllt hans hufvud med teater-idéer, hvilka han ville här-

*) Modellen till denna bildstod var redan färdig 1772; gjutningen ägde rum 1779. Likväl fördröjdes uppställandet till år 1791, och den högtidliga invigningen skedde först år 1796. Bristande medel för kostnadernas bestridande förorsakade denna långa tidsutdrägt, hvarför konungen nödgades gifva sitt skådespel utan afvaktan af det högtidliga tillfälle, för hvilket det var bestämdt. Till anskaffande af medel uppgjordes, år 1757, en lotteri-plan. För att bygga det hus, hvaruti gjutningen skulle ske, föreslogs, år 1763, ett italienskt lotteri. »Utgifterna till detta kostsamma staty-arbete», säger Elers, »hafva blifvit bestridda af behållen vinst af Stockholms stads lotteri-medel, af anslagna inkomster af Trollhätte- och nummer-lotteriet, utom hvad af stats-kontoret blifvit anordnadt». Man finner häraf, att lotterierna voro i full gång innan Gustaf III:s thronbestigning, ehuru man äfven tillräknat honom deras införande. Jfr Elers, *Stockholm*, 1 del. sid. 169, 170, 171.

ma, endast emedan det var fransyskt. Hvad hade GUSTAF sett i teaterväg, när han kastade på papperet en sådan skapelse, som *Gustaf Vasa?* Hurudant var svenska scenens tillstånd, både i afseende på pjeser, skådespelare och sceneri, i GUSTAFS ungdom? Men han var född dramatiskt snille. Det hastiga framtrollandet af den på sin tid måhända utmärktaste opera, i ett land, der författare, tonsättare, sångare, skådespelare, skådebana, allt med ett ord fattades, låter sig ej annorlunda förklara.

De vittra sysselsättningarne omvexlade med kanslers-göromålen, som synas hafva lifligt interesserat honom. Hans böjelse, att personligt ingripa i ärendena, röjer sig jemväl här och vittnar om något annat, än den likgiltighet, ja förakt och åtlöje för vetenskaperna och deras idkare, som tillagts honom. Ett par prof må anföras. Den första märkligare fråga, som förekom, var tillsättandet af den lärostol, som blifvit ledig efter den berömde kemie-professoren GOTTSCHALK WALLERIUS. Bland de sökande befann sig dåvarande magister BERGMAN, som likväl ej var dittills känd inom samma vetenskap, förrän han nu uppträdde med afhandlingen om en förbättrad alun-beredning, hvilken väckte stort uppseende. Han erhöll derigenom rum på förslaget, framför en äldre medsökande, med länge

ådagalagda kunskaper inom vetenskapen och med mäktiga förespråkare, hvaribland riksrådet grefve TESSIN, som vände sig med varma förord till sin forne lärjunge, akademi-kanslern, och till rådet, på hvars omröstning tillsättandet berodde. GUSTAF reste till Upsala, undersökte alla förhållanden, inhemtade upplysningar af behöriga domare äfven utom lärosätet, hvaribland bergsråden SVAB och TILAS, och skref till TESSIN *): »Jag har varit enkom till Upsala, för att göra mig närmare underrättad om hvar och en af de sökande till den lediga professionen. Jag var för Tidström, ty ni vet hvad edert förord gäller hos mig, men det är så mycket som talar för en vid namn Bergman, att jag icke kan neka gynna honom vid detta tillfälle». Han gjorde ännu mer; då BERGMANS medsökande anförde besvär, uppsatte kronprinsen egenhändigt vederläggning af besvärsskriften, med ytterligare förord för BERGMAN, hvarpå denne nämdes. Prinsen underrättade TESSIN om sakens utgång, i följande ordalag **): »Jag kan försäkra er, att Bergmans ypperliga förtjenster ensamt kunnat förmå mig att icke svara emot er önskan, hvilket, under andra omständigheter, skulle gjort mig det största nöje.

*) Den 5 juni 1767.

**) Den 10 juli 1767.

Jag har aldrig i min lefnad varit i större bryderi, än för denna saken, i anseende till de starka kabaler, som arbetade för och emot Bergmans utnämnande. Ni kan aldrig föreställa er, huru många hemliga och uppenbara driffjedrar man satt i verksamhet, för att nedsätta honom; ja, man har användt så mycken skicklighet, att jag sjelf länge var högst villrådig. Lyckligtvis hafva Bergmans erkända talanger gifvit mig styrka att rekommendera honom hos konungen, och Hans Maj:t har visat mig den nåden att göra afseende på min begäran». Man kan således säga att det var den tjugeårige kanslern, som begåfvade lärosätet med Berzelii store företrädare, i en ålder, då denne ännu hade tid och krafter att skänka sin vetenskap en ombildning, hvarigenom han sjelf närmade sig Linné i europeiskt rykte. När Gustaf få år derefter, eller vid sin kröning, stiftade Vasa-orden, hvaraf riddarnes antal bestämdes till blott 28 (föga mer än serafimer-riddarnes) var Bergman en af de först nämde, ehuru bland de yngste professorerna; och när Fredrik den store tillbjöd Bergman en ledamotsplats vid akademien i Berlin, med vida större förmåner än han ägde i Upsala, var det åter Gustaf, som genom sin personliga mellankomst bevarade honom åt Nordens första lärosäte, förklarande derjemte, att han skulle anse såsom en personlig förnärmelse

emot sig, som konung, om denne ryktbare man lemnade fäderneslandet.

Vid GUSTAFS förvaltning såsom akademi-kansler, liksom vid bedömmandet af hans regerings-åtgärder i allmänhet, må man fästa afseende på den tid, i hvilken han verkade. Vi föreställa oss, att en kansler alltid, liksom nu, kan besöka universitetet när han behagar; är i sina åtgärder oberoende af de politiska partierna vid riksdagen, o. s. v. Så var ej förhållandet under GUSTAFS kancellariat. Ehuru kronprins, och sannolikt just derför, berodde det ej af honom att besöka universitetet när han fann för godt. Detta bestämdes i sista hand, liksom allt annat, af de maktägande vid riksdagen. Ett drag af detta ständernas förmynderskap är alltför målande, att här förbigås. Efter en vådeld, som hotat ödelägga Upsala, och hvarvid de akademiska byggnaderna och andra offentliga hus räddades genom de studerandes nit och raskhet, ville prinsen resa till universitetet, för att personligen tacka ungdomen för dess hedrande uppförande. Han underrättar konsistorium, att han redan gjort anstalter till resan, men, tillägger han, »som riksens ständers sekreta utskott behagat emot en sådan resa vid denna tiden (det var i maj) göra mig en och annan föreställning», så ber han rektor och konsisto-

rium å kanslerns vägnar tacka de studerande för deras berömliga uppförande *).

---

*) Kanslerns bref, efter en bestyrkt afskrift i kongl. riksarkivet, har följande lydelse:

Magnifice Rector och Consistorium Academicum. Uti den svåra olycka, som medelst en häftig vådeld nyligen öfvergådt Upsala Stad, tager jag all öm och sensibel del och den på det högsta beklagar. Mit upsåt har väl varit at i desse dagar besöka Upsala, hvartill alla nödiga anstalter äfven redan varit giorde, och vid det tillfälle, jämte den vänskap jag för Kongl. Academiens samteliga värda Ledamöter städse hyser, sielf förklara det besynnerliga och fullkoml. nöje, hvarmed jag ansedt de Studerandes så af Noblessen som Nationerne vid denna olyckshändelse ådagalagde nit, hurtighet och oförtrutna bemödande, igenom hvilken hedrande åtgärd efter all liknelse större delen af staden och i synnerhet Kongl. Academiens och de publique husen blifvit conserverade: Män som Riksens Ständers Secrete Utskot behagat emot en sådan resa vid denna tiden göra mig en och annan föreställning, så har jag densamma tils vidare upskutit, och finner mig således föranlåten at härmedelst anmoda Kongl. Academiens Rector och Consistorium Academicum at å mina vägnar till välförtient heder betyga den Studerande Ungdomen min fägnad och nöje öfver deras goda och berömliga upförande.

Jag förblifver i öfrigit

Consistorii Academici

väl affectionerade

GUSTAF.

Rosersberg d. 12 Maji 1766.

Jacob L. Arrhenius.

Desto omsorgsfullare begagnade han hvarje tillfälle af vigt, att göra sig känd och aktad vid högskolan. Rikets ständer hade klagat öfver embetsverkens »ovitterhet och vankunskap»*). Gustaf infann sig genast i Upsala, för att inhämta lärofädernas tankar om det akademiska lärosättets förbättrande, egnade deråt en synnerlig uppmärksamhet, deltog i öfverläggningarne med professorerna Ihre, Linné, v. Berch, Aurivillius, Sleincour, Floderus, Bergman, m. fl., och afgaf till protokollet sin egenhändigt affattade tanka, hvilken blifver, såsom orden lyda i konsistorii utlåtande, »för efterträdare på svenska thronen ett lika rart dokument, som de egenskaper, hvilka i så hög grad framlysa hos hans kongl. höghet, icke annat kunna, än blifva dem ett efterdöme», hvarjemte konsistorium äfven tackar prinsen för det stora tålamod, hvarmed han afhört professorernas diskurser och tal, samt låtit sig deras samtliga yttranden föreläsas (hvilka i tryck utgöra icke mindre än ett qvartband på 127 sidor)**). Prinsens yttrande är

---

*) *Riksens Ständers stora Deputations Betänkande om orsakerna till våra* [illegible]*laka verkställighet*, af den 15 augusti 1766

**) *Consistorii A* [illegible]*erd. Betänkande om Informations-Ve* [illegible]*de under Hans Kongl.*

också i flera hänseenden märkvärdigt. Efter ett allmänt loford åt vetenskaperna, deras vigt och betydelse, fortfar han: »Men kunskaper äro ej ensame tillräckliga till fäderneslandets båtnad. Goda seder och i synnerhet ett rätt förstånd af de heliga namnen: Religion, Dygd, Ära, Skyldigheter och Kärlek till fäderneslandet, äro nästan, om icke alldeles, mera för ungdomen nyttiga, än Aristoteles kategorier och Homeri verser». Han beifrar derpå icke blott med större stränghet, än någon annan, de allmänna missbruken, särdeles adelns försummelse att vinnlägga sig om bildning, utan uppgifver särskilt förslag till undervisningens förbättrande, hvilket förslag upptages af konsistorium såsom dess egen samfälta tanke, i stället att det vanligen är kanslern, som yttrar sig öfver konsistorii utlåtande. Om den förnämare ungdomens uppfostran utlåter sig prinsen: »Adeln, ämnad genom sin födsel att uppfylla de förnämsta af rikets embeten, är också den delen, hvars uppfostran är mest vanvårdad; och det, som skulle synas en paradox, men som dock är en onekelig och bedröflig sanning, det är, att de, hvilkas uppfostran är mest vanvårdad, äro

---

Höghets öfvervaro i Consistorio Academico hållne Protocoller, jemte H. K. H:s egenhändigt författade och till Protocollet i Consistorio aflemnade nådigste yttrande, m. m., Upsala, 1769.

de, hvilkas födsel och förmögenhet äro mest utmärkte. — Adeln, ännu uti dess spädaste barndom, kommer till akademien uti den största okunnighet, och kunna de knappt läsa. Deras föräldrar, som ej kunna öfvergifva de embeten, de bekläda, för att följa sina barn, lemna dem antingen på egen hand, eller anförtro dem åt studenter, nästan lika så okunniga som deras unga lärjungar, men som säkert icke hafva deras oskuld. Dessa informatorers okunnighet är ännu en större orsak för föräldrar, att skicka sina barn till akademien, kunnandes de icke hemma lära de för dem nödvändige vetenskaper. Ankomne till akademien gå de kanske flitigt att afhöra professorernas både publika och enskilta lektioner, hvilka kunna högst gifva vittnesbörd om deras erudition, men alldeles icke om deras öfriga lefnadssätt. Informatorerna öka sin flathet i samma mån, som deras unga herrars ålder nalkas, och de afvänta antingen deras belöning eller afsked». — Prinsen, som lemnar företräde åt den allmänna uppfostran framför den enskilta, föreslår upprättande af de gamla kommuniteterna. »Det är der», säger han, »hvarest Oxenstjernor, Skyttar, Bjelkar, Bondar, Banerer och Torstensöner hafva hämtat de kunskaper och besynnerligen de dygder, som gjort deras tidehvarfs förundran och uppväcka ännu våra tiders vördnad. Jag bör ej heller bortglömma

ibland detta antal en af våra största konungars namn, som uti denna inrättning fått de kunskaper, som han så ärofullt till sina undersåtars lycka brukat. Orsaken till denna inrättnings nytta är ganska lätt att finna: *instruktion* och *inspektion öfver sederna* blifvandes derigenom simplare». På dessa skäl hemställer prinsen, förenande sig i hufvudsaken med ett af Berch afgifvet yttrande, förslag till upprättandet af en kommunitet, hvaruti halfva antalet ynglingar skulle vara frälse och andra hälften ofrälse, och hvilka lärjungar skulle hvarje år underkastas offentligt förhör. Han ingår derefter i en undersökning, huru medel dertill skulle kunna beredas, utan att besvära det allmänna med nya anslag, hvilka ej alltid kunna med säkerhet påräknas. »Våra stora konungars frikostighet», säger han, »har till de forna kommuniteter gifvit stora summor, som sedan blifvit använda till det man kallar *stipendia regia*, och som ungefär, om jag icke bedrager mig, utgöra en summa af 18,000 daler kopparmynt om året. Dessa penningar delas uti 150 stipendier, hvilka årligen utdelas, och consistorium academicum lärer bäst kunna vittna, huru otillräckligt, och jag vågar säga, besvärligt detta lilla understöd är för den studerande ungdomen». Hans tanke är derför, att alla kungliga stipendier, med hvilka de studerande eljest hushålla efter be-

hag, sig sjelfva stundom till mindre nytta, skulle ingå, för att bilda en fond för ifrågavarande kommunitet, samt att dertill skulle läggas af de studerandes föräldrar, eller målsmän, ett tillskott, motsvarande ungefär kostnaden för ynglingarnes underhåll vid högskolan. På detta sätt blefve fullt tillräckliga medel för inrättningen beredda. Derjemte skulle förmän tillsättas, som icke allenast följde de studerande på auditorierna, till afhörande af professorernas föreläsningar, utan äfven spisade tillsamman med dem och öfvervakade deras seder, hvarförutan akademie-adjunkterna skulle en timme hvar dag föreläsa i kommuniteten. De hvarje år anstälda offentliga förhör borde icke verkställas af lärarne, utan bör, säger prinsen »hvar och en hafva tillstånd att göra de frågor och äska de svar, som de åstunda. Jag tror», tillägger han, »att det här är onödigt att erinra, att man bör lämpa studierna efter personernas snille och det kall, de en gång äro ämnade till». Han återkommer till erinran derom, att det är högadeln, som mest försummar att skänka sina barn en vårdad uppfostran, och slutar sitt anförande till protokollet med följande ord: »Dessa få tankar tror jag mig kunna meddela consistorium academicum, tjenande till förbättran af den delen utaf ungdomens uppfostran, som efter menskligt utseende genom födsel och förmögenhet

synas ämnade till rikets yppersta embeten. Den öfriga delen utaf studerande, åtskilda igenom nationer, äro lättare att väl uppfödas till de sysslor, de äro ämnade till, emedan de äro städse under ögonen af sina inspectores, hvilkas förmaningar ej äro hindrade af egennyttiga preceptorer eller mäktiga och blinda föräldrar. Om consistorium academicum finner dessa tankar nyttiga, och, i följe af dess betänkande, Hans Maj:t gåfve dertill nådigt samtycke, så skulle jag skatta denna dag en af de lyckligaste i min lifstid, ty att gifva fäderneslandet nyttiga och dygdiga medborgare är en större rikedom och varaktigare heder, än vidsträckta länder, förkofrade genom lysande segrar, men stänkta med invånares blod».

Konsistorium erkänner i sitt betänkande häröfver, att hans kongl. höghet yttrat sig öfver det vigtiga ämnet »lifligare, än thet i professorernes *votis* är afmåladt»; att »fastän sådana öfverdåd och grofheter, som vid lärohusen i äldre tider varit gängse, numera sällan hända, fruktas dock billigt, att andra finare men lika skadliga oordningar och laster sig insmygt, som tå the sig i barna-åren inrotat, svårligen i manna-åldern stå att uppryckas, utan visa tå sitt farligaste utbrott i Regeringen»; och förenar sig konsistorium i det af prinsen afgifna förslag, om upprättande af en kommunitet

för de studerande, under förutsättning at nagra jemkningar, i afseende på stipendiernas användande och vissa andra enskiltheter.

Detta ungdomsförstens lärospån, såsom styresman, kan gifva anledning till interessanta betraktelser. Man finner deraf till en början, att han ser i stort och praktiskt. En annan omständighet är, att han lemnar adel och ofrälse samma rätt. Både deraf, och af den stränghet, hvarmed han yttrar sig om de högbördade, vill synas, att han kanske ursprungligen varit mindre böjd för att gynna det första ståndet, men sedan, af statsskäl, funnit sig böra äfven i detta följa GUSTAF ADOLFS efterdöme, att vinna adeln, såsom ännu utan jemförelse det mäktigaste bland riksstånden, genom att företrädesvis använda, utmärka och förbinda sig densamma. Men han önskade också en adel, liknande den, af hvilken GUSTAF ADOLF var omgifven, och han håller för de unga ädlingarnes ögon, i skarpa färger, sådana förebilder, som OXENSTJERNOR, SKYTTAR, BONDAR, BJELKAR, BANERER och TORSTENSÖNER. Ännu en omständighet, som icke undfaller uppmärksamheten, är den upphöjning i åsigter, det storartade i ämnets uppfattning, den ädla värdighet i framställning, som stämpla detta anförande. Jemte kanslern yttrade sig dock sådane män som LINNÉ,

Ihre, Torbern Bergman, Sleincour, v. Berch, m. fl. af lärosätets förnämsta prydnader, alla förtroliga med ämnet, som utgjort föremål för deras mångåriga begrundande. Röjer verkligen deras tal mera snille, mera skarpblick, en större förmåga att träffa hvad man kunde kalla hjertat af saken, än den unge kanslerns, för att ej nämna stylens liflighet och språkets välljud? Att det flutit ur hans egen penna, kan svårligen betviflas, då konsistorium säger det vara af honom egenhändigt författadt. Och på hvem skulle man eljest kunna gissa, såsom dess upphofsman? Det har ett så fullkomligt slägttycke med alla Gustafs tal från thronen, i Svenska Akademien, och vid andra högtidligare tillfällen, att man ej gerna kan misstaga sig om dess ursprung. Alla dessa tal röja nemligen, stylens egenheter oberäknade, att författaren tänkt och känt som *konung*, hvilket icke är händelsen med de skrifter för dylika ändamål, som sammansatts af Gustafs yppersta samtida, en Höpken, Scheffer, Creutz, Schröderheim, Rosenstein, ehuru snillrike och vältalige desse än varit. När man jemför Gustafs språk med lärdomsfädernas, tycker man sig inse, hvarför ett nytt skifte i vitterheten blifvit uppkalladt efter honom. I allt fall vederlägger Gustafs uppträdande som kansler fullkomligt påståendet, att han, såsom högskolans styresman, lade vid uppfostran den högsta

vigt på ungdomens insigter i danskonsten och fransysk konversation *).

Dessa handlingar i den vigtiga uppfostringsfrågan vitsorda slutligen, att den veklighet och flärd, de skämda seder och den aftagande gudsfruktan, hvilkas införande tillskrifves GUSTAFS tidehvarf, öfverklagas redan nu, tre år före hans thronbestigning. Professor RABENIUS yttrar: »Veklighet och öfverflöd visa sig på hvarjehanda sätt, — ordning, lydnad och subordination saknas, så att om de gamle stodo upp skulle de tro sig komma i en annan verld och ett annat land, än hvarest de förut lefvat. — Man har i senare tider fallit på den tanken, att svenska nationens seder i allmänhet fått någon smitta, men om den först tagit sin begynnelse hos ungdomen vid akademien, eller om den först begynt hos föräldrar och sedan blifvit fortplantad på barn och ungdom, som under de äldres ögon uppvuxit, är ett ämne, som mig icke tillhörer att undersöka». — Professor SLEINCOUR klagar öfver »brådska och kapplöpande till sysslor,

*) Ett yttrande af memoir-författaren EHRENSWÄRD synes gifvit stöd åt en dylik föreställning, men dervid bör märkas, att det fäldes under början af GUSTAFS regering (i maj 1776) och att således det öfverklagade förhållandet var mera ett arf af den förflutna tiden, än grundlagdt af den nya.

partier, fåfänga, ett utvärtes prål och braskande», och att, sedan de unga lemnat lärosätet, »kasta de boken under bänken, dela sin mesta tid till sällskaper, fåfänga och nöjen, söka hvad födkrokar de kunna, och allehanda bivägar att springa om hvarannan, och tränga sig fram till sysslor och göromål, dem de således illa sköta och handhafva, korrumperas och korrumpera andra, blifva egennyttige, orättvise och skadlige». — Doktor HYDRÉN bekänner, att »ganska få af den unga studerande adeln infinna sig vid den offentliga gudstjensten», och domprosten MATHESIUS föreslår ett kungligt påbud, som hvarje år borde uppläsas från predikstolarne, med erinran till föräldrarne, att »uppföda sina barn i tukt och Herrans förmaning». Med ett ord, alla de oseder och moraliska lyten, hvilkas införande man tillskrifvit GUSTAF, funnos beklagligen rotfasta före hans ankomst till thronen.

Men det gafs en sträng, som BERCH anslog i sitt yttrande (sid. 82), men hvilken dock GUSTAF icke vidrört i ofvannämda tal, ehuru denna sträng gaf tonen till alla missljud under hans lefnad, och äfven var ursprung till klandret mot honom såsom kansler: *partisinnet.* Han ville likväl qväfva det vid lärosätet, som från thronen. Han var missnöjd med flere professorer, som sökte anvärfva ungdomen för de politiska grundsatser, hvilka de sjelfve be-

kände, och hvarom han kort före sin första utrikes resa (1770) skrifver till KARL FREDRIK SCHEFFER: »Jag vet med säkerhet, att desse herrar blott sysselsätta sig med politik och försumma ungdomens uppfostran. De förlora sin tid med att inprägla parti-principer hos sina lärjungar. Hattar och Mössor, alla äro häri lika brottsliga, och jag ämnar göra dem en allvarsam föreställning innan jag reser ut».

Om sin egen politik yttrar han vid samma tid (den 10 april 1770) i sina enskilta anteckningar: »Min pligt är att spela andra rollen så länge jag befinner mig på andra platsen, och kanhända fordras det en större själens styrka att inskränka sig inom de gränser, som min plats föreskrifver mig, än att öfverskrida dem. Jag har en far, och i denne far en konung. Min första skyldighet, min största ära, min *verkliga* politik är att ej aflägsna mig från en *undersåtes* pligt och att ej vilja lysa på konungens bekostnad. Det är först då hans person, hans krona, eller *mitt fädernesland är i fara*, det är först *då Sveriges sjelfständighet hotas*, som jag anser mig böra ge utrymme åt den kraft, som en sansad läsning af historien och entusiasmen för äran kunna ingifva mig. Jag har visat det uti Stockholm i december 1768, och uti Norrköping i april 1769. Man har sett, att jag skydde hvarken mödor eller

faror, då det gälde att tjena min konung och mitt fädernesland. Men i detta ögonblick ålägger mig sjelfva framgången af mina bemödanden, att hålla mig stilla och att ej ådraga mig svartsjuka blickar af dem, hvilka jag bör älska och vörda. Konungen är för närvarande omgifven af ett patriotiskt råd. Mina bemödanden skola hädanefter inskränka sig till att bibehålla enigheten dem emellan. Men återkommer olyckan, så skulle man erfara, att mig fattas hvarken mod eller fasthet eller entusiasm för mitt fädernesland och för dess sanna frihet; att jag hatar lika mycket Karl XI och hans despotism, som jag älskar den store Gustaf Adolf och hans upphöjda själ, och att jag närt mig med en David Hume's, en kardinal De Retz's och en Montesquieu's skrifter».

Dylika utgjutelser likna mindre en veklig förste, sysselsatt med sina nöjen, än de påminna om den unga örnen, som hindras att pröfva sina vingar, men hvars blick redan mäter den rymd han längtar genomila. Nekad medel och tillfällen att verka, öfverlemnar han sig åt framtids-drömmar om frihet och ära. Dessa äro djerfva, äfventyrliga, liknande en KARL den tiondes planer, för hvilken hjelte han också alltid behöll en synnerlig förkärlek. Sådan är den tanke, som kort före 1772 års statshvälfning hos honom vaknade, att göra Norge sjelfstän-

digt och fritt, *samtidigt* med Sverige, hvarom han kastat på papperet några rader, under öfverskrift: *Reflexioner om Sverige och Norge*, och hvaraf hufvuddragen äro följande:

»Då man undersöker de tre' nordiska rikenas närvarande tillstånd, så finner man, att motsatta skäl der verka och föda samma olyckor. I Sverige har frihetens ytterlighet vanslägtats till sjelfsvåld, hvilket, ökadt af de bemödanden som konungamakten (*kanhända i otid*) gjort, att derför sätta gränser, håller denna stat i ett tillstånd lika bedröfligt som Polens. I Danmark tvertom ser man despotismen i ett barns hand. Man har skådat makten kastad emellan några magnaters händer, som efter hvarandra vinna ynnest hos den unge konungen. — Oinskränkt herrskande under konungens namn, som de tyranniserade, uttömde de alla despotismens krafter, med hvilka Danmarks konungar hade visligen hushållat. — Allt detta uppretade ännu mer Norrmännen, hvilka, bärande utlagornas hela tyngd, måste föda giriga herrar, utan att dela deras rof. — Norrmännen, trötte vid oket, närande emot Danmark ett hat, så mycket djupare, som det länge varit doldt, förena med denna känsla det djupaste förakt för sin herrskare. I denna belägenheten fordrades det blott en man, djerf nog att företaga och skicklig nog att genomdrifva en

revolution i Norge, och som, förjagande Danskarne, återställde Norges gamla frihet. Man vänder der naturligtvis sina ögon till Sverige; men Sverige i närvarande tillstånd lemnar föga hopp om hjelp. Dess konung, kämpande med motsatta faktioner, sökande att rycka staten ur *deras* händer, som vilja sälja den till Ryssland; sysselsatt att hålla jemvigten emellan den aristokratiska andan, som anfaller hans makt, och den demokratiska, som vill omkullstörta allt, — huru kan han tänka på att förvärfva ett rike, hvars arfvinge han hetes vara, och som är hans förfäders gamla arfvedel? — Den hvälfning, som hos oss nyligen försiggått, denna hela rådets afsättning, oredlighetens och förräderiets verk, synes ännu mer aflägsna tanken på Norges befrielse. Likväl, jag säger mig det, det är just i detta ögonblick, som det för konungen, för den sunda delen af nationen, för ordningens och samhällets egen sak, ej återstår annat, än ett företag så djerft, för att ej säga så *utsväfvande*, som att rycka Norge ur Danskarnes händer. I detta ögonblick, då fäderneslandet befinnes i faran af en brytning och konungen knappt kan regera sina egna undersåtar? . . . . . Men om prinsen af Oranien, simpel adelsman, har kunnat lyckas att rycka förenta Nederland ur händerna på Karl den femtes son, utan andra tillgångar än sitt mod och sin

kärlek för *friheten*, hvarför skulle ej en konung, arfvinge till Norge, lyckas att frälsa detta rike ur händerna på en svag förste, hvars söndrade konselj darrar för den senaste revolutionens följder, som har ingen allierad, har allt att frukta af England, hvars konung han dödligt förolämpat, och intet att hoppas af Ryssland, nu för mycket sysselsatt med egna angelägenheter? Frankrikes monark, förenad genom den närmaste vänskap med konungen, skall med nöje se hans makt ökad. — Konungens fiender skola betrakta anslaget såsom ett utbrott af en till förtviflan bragt yngling; hans vänner deremot, respekterande hans djerfhet, skola kanhända hemligt understödja honom, af fruktan att se honom gå under. Svenska nationen skall för honom fatta den aktning, som modet alltid väcker hos denna nation, emedan den sjelf verkligen äger det». —

De hufvudtankar, som genomgå detta ungdomligt djerfva utkast, återvaknade vid flera skiften i hans lefnad. Han öfvergaf aldrig förslaget om Norges förening med Sverige, hvilken han här kallar »återställandet af dess gamla frihet»; han gjorde rustningar dertill år 1783; den sysselsatte honom ännu under de sista åren af hans lefnad. En annan föreställning är den, att förebygga en stats förstöring af inre partier genom en yttre strid, som förenar sinnena under kampen mot en gemen-

sam fara. Det är 1788 års politik, sedan han vid den föregående riksdagen förmärkt den gamla partiandans återuppvaknande. Han utvecklar redan här den åsigt, att en regent, som måste strida med motsatta faktioner, med aristokratien, som anfaller hans makt, och demokratien, som vill omstörta allt, måste, för ordningens och samhällets räddning, söka en yttre afledare.

Innan vi se GUSTAF bestiga thronen, för att utkämpa sina politiska strider, må ännu en blick egnas åt hans enskilta förhållanden och åt den inre kamp, som, redan nu börjad, äfven spridde sina skuggor öfver hans återstående lif, och hvari jemväl hans regentsjäl afspeglar sig. Det är frågan om hans giftermål, hvarvid, som bekant är, hans tycke aldrig rådfrågats, utan fastmer hans egen vilja, under en följd af år, fullkomligen åsidosatts, både i hans egenskap af förste, son och menniska. Man finner en skildring deraf i det ofvannämda bref, som han tillskref sin forne vice-guvernör grefve BJELKE, för att begära dennes råd. Han påminner denne om huru giftermålet beslöts i kontrahenternas spädaste barndom, för att stärka Hattarnes parti, som afgjorde det; huru TESSIN tilltvang sig ADOLF FREDRIKS och hans gemåls samtycke; huru drottningen hos sin son ingjutit och underhållit sin afsky för detsamma; huru, efter femton års förlopp

(då både prinsen och hans nära jemnåriga brud voro omkring nitton år), Mössorna (de nu rådande) upptagit Hattarnes plan, understödde af danske ministerns penningar, och förestälde honom, att han skulle belasta sig med nationens hat, om han vägrade att efterkomma folkets önskan, hvaremot, i fall han uppfylde den, följden skulle blifva en lifstids missämja med hans föräldrar, som han framför allt var skyldig vördnad; hvartill ännu kunde läggas den till visshet gränsande aning, att han skulle göra prinsessan lika olycklig, som han sjelf fruktade att blifva, genom denna förening. Under denna utgjutelse förekomma dock de märkliga orden, att »nationens rättigheter gå framför allt». I denna den svåraste belägenhet af sin lefnad, som han kallar den, och hvari han måste fela emot någon pligt, hvad beslut han än toge, begär han råd af BJELKE, hvilken han benämner sin ömmaste, trognaste vän, som först lärt honom sina skyldigheter och är pligtig att ännu deri undervisa honom. På dennes, af redlig och fosterländsk välmening grundade tillstyrkan beslöt prinsen att räcka den danska prinsessan sin hand. Efter allt detta kan man fråga, om det ensamt var GUSTAFS fel, att detta giftermål ej blef lyckligt, eller hvad utsigter som förefunnos, att det borde blifva en källa till sällhet?

Om det så begynta husliga lifvet, drottningens fortfarande köld och motvilja för sin svärdotter, och sin egen grannlaga ställning till sin mor och sin gemål, skrifver prinsen, ett par år senare, till sin andre guvernör, KARL FREDRIK SCHEFFER: »Jag gör ej så mycket afseende derpå för min egen person, som för prinsessan, som ännu är publikens ögonsten. Sista fredag, som var hennes födelsedag, hade jag trott anständigt att ge en liten fest. Jag lät vid Haga (som jag *hyrt* för denna sommar) uppsätta en löfsal, der vi superade. Salongen och parterren utanför voro illuminerade och en koncert uppfördes under supén. Jag hade mycket bedt, att mina bröder skulle få tillstånd att komma, men förgäfves, och af kungliga huset syntes *ingen* för att komplimentera prinsessan. Slutligen sände man två sorgklädda kammarherrar med detta uppdrag. Här hade vi aflagt hofsorgen. Jag kan ej beskrifva, hvilket intryck dessa sorgkläder gjorde! Lägg härtill, att, oaktadt allt hvad jag kunnat göra och säga, drottningen ej ville tillåta prinsessan att uppvakta henne (sin svärmor) dagen derpå, oaktadt det var Ulrika-dagen (drottningens namnsdag). Det har kommit till scener inför hela hofvet». Detta skrefs redan år 1767. Sinnesstämningen emellan det kungliga husets medlemmar förbättrades icke under de

följande åren, tilldess missämjan kom till fullkomligt utbrott vid GUSTAF ADOLFS födelse.

Långfredagen år 1770 emottog prinsen ett anonymt bref, hvars författare vidrör förhållandet emellan de förstliga makarne, hvarom han yttrar: »Med förvåning och smärta ser fäderneslandet denna prinsessa, som är föremål för dess vördnad, och som med de yttre behagen förenar karakterens mildhet och hjertats godhet, aldrig blifva föremål för eder ömhet. Vårdslösad i skötet af sin familj, irrar hon såsom en främling i sitt hof, och sjelfva hennes försagdhet tillräknas henne såsom ett grufligt brott. Man tadlar er, min prins, man beklagar er förvillelse, men man hopar hat och förakt på den illvilja, som gör sig till organ för så förderfliga råd».

Någon annan hade sannolikt behandlat detta bref såsom det vanligen sker med en anonym skrifvelse: lemnat det utan afseende, eller förstört det, och behållit innehållet för sig sjelf. GUSTAF öfverlemnar den åt efterverlden, för att äfven i ett ämne af så högst enskilt och grannlaga beskaffenhet redogöra för sina känslor och handlingar. Han antecknar vid brefvet de intryck, det hos honom väckt, och hvaribland icke röjes något missnöje öfver anmärkningen, eller någon sjelfförebråelse. Han erkänner, att hvad som hos prinsessan misshagar honom, är den stelhet, den likgiltighet för allt bemö-

dande att behaga, och den ledsnad, som alltid och allestädes omger hennes person, hvartill kommer den i hans ögon outplånliga förhatligheten af det hus, från hvilket hon härstammar; han säger sig hafva lydt statens röst och det allmännas önskan, då han gaf henne sin hand, men att hjertats känslor beklagligtvis ej följa politikens bud, och att, om man visste, att de trägna föreställningarne om skyldigheten att älska en person med så alldeles olika karakter mot hans egen, nödvändigt måste verka motsatsen af hvad som dermed åsyftades, och att man derigenom endast påminte derom, att han med oupplösliga band vore fästad vid den, som han ej kunde älska, så skulle man dermed ej längre plåga honom. Hvad åter vidkom det hos henne så högt prisade milda sinnelaget, så fruktade han, att det snarare var rädsla för allt som omgaf henne, än egentlig godhet. — I förbigående må här tilläggas en sägen från några Gustavianer, att konungens husliga lif troligtvis skulle blifvit lyckligare, om ödet förunnat honom en sådan gemål som hans svägerska, den glada, godlynta, skämtsamma Hedvig Elisabet Charlotta, måhända den enda medlem af konungahuset, mellan hvilken och honom något egentligt missförstånd icke synes uppstått, och som redan derigenom, att hon var en afkomling af de utaf honom nästan förgudade Vasarne, och så lätt

antog svenska känslor och föreställningssätt, tilltalade hans hjerta annorlunda, än en ättling af det arffiendtliga konungahus, mot hvilket han redan som yngling, i sin första diktskapelse (*Gustaf Vasa*), nedlägger uttrycket af sitt familje-hat. Också yttrar han till ständerna, när han första gången omnämner sin svägerska, att hon utgör »en af konungahusets största prydnader, härstammande liksom jag från den store GUSTAF VASA, och, ehuru utländsk född, har hon redan blifvit alldeles Svensk *).

Vid brefskrifvarens ofvannämda yttrande om det allmänna hat och förakt, som följer »den illvilja, hvilken gör sig till organ för förderfliga råd», antecknar prinsen: »Jag vet ej, hvilken man åsyftar. Skulle det vara grefvinnan Ribbing? Ack, skall jag då äfven beröfva mig älskvärda fruntimmers sällskap? Och är det ett brott af henne, att finna och säga sanningen?» — Enligt en anteckning af GEIJER, röja de bland gustavianska papperen befintliga bref

*) Ett drag, som visar, att hon förstod GUSTAF bättre än de öfriga af hans slägt, och tillika att denne hyste för sin son varmare känslor, än man velat tro, är, att då GUSTAF uppehölls af motvind vid afseglandet till finska kriget, for hertiginnan ut till honom, med den tioårige GUSTAF ADOLF, hvilken konungen med rörelse omfamnade och kysste, under orden: »jag skulle ändå en gång få se dig, min Gustaf!»

från prinsen till riksrådinnan RIBBING (kungamördarens moder) ömmare känslor å GUSTAFS sida, hvilka dock af henne endast med vänskap besvarades.

Brefskrifvarens råd till prinsen, att hellre företaga en resa genom Sverige och Finland, än utrikes, slutar med dessa ord: »skall Sveriges onda genius äfven sätta sig emot en så nödig resa?» . . . hvartill prinsen svarar: »Författaren har ganska rätt; men om mina bemödanden ej följas af bättre lycka, än fallet varit denna vinter, så skall en så klok och nyttig resa ej bli af. Min mor, jag vet ej af hvad skäl, skall aldrig tillåta det. Lyckligt nog, om jag får resa till Frankrike. Min mor har ännu ej glömt, att det var jag, som haft förtroende nog att determinera konungen till afsägelsen sistlidne december, och att lyckan med framgång krönte de kraftiga råd jag gaf, oaktadt min mors förskräckelse och den tvungna fred, som hon ville negociera med Mössorna».

Vid brefskrifvarens anmärkning, att prinsen borde mer använda sin tid till deltagande i militärens vapenöfningar, besök i allmänna inrättningar, välgörenhets-anstalter o. s. v., antecknar prinsen: »Rådet är godt, men jag vågar ej följa det. Jag skulle åter uppväcka min mors jalousie. Mina framgångar i Norrköping och konungens förtroende ha

redan nog skadat mig i hennes sinne. Då staten skall frälsas genom något stort och kraftigt steg, som på en gång skänker rykte och åstadkommer verklig nytta, skall man ej finna mig tveksam; men mitt hjerta kan ej besluta sig att ännu mer aflägsna min mor ifrån mig, och politiken befaller här framför allt bibehållandet af enigheten inom det kungliga huset. Det är endast *statens ära*, som skulle kunna äga ett större värde för mitt hjerta».

Man vet ännu icke, hvem som skrifvit detta anonyma bref, märkligt i flera hänseenden, kanske mest genom det skoningslösa klandret af ett så ömtåligt förhållande, som prinsens till sin gemål. Den, bland GUSTAFS omgifning, som tillvägabragte ett närmande emellan dessa makar, och derpå grundade sin lycka, var MUNCK. Brefvets stil är långt öfver hans bildningsgrad, men han kunde hafva begagnat en skickligare penna, såsom han senare gjorde i sina fransyska försvarsskrifter från Italien. Djerfhet, att stiga på sådan väg, saknade han ej. Men han var vid ifrågavarande tid nog ung (aderton år), blott kammarpage hos konung ADOLF FREDRIK, och föga bekant med det unga hofvet. GEIJER har funnit den okände brefskrifvarens stil likna grefve NILS FILIP GYLDENSTOLPES. Åfven i detta fall hade brefvet, i stället att förolämpa den deruti tadlade, gjort sin författares lycka. GUSTAF upptog honom

bland sina närmaste vänner, kallade honom alltid sin trogne Stolpe, nämde honom till sin sons guvernör och till en af rikets herrar. Då frågan om förhållandet emellan GUSTAF och hans gemål skall längre fram närmare vidröras, må här blott anmärkas, att hvarken tidens skick och bruk, eller efterdömet från andra hof, skulle öfver det förstnämda nedkallat så stränga straffdomar, som dem, hvilka voro gängse bland hans samtida och genljuda ännu hos efterverlden, om de icke ägt en annan grund, än den sårade sedlighets-känslan. Eller hur var det beställdt med det husliga lifvet vid hofven i allmänhet på denna tid? Alla kungars förebild, i Berlin, såg aldrig sin gemål; GUSTAFS svåger sände, eller lät sända, sin i lifstids-fängelse; huru Nordens Semiramis skildes vid sin make, är bekant, liksom det husliga lifvet vid hofven i Paris (under LUDVIG XV), i Neapel, Madrid, m. fl. Om de ömmare band, som utgöra äktenskapets sällhet, beklagligen ej funnos eller kunde finnas emellan GUSTAF och hans gemål, så omgafs dock deras lif af all yttre värdighet; konungen var lika sträng i fordringarne af vördnad och aktning för drottningen, som för sig sjelf, och sökte att genom fester, behagliga öfverraskningar, gåfvor och bevis af uppmärksamhet, göra hennes lefnad så glad och angenäm, som med hennes lynne var förenligt. Ljusare

skiften gåfvos stundom i denna sammanlefnad, som längre fram skola vidröras.

Sammanlägger man de beståndsdelar af konunga-gry, som GUSTAFS ungdom uppenbarar, hvad bebåda de? Godhet, menniskokärlek, hängifvenhet åt vänskap och hjertats mildare rörelser, böjelse för snille-öfningar; men äfven skarpsynthet, beslutsamhet, ståndaktighet och mod. Sådan han visar sig i slutet af sin bana, omhvärfd af inre och yttre fiender, men utan tvekan eller fruktan; sådan framstod han redan, knappt inträdd i ynglinga-åldern, tolkande sin förorättade faders rätt inför det församlade rådet, med en kraft, som kom de dittills allsvåldigt styrande råds-konungarne att häpna, och han, som stålsatt sin fader och herre i beslutet att hellre nedlägga kronan, än bära henne skymfad och förnedrad, förde samma språk till rikets högsta embetsverk, tvingande rådet redan då att gifva vika.

Således, för att bedömma hans karakter, må man följa den steg för steg, från handling till handling. Man kan då, med en blick på hans ungdom, spörja, om det är med sådana anlag, med sådana älsklings-sysselsättningar, som man föds till hycklare och våldskräktare? Väljer en sådan till förebilder GUSTAF ADOLF och HENRIK IV? Det är i denna syftning som KELLGREN yttrar: »Nationer! viljen I veta, hvad rum förtjensten tilldelar edra ännu lef-

vande regenter, viljen I härutinnan efterkomma efterverldens enda osvikeliga dom; så gifven akt, med hvad känsla af förtjusning eller afund de anse minnet af store män bland sina företrädare». Det var folkets tjusning öfver en ungdomsförste med återglansen af deras egenskaper, som framkallade TEGNÉRS ord, att »han inträdde som en vår i svenska historien, och plötsligen stodo nationens krafter i blomma, och lifvet utgöt sig, och sången vaknade rundt omkring honom». Så tecknades han äfven af sina samtida. »Hvar buske lefde», sade de gamle från hans dagar. Sjelfve den landsflyktige, frihetssvärmande THORILD offrade från en främmande strand en tår åt minnet af »sin glada ungdoms kung». En annan röst om denna förtjusning, hvilken ej kan vara misstänkt för öfverdrifven Gustavianism, må tilläggas. Det är den mans, som då han revolutionsdagen 1772 såg GUSTAF knyta kring sin arm den hvita bindeln, ej kunde ana att han en dag skulle borttaga densamma, med ett ord ADLERSPARRE. Han säger: »Uttrycket af den innerliga kärlek, det ärliga förtroende, som då rådde emellan regent och folk, emellan en ung, i hela sitt väsen förtjusande konung och ett folk, som ansåg sig frälsadt från partiyran och sjelfsväldets oberäkneliga vådor; denna högsta och ovärderligaste af all politisk sällhet uttryckte sig i samqväm, i glada

lag, af gamla och unga; och ännu lefva Svenskar, i hvilkas minnen finnas förvarade de ömma glädjesångerna, uttryckta med hjertats och fosterlandskänslans hela sanna förtjusning:

»Så glänser din krona nu, kung Gustaf, dubbelt dyr,
Och ditt folk med glädjetårar till ditt hjerta det flyr»;
Gud och kung är folkets röst,
Är svenska folkets röst;
Sjung en hvar:
Kung Gustaf är vår far!» *)

Något stort, ridderligt och ädelt måste ofelbart hafva varit innersta grunden till en sådan uppenbarelse. Man medger allmänt, att de första fjorton åren af GUSTAFS regering voro de molnfriaste, Sverige ägt, utan att en skugga lade sig emellan konung och folk. Det har hittills icke lyckats någon annan, än en högsint själ, — såsom GUSTAF ADOLF och HENRIK den fjerde, — att sammansmälta söndrade partier till ett gemensamt folk. Och i detta liknades de af GUSTAF den tredje. Dessa partier hos oss, om hvilka sjelfve den glade folkskalden den tiden sjöng:

»Till rikets möten opp sågs rikets bödlar vandra,
Att plundra få hvarann och fängsla sin monark», **)

*) Folksång den 19 augusti 1772, af BELLMAN.
**) Tal på vers af BELLMAN, den 19 augusti 1785.

hade dock stått i vapen mot hvarann under ett halft århundrade, gjutit hvarandras blod, halshuggit sina generaler, och voro färdiga att hellre sälja sig och fäderneslandet åt främlingen, än att låta sina politiska motståndare komma till väldet. Polens öde förestod, då den unge GUSTAF trädde emellan de förblindade hoparne, lugnade yrseln, och, i trots af Rysslands, Englands och Preussens hotande ställning, — ty riksdags-marknadernas upphörande kunde ej behaga de största köpare, och FREDRIK den store, med en sidoblick på svenska Pommern, förklarade sig göra gemensam sak med KATARINA den andra, — i trots deraf, säga vi, gaf GUSTAF, omhvärfd af inre och yttre fiender, Sverige en statsförfattning, som Ryssland *icke* garanterat, såsom den af år 1720, återställde sitt rikes lugn, sjelfständighet och frihet, förvandlade »Hattar och Mössor» till *Svenskar*, befriade Englands sändebud från att vidare anmäla för sitt hof, huru man köpte svenska riksdagsmän, som boskap på torget, och gjorde en gång för alla slut på den femtiåra seden, att vid hvarje riksdagsutblåsning, hvarje utrikes förbund se Ryssland, Frankrike och England, med penningar i hand, bestämma svenska folkombuds och rådsherrars omröstning. Detta gjorde GUSTAF, han slutade Sveriges vanära och förtryck, och detta förläts honom

aldrig af mången bland dem, som kallade sig den »svenska frihetens försvarare».

Man känner de stora inre svårigheter och vådor — bland hvilka konungens eget fängslande genom rådet *) — som GUSTAF ägde att möta vid en statshvälfning, hvilken han genomförde utan att gjuta en droppe blod, och hvarunder han sjelf skref lugnande bref till de närmaste anhöriga af dem, om hvilkas person han nödgades förvissa sig för några timmar. Måhända har man gifvit mindre akt på de yttre politiska faror, för hvilka han var blottställd. Sveriges fruktansvärdaste fiende i detta ögonblick var mindre KATARINA II, än GUSTAFS egen morbroder, den store FREDRIK. Han hade nyss förut (genom 1769 års traktat) och liksom anande hvad som kunde inträffa under en beslutsammare konung, än hans gode svåger, förbundit sig att, i

*) Man fordrade af konungen att ej lemna staden; befallningar voro utfärdade, att ej släppa honom ut genom tullarne. Hemliga öfverläggningar lära blifvit hållna, om man ej skulle bemäktiga sig konungens person, men man litade ej på Stockholms garnison och uppsköt utförandet till natten emellan den 19 och 20 augusti, då de väntade tropparne skulle inrycka. (GEIJER, *Gust. papperen*, 1: 207). GUSTAF förekom sitt tillfångatagande genom att utföra regementsförändringen den 19 på morgonen. Om det lyckats att fängsla honom, kan man verkligen tvifla att Sverige slutat som Polen?

händelse 1720 års regeringsform förändrades och konungamakten återställdes, bistå kejsarinnan, för att återupprätta den fallna ståndsregeringen, och låta sina troppar för sådant ändamål och på anmaning af henne besätta svenska Pommern. FREDRIKS språk till sin systerson, efter regementsförändringen, är mer hotande, än kejsarinnans; han yttrar oförtäckt, att GUSTAF ej må anse sin sak vunnen derför, att den ägt framgång i hans eget land, utan att han bör påminna sig, att den störtade regeringsformen varit garanterad af Ryssland, Preussen och Danmark, och att han blifvit varnad för att vidröra densamma. »Må E. M. erinra sig», fortfar FREDRIK, »hvad jag redan sade E. M. i Berlin. Jag fruktar nog, att följderna af denna tilldragelse komma att försätta E. M. i en sämre belägenhet än förut, och att det är epoken för den största olycka, som kunnat hända Sverige. Jag har förbindelser med Ryssland; jag har ingått dem långt förut; *heder och redlighet* hindra mig lika att bryta dem; och jag försäkrar E. M., att jag är i förtviflan öfver att se mig *nödgad att uppträda såsom dess motståndare*». *) Man kan betvifla, att

*) *Correspondance inédite relative à l'histoire de Suède 1772—1780,* utgifven af n. v. stats-ministern för utrikes ärendena grefve MANDERSTRÖM. Upplagan endast 40 afdrag. — Till sin syster LOVISA ULRIKA skref FREDRIK i så skarpa or-

han funnit sig bunden af någon grannlagenhet i detta fall, då man erinrar sig, att det var *han*, som kort förut uppgjort förslaget till Polens delning, undanröjt alla betänkligheter dervid, och öfvertalt både Ryssland och Österrike att deltaga deri. Sveriges dåvarande utrikes-minister, grefve ULRIK SCHEFFER, skrifver derom till ambassadören CREUTZ: »Konungen af Preussen och kejsaren JOSEF II möttes, *) — kejsaren lät intaga sig af konungens smickrande språk. Han samtyckte att taga sin del af det polska rofvet. Hela verlden känner, att denna orättfärdighetens anläggning har kostat så mycket på kejsarinnan-drottningen (MARIA THERESIA), att hon, hellre än att låna handen till dess utförande, småningom drog sig ifrån regeringen. Man vet äfven, att den i början var ryska kejsarinnan så motbjudan-

---

dalag, att äfven hans broder prins HENRIK, i ett bref till samma syster, erkände skrifvelsen vara »*cruelle, grossière, impolie et exagérée*». (Ib. p. 6.) Han lofvar visserligen att medla emellan bror och systerson, men finner dock att statsskäl måste i sådana frågor gälla framför enskilta förbindelser, och tillägger: *Il n'y a pas de plume assez éloquente au monde pour convaincre un ministère que ce qui est reconnu pour un intérêt de l'état* (och visserligen var för Preussen eröfringen af svenska Pommern något dylikt) *puisse être sacrifié à l'amitié et à des considérations personelles. — On saisit la fortune quand elle se présente, et on ne refuse pas d'en profiter.* (Ib.)

*) I Neustadt 1770.

de, att hon först nyligen kunnat förmås att dertill gifva sitt samtycke. — Det är konungen af Preussen i synnerhet, hvars skicklighet förstått att undanrödja de hinder, hvilka motsatta interessen nödvändigt borde framkalla». — Af en sådan motståndare kunde man således frukta allt, till och med utförandet af det hemliga förslag, hvarom talas i de gustavianska papperen och om hvilket GEIJER yttrar: »Ändamålet med prins HENRIKS af Preussen resa till Petersburg 1770 säges hafva varit ej blott förslaget om Polens delning, utan en delnings-traktat på Sveriges bekostnad, i följd hvaraf KATARINA skulle taga Finland och FREDRIK svenska Pommern» *). Det inre upplösnings-tillstånd, af stridande partier, hvaruti Sverige och Polen länge befunnit sig, syntes för grannarnes roflystnad särdeles inbjudande. FREDRIK tyckes dessutom hafva ansett Sveriges återställande till sjelfständig stat lika otänkbart som Polens. Han dolde det ej för sin systerson, och skrifver derom ett år före regementsförändringen (eller den 28 juni 1771): »Funnes det *Svenskar* i Sverige, skulle de alla vara ense om fäderneslandets väl, men den främmande korruptionen har alltför mycket förvändt nationens anda». Utan GUSTAF den tredjes mellankomst hade det sannolikt lyckats

*) *Gustavianska papperen*, 1 del. sid. 227.

utplåna Sverige från antalet af sjelfständiga stater, liksom det lyckades med Polen.

Emellertid ser man vådan af GUSTAFS politiska ställning, efter fullbordad statshvälfning, med nyss dämpade partier, en ännu icke stadgad konungamakt, med hotelser af sådana grannar som KATARINA II och FREDRIK den store (för att ej nämna Danmark, hvars politik denna tid alltid följde den ryska), och med tvenne så aflägsna bundsförvandter, som Frankrike och Spanien, hvaraf det förstnämda styrdes af den svage LUDVIG XV. Mot det mäktiga hotet förer GUSTAF dock ett språk fullt af värdighet, nära stolthet. Han skrifver till kejsarinnan helt kort, att han afskaffat den af henne skyddade grundlag. Ordalydelsen är: »Den statsförändring, som här timat, är en händelse som jag ej trott mig behöfva ge E. M. tillkänna, om jag ej ansåg hvarje tillfälle för mig dyrbart, att försäkra E. M. om min beständiga vänskap och det stora förtroende jag sätter till E. M.» Det var första gången, efter KARL XII:s död, som Ryssland fick höra, att det hade intet att skaffa med våra inre angelägenheter. KATARINAS svar var kallt, innehållande önskningar, att freden måtte kunna bibehållas. Till sin morbror yttrar GUSTAF, vid till-

kännagifvande om regementsförändringen, följande märkliga ord: »Konungen i Sverige försäkrar konungen i Preussen, att om han ägde ett rike tusen gånger större än hans, skulle ingen af dess grannar någonsin få skäl att beklaga sig öfver honom». Det vill med andra ord säga: om jag varit i edert ställe, så skulle jag ej plundrat Polen och icke heller nu umgås med den hemliga afsigten, att rycka Pommern från det svagare Sverige. Det var en vink att man sett i korten. På det ofvananförda hotande brefvet från morbrodern svarar GUSTAF, att han förtröstade på sin rättvisa sak, på sitt folks kärlek, och att han, äfven under de största olyckor, skulle hafva för ögonen FREDRIKS eget föredöme, då Europa hade sammansvurit sig till dess undergång *). Morbrodern prins HENRIKS försök, att förmå GUSTAF till eftergift, aflopp lika fruktlöst. Prinsen söker visa konungen det militäriskt och poli-

*) FREDRIK II:s bref till sin syster lemna ytterligare bevis på hans tvetydiga förhållande. I mars 1772, då ingen utsigt gafs för en lyckad statshvälfning, visar han allt deltagande för densamma, men tillstyrker att GUSTAF borde förtro sig åt KATARINA, för utförande af sin hemliga plan, — ett i sanning märkvärdigt råd! I augusti, då revolutionen lyckats, skrifver han till LOVISA ULRIKA, att han, till följd af sitt förbund med Ryssland, måste med vapenmakt återställa det afskaffade regeringssättet.

tiskt omöjliga uti, att motstå den mot honom förenade mäktiga *liga* (han nyttjar detta ord) och tillägger: »I himlens namn, vägra ej att ingå på ett förslag (*arrangement*) som ensamt kan rädda Sverige, er sjelf och eder familj!» GUSTAF svarar, att om den statsförfattning, som han och hans folk antagit, och som utgör Sveriges lycka, är en anledning till krig, så gifves ingen rättvisa på jorden; att med sådana grannar är hans undergång gifven, och att han då hellre nu går den till mötes, utan att först hafva underkastat sig förödmjukelsen att låta främmande makter inblanda sig i Sveriges inre statsskick. Det är om detta svar, som brefvexlingens utgifvare med rätta anmärker, att det är värdigt en GUSTAF ADOLFS och KARL XII:s efterträdare *). Ännu ett par märkvärdiga drag i denna brefvexling äro de, då FREDRIK förespår sin systerson, att om han företager ett krig, kunde hans här väl underhandla med Ryssarne (hvilket skedde sexton år derefter vid Anjala), och föresäger honom CESARS öde, som också inträffade tjuge år senare **). Ända

*) *Correspondance inédite,* p. 41. I ett samtidigt bref till LOVISA ULRIKA låter prins HENRIK förstå, att *»l'honneur pourrait exiger qu'on s'emparait d'un domaine qui arrondirait la Prusse.* (p. 48).

**) Orden lyda sålunda: *Je déclare à Votre Majesté comme à tout son royaume que je ne me suis jamais cru prophète, ni*

till tre år efter regementsförändringen ansåg sig GUSTAF ej säker för sin morbrors planer, såsom man finner af hans memorial till kejsarinnan KATARINA, om stående härars minskning. Då han för morbrodern uttrycker sitt hopp, att genom Frankrikes bemedling kunna undvika krig, svarar FREDRIK: »Jag tviflar ej, att Æ. M. har goda allierade, men jag finner dem nog aflägsna från Sverige, och följaktligen föga tjenliga att gifva understöd». Deruti hade han tvifvelsutan rätt. GUSTAF sänkte dock ej tonen, och gjorde ingen eftergift.

Sverige uppträdde på nytt bland sjelfständiga stater, omgifvet af stora vådor; men i spetsen för dess folk stod en konung, som icke vanslägtats från sina stora företrädare, och de yttre stormarne lade sig omsider. Europa förvånades vid anblicken af ett land, hvars regent nyss kunde ersättas af en namnstämpel; hvars folk under ett halft århundrade varit splittradt i partier, sönderslitande hvarandra,

---

voyant, ni inspiré; je ne sais que calculer l'avenir sur de certaines données, qui peuvent quelquefois tromper par la vicissitude des événements et qui souvent répondent au prognostic qu'on en a porté. Je pourrais me servir de la réponse de ce devin qui avait prognostiqué des malheurs qui menaçaient CÉSAR, *ce grand homme, aux ides de Mars.* CÉSAR *lui dit, en le rencontrant: »Eh bien! ces ides de Mars sont venues»; le devin lui répondit: »Elles ne sont pas encore passées». Votre Majesté sait le reste.* (p. 53.) Brefvet är dateradt den 23 januari 1773.

och hvari rådsherrar och folk-ombud stodo i främmande makters sold, röstande efter sändebudens föreskrifter, — framstå på en gång enigt, sjelfständigt och oförskräckt, som i Karlars och Gustavers gamla dagar, färdigt att bjuda spetsen åt tvenne de mäktigaste stater, och denna plötsliga förvandling hade verkställts af en konung, som ännu ej hunnit mannaåldern. Sjelfve VOLTAIRE, tidens snilleförste, utdelaren af rykte och odödlighet, och hvars bifall söktes af alla monarker, icke minst af KATARINA och FREDRIK den store, bragte sjelfmant, i ett skaldestycke till konungen, sin hyllning vid Sveriges pånyttfödelse.

Redan såsom kronprins hade GUSTAF följt sin morbroders statskonst med synnerlig uppmärksamhet *). Det var svenska kabinettet som lemnade

*) Han skrifver till riksrådet grefve EKEBLAD, den 17 april 1770: »Prins Henriks resa sysselsätter min inbillning, och jag kan icke föreställa mig att endast begäret att återse en syster, som han icke sett på 26 år, och som han nästan icke känt, kunnat förmå honom att komma hit. Denna resa döljer säkert något annat interessant, som skulle gagna oss att veta före hans hitkomst. Jag lemnar er sjelf att dömma, om man icke skulle kunna sända någon skicklig och förståndig man till Berlin, som i egenskap af resande mindre ådrog sig hofvets och allmänhetens uppmärksamhet, och kunde kanske göra sig underrättad om hvad som är i fråga. Baron M***, som genom sin post i Stralsund

det fransyska första underrättelsen om det hemliga förslaget till Polens delning, enligt hvad VERGENNES sjelf erkänt. Likheten emellan Sveriges och Polens dåvarande ställning, och hvad deraf kunde följa, utgjorde, såsom vi sett, ett nästan oaflåtligt föremål för GUSTAFS skarpa blick. En egen, i sig sjelf obetydlig tilldragelse må i förbigående nämnas, emedan den tyckes antyda, att GUSTAF begagnade hvarje tillfälle att låta förstå, att om än konungamakten slumrade i Sverige, var den icke död, och att det endast berodde på tillkomsten af ett konungasinne, att väcka den. När prins HENRIK af Preussen, på sin resa till Petersburg för att uppgöra Polens delning, besökte Stockholm, fordrade GUSTAF, att hans morbror skulle lemna honom högra handen, såsom kronprins af Sverige. ADOLF FREDRIK och LOVISA ULRIKA satte sig ifrigt deremot, men GUSTAF, emot sin vana, hänsköt frågan till rådet, som instämde med honom, och hans vilja blef den rådande. Månne ej deri låg, jemte känslan att ej efterskänka Sveriges höghet, en beslöjad vink till den, som var budbärare af förslaget till Polens delning, att det icke skulle gå så obehindradt med

---

icke är så långt från Berlin, synes passande dertill, och hemligheten skall så mycket bättre bevaras, som den endast vore känd af honom och er».

Sveriges, i fall den ifrågasattes? När GUSTAF underrättade KARL SCHEFFER om händelsen, tillade han, att han tagit saken lifligt, ty »det brandenburgska blodet, som jag ärft af min mor, är hett, och Vasarnes ej mindre». Att han, sedan Polens öde var afgjordt, ansett ingen tid vara att förlora, kan slutas deraf, att delnings-traktaten afslöts den 5 augusti 1772*) och GUSTAF företog sin regementsförändring den 19 i samma månad, eller kort efter underrättelsens emottagande. Efter dess genomförande skref prins HENRIK till sin syster LOVISA ULRIKA, den 10 september: »Med sitt nuvarande regeringssätt och tio års fred, kan Sverige blifva en öfvervägande makt». Han hade nyss sett sin systerson på nära håll.

---

*) Emellan Preussen och Österrike. Huru djupt Polens öde gripit GUSTAF, och verkat på hans tänkesätt, är redan nämdt, men synes, bland annat, äfven af följande anteckning i hans journal, den 18 april 1768: »Man har i Warschau hållit tvenne konseljer, hvilkas resultat blifvit, att konungen och republikens senat skulle bönfalla om ryska kejsarinnans skydd för att upprätthålla de sista besluten. Hvilken infami! Ack, grefve Poniatowsky, hvad du synes mig stor! Ack, Stanislaus August, hvad du förlorar i mina ögon! Du är hvarken konung eller medborgare! *Dö för att upprätthålla ditt fäderneslands sjelfständighet*, och kasta dig ej ovärdigt under oket, för att bibehålla en skugga af makt, som för en befallning från *Moskow* kan försvinna!»

Men freden var just då ingenting mindre än betryggad. I samma månad erfor man rustningar i Ryssland och Norge. STRUENSEE, hvars politik skilde sig från Rysslands, var fallen, och Danmark slöt sig ännu närmare till sin gamle bundsförvandt genom ett nytt, hemligt förbund. Preussen var färdigt att på en vink af kejsarinnan gå anfallsvis tillväga; Österrike yrkade på den nya svenska statsförfattningens tillintetgörande och den gamlas återställande. Rysslands väntade förklaring sades skola innehålla, att då, genom den nya svenska regeringsformen, freden i Nystadt var bruten, som garanterat 1720 års statsförfattning, så inträdde Ryssland i samma ställning som före freden, samt att storfursten PAUL, af det holsteinska husets äldre gren, ägde anspråk på svenska kronan framför den yngre. Bättre krigsskäl har Ryssland sällan haft. GUSTAFS räkning med Sverige var afslutad genom regeringsformens antagande af fyra stånd, men frågan var oafgjord emellan honom och de främmande makter, som garanterat den störtade statsförfattningen. Han ville göra gällande den så kallade »non-interventionsprincipen», hvilken anses såsom ett alster af våra dagars upplysning och framskridande. Då var den ännu icke erkänd. Kejsarinnan hade derför, som det sades, beslutit angripa Sverige med en här af 40,000 man, understödd af en flotta utaf 74 segel.

GUSTAF anförtrodde Finlands försvar åt Sveaborgs grundläggare EHRENSVÄRD, och skyndade sjelf att vidtaga anstalter mot det väntade anfallet från norska gränsen. I sjelfva hufvudstaden var man ej säker för en inre rörelse. Hertig KARL, som hade befälet, skrifver derom till sin bror, bland annat: »Här och der äro klubbar, hvarest i hemlighet utdelas penningar. — Att mycket folk är missnöjdt, är onekligt, och omöjligt att så ej skulle vara. De mesta skrikarne äro sådane, som äro ur tjenst och ej haft annan födkrok, än att underhållas vid riksdagarne. Ganska visst är ock, att andra af högre värde, och uppeggade af främmande ministrar, öka missnöjet. Att någon plan finnes, tror jag ej; men man väntar på *utländskt anfall*, att då, med härvarande missnöjde, göra en *contre-coup*. — Dagen efter nyårsdagen, som är terminen för den rebellion med hvilken man hotar, vore bäst att hålla militären färdig». *) Under dessa vidt-utseende omständigheter, bidande inre uppror och yttre anfall, förde GUSTAF underhandlingarne till olyckornas afvärjande

*) FREDRIK II skrifver härom till sin syster: *Ne vous fiez pas sur vos Suédois, je sais qu'on murmure dans l'obscurité, qu'il y a nombre de mécontents, et qu'à la première levée de boucliers d'une puissance voisine, tous les malheurs que je vous ai prédits vous accableraient.* Correspondance inédite, p. 23.

med en beundransvärd förening af djup beräkning och oförskräckt öppenhet. Ehuru Englands regering ej gillat statshvälfningen, lyckades han vinna denna makt till medlare i Petersburg, Berlin och Wien, och Frankrike lofvade sända 10,000 man till Göteborg, hvilka dock skulle öfverföras på svenska skepp, ty förhållandet emellan GUSTAFS bundsförvandter var ej vänligare, än att, om en fransysk flotta visade sig för detta ändamål, ville England äfven utrusta en dylik *). Under allt detta förde GUSTAF det oförfärade språk till sina mäktiga motståndare, som är ofvanförmäldt. I december inställdes de fiendtliga rustningarne, och GUSTAF skrifver till K. F. SCHEFFER: »Se der stormen besvuren för denna gången! Men olyckligtvis är det blott tills vidare, och jag fruktar nog att den utbrister nästa år. Nyheterna från Ryssland befästa mig i denna tanke».

Samma iakttagande af Sveriges sjelfständighet, som han ådagalade mot dess fiender, visade han mot bundsförvandter. Då Frankrike, vid det förväntade ryska anfallet, erbjöd sig att afsluta försvarsförbund med Sverige och garantera den nya statsförfattningen, mottog GUSTAF anbudet af krigshjelp, men undanbad sig all främmande garanti

*) NORINGS diplom. annaler. Manuskr.

för en författning, som endast rörde honom och hans folk. Vid afslutandet af den nya subsidietraktaten (den 1 januari 1773), ville franska regeringen dervid fästa vilkor, att medlen skulle uteslutande användas till flottans och härens iståndsättande. GUSTAF ville icke höra omtalas några vilkor, och det kostade CREUTZ mycken möda att insvepa förbindelserna i så allmänna ordalag, att de ej kunde såra den ömtåliga sjelfständighetskänslan hos Sveriges konung, som hellre skulle vägrat emottaga hjelpen, än gifva sitt land något sken af lydstat. På följande hemställan af CREUTZ: »Jag föreslår E. M. att skrifva ett rörande bref till konungen, ett smickrande till madame DU BARRY, och ett vänskapsfullt och förtroligt till hertigen af Aiguillon» (dåvarande utrikes-minister), svarar GUSTAF: »Jag sänder innelyckt ett bref till konungen i Frankrike, men jag har ej kunnat förmå mig att skrifva till madame DU BARRY». Ehuru andra och mäktigare monarker egenhändigt tillskrifvit den då inflytelserikaste qvinna i Frankrike, ansåg Sveriges i nöd och betryck stadde konung det under sin värdighet *).

*) På det lyckönsknings-bref, som madame DU BARRY tillskref konungen i anledning af 1772 års revolution, finnes dock koncept till ett kort svar, uppsatt af grefve SCHEFFER. Det vill synas, att brefvexlingen med henne fördes genom

Huru litet råd och ständer kände GUSTAF, visade sig bäst då de ville i den honom förelagda konungaförsäkran ytterligare inskränka den makt, som ADOLF FREDRIK ägt. På frågan, huru detta var möjligt, då denne var, såsom vi sett, reservant i rådet, men utan förmåga att göra sin reservation bekant för folket, svaras, att det kunde ske genom förbindelsen att oafbrutet regera på detta sätt, utan rättighet att nedlägga kronan. Äfven denna skymt af sjelfständighet ville man beröfva efterträdaren. Dock må man erinra sig, att frihetstidens utmärktaste män redan lemnat skådebanan, och att partigängare af tredje och fjerde ordningen herrskade. Huru den då mäktigaste bland forna råds-konungar, AXEL FERSEN, ansåg ställningen, visa de bref, som han från sitt landtliga lugn tillskref konungen, efter regementsförändringen, och hvari han, bland annat, yttrar: »E. M. har börjat epoken af Sveriges storhet. Måtte himlen föra detta stora verk för E. M. till höjden af ära, och för Sverige till sällhet». I ett annat bref (den 26 augusti) skrifver han: »Jag känner ej den nya regeringsformen. Jag behöfver ej känna den, för att i detta ögonblick determinera

---

den sistnämde. GUSTAF fruktade äfven, att hon skulle visa hans bref, såsom hon gjort med kejsarens af Österrike, hvilket SCHEFFER sjelf sett hos henne.

mig. Jag bär en regeringsform i mitt hjerta, som alltid har ledt mig och nu bjuder mig att lyda de befallningar E. M. behagar gifva mig». Så talade nu den, för hvilken konungamakten förut så ofta böjt sig. Huru beredd han var att af GUSTAF emottaga hvad regeringsform som helst, ådagalägger den ed (man kan säga *in blanco*) som han, jemte riksråden LIEVEN och ADAM HORN, insände, af följande innehåll: »Den ed, som Kongl. Maj:t behagar fordra att efterfölja, lofva vi att hålla». Sällan hafva öfvervunna mer ovilkorligt öfverlemnat sig åt segraren. Också erkände FERSEN ännu fjorton år derefter offentligen, att den frihet, som GUSTAF genom sin statsförfattning lemnade folket, var en frivillig skänk af honom. Det var vid sitt inträde i Svenska Akademien som FERSEN yttrade, att efterverlden »aldrig skall underlåta att med den ömmaste känsla vörda GUSTAF den tredjes dygd, hvilken, då ett söndradt svenskt folk förlorat sin frihet, densamma ädelmodigt återgaf».

GUSTAFS misstag, då förlåtligt, var, att han genom sitt storartade handlingssätt och sin frisinnade statsförfattning (näst Englands tvifvelsutan då den friaste monarkiska i Europa) trodde sig hafva dödat parti-andan, liksom NAPOLEON, på motsatta skäl, eller med ett makthugg, trodde sig hafva afslutat franska revolutionen medelst kejsaredömets

införande. GUSTAF märkte tidigare sin irring; NAPOLEON ville ej medgifva sin, förrän hans krona föll. En interessant jemförelse vore en blick på det olika sätt, hvarpå desse snillrike män, efter statshälfningen, begagnade sin seger öfver partierna. Hvem vågar bestrida det upphöjdare, ädlare, upplystare, mera menskliga i GUSTAFS handlingssätt? Långt ifrån att eftersträfva enväldet, förbehöll han sig i vissa fall (t. ex. i frågan om krig och fred) mindre makt, än 1809 års regeringsform medger den konstitutionelle konungen. På hvem hvilar förebråelsen, att han ej kunde förblifva hvad han då kallade sig och verkligen var: den förste medborgaren bland ett fritt folk? Måhända skall det följande i denna afhandling lemna något bidrag till besvarande af denna fråga. Det vissa är, att ingen kufvare af inrikes oroligheter mildare och hofsammare begagnat sin seger, än GUSTAF år 1772.

De enda, som ansågo friheten förlorad, voro de svenska »patrioterna» (såsom de sjelfva, man kunde tro ironiskt, kallade sig), och Rysslands sjelfherrskarinna, hvilka, besynnerligt nog, sågo Sveriges sanna frihet och väl ur alldeles samma synpunkt. Hon skrifver till sin förtrogne vän VOLTAIRE, med hvilken hon också brefvexlade om Polens delning: »Apropos, hvad säger ni om revolutionen i Sverige? Se der en nation, som förlorar inom mindre än en

fjerdedels timme sin regeringsform och sin frihet!» *) I krigsförklaringen 1788 åberopar hon likaledes emot GUSTAF, att han tillryckt sig »enväldet», och det skydd, som skänktes Anjala-förbundet, var endast för att återställa »friheten» i Sverige. Denna sammanstämmelse i åsigter, emellan Rysslands sjelfherrskarinna och de svenska frihetsvännerna, ökar icke efterverldens förtroende till de senares språk. Sinnesstämningen deremot hos sjelfva svenska folket målas af GEORG ADLERSPARRE sålunda: »Bifallet och gillandet, öfvergånget till verklig entusiasm, utbredde sig till stad och land, ingen vrå af riket undantagen, och uttrycket af densamma var snarare utmärkt af söderländsk öfverdrift och lättsinnighet, än af nordisk köld och tröghet. Från de bifallandes antal bör dock undantagas de djupt förnedrade och outplånligt befläckade varelser, hvilka genom regementsförändringen förlorat de månadtliga medel till bröd och hushyra i hufvudstaden och säte inom representationen, hvilka de af utländska makter för deras sålda öfvertygelse emottagit, och ej af köpesumman för ett *högre* inflytande, för ett partielt *mästerskap*

*) Den höga författarinnan, som senare lärer funnit detta något för starkt, befallte detta ställes uteslutande i brefvexlingen, när den fullständiga upplagan af VOLTAIRES skrifter utgafs i Kehl. Den bekante baron GRIMM var hennes ombud vid detta tillfälle.

i förnedrings-fabriken, hunnit förvärfva och stadga så kallade *familje-fortuner*. Åsynen af dessa genom statshvälfningen brödlösa och husvilla, sorgligt lidande, men ej ömkansvärda varelser; ljudet af deras nödrop; de smädelser de fingo uppbära af personer, som ännu voro värdiga att bära namnet *Svenskar*, går aldrig ur deras minne, som sett och hört dem» *).

En väsendtlig fråga för bedömmandet af GUSTAF den tredje, såsom konung och menniska, är den, huruvida de förändringar, som han vidtog i rikets inre statsskick, härrörde af hvad man kallar konungafördomar och herrskare-nycker, eller skett för bevarandet af fäderneslandets sjelfständighet. En blick äfven i detta hänseende må derför egnas åt hans tvenne regementsförändringar, hvar för sig.

Det var vid denna första statshvälfning som, enligt hans motståndares försäkran, det stora dubbelspelet och förställningsväsendet hos GUSTAF begynte, hvilket sedan påstods hafva varit af honom fortsatt under hela hans lefnad. Det ligger dock alltid i sjelfva händelsernas sammanhang något, som för efterverlden uppenbarar hvad som varit förställning eller redlig afsigt, helst i en längre kedja af handlingar. Man kan söka samma mål på olika

*) *Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia*, 1 del.

vägar, med olika medel, utan att deruti behöfver döljas motsägelse eller hyckleri. Sådan som GUSTAFS hela bana ligger framför oss, vittnar den om en lågande fosterlandskärlek, ett outtröttligt nit för Sveriges storhet och ära, aktande mindre de yttre formerna, än det höga målet, hvaraf stundom misstag, som en vän af sitt fädernesland är böjd att tillgifva för den ädla, fosterländska afsigten. Men de, som ej förmå uppfatta en högsint själ, lägga vanligen under hvarje handling sina egna bevekelsegrunder. Man vet, hvilka dessa voro hos mängden af de parti-ledare, som störtades, och bland hvilka det anförts såsom hedrande undantag för den ende FERSEN, att han bland mängden af samtida riksdagsledare ej var fal för främmande guld, då deremot flertalets öra hade en så fin känsel af dess klang, att det endast erfordrades ryktet om en ankommen betydlig penningesändning till en främmande minister, för att omstämma tänkesätten till förmån för den stat som han representerade *).

*) Jfr *Tessin och Tessiniana.* När TESSIN, efter en lång frånvaro, infann sig vid 1765 års riksdag, berättar han, huru han möttes af »samma vederstyggliga riksdags-preludier som förr: penningar, löften, hat, kif, främmandes inblandning, *intet ord* om de ämnen som *konungens* propositioner innehöllo. En million främmande penningar sades vara an-

Från denna källa af kufvadt makt- och vinstbegär utgingo de första uppgifterna om GUSTAFS falskhet

---

kommen. Fullmakter såldes från 500 till 9,000 daler. Statens förnämare och förmögnare embetsmän dels togo, dels utdelte penningar. Engelska ministern ömsom på klubbarne, ömsom i tobakslag hemma hos Stockholms borgare». Priset för fullmakter steg sedan, och Mössorna, eller ryska partiet, betalte, såsom rikshistoriegrafen SCHÖNBERG berättar, vid 1771 års riksdag i allmänhet 12,000 daler för en fullmakt, så att det var, enligt hans ord, »ett visst jordagods att vara caput». »De, som gjort främmande makter betydliga tjenster, erhöllo så stora lifstids-pensioner, att de kunde taga afsked från tjensten och lefva oberoende. Utom penninge-korruptionen användes andra medel, såsom befordringar, rättegångars vinnande, o. s. v. Derför blef det omöjligt, att, såsom några redlige män önskat, få de enskilta målen skilda från riksdagsmålen». Rättvisa, embeten, allt såldes; »man talade sällan utan med öppna händer till dem, som hade något att söka», säger SCHÖNBERG. Men de främmande sändebudens uppdrag var dock icke lätt. En af svårigheterna var att få de köpte och vid riksdagen underhållne, att sluta riksdagen. Derom måste vilkoren vid köpet betingas särskilt. En annan olägenhet, omöjlig att undanrödja, var att de köpte sålde sig på nytt åt motpartiet. Den åberopade författaren, sjelf riksdagsman på denna tid, yttrade härom: »Det var ofta den bästa marknaden för det andra partiet, att sedan köpa dem som redan fått hvad de kunde vänta af den flock, till hvilken de först sålt sig; eller åtminstone måste det rådande partiet med nya, omåttliga summor verka i alla stånd, för att söka afvärja detta». Jfr GEIJERS *teckning af frihets-tiden*, sid. 358—364. Till slut tröttnade Frankrike vid de stora uppoffringarne, och Ryssland hade blifvit ensam köpare, om icke statshvälfningen mellankommit.

och tyranni, sedan upprepade i hundradetals anteckningar, och grundande sin sannfärdighet derpå, att författarne varit »samtida vittnen, vänner af *fäderneslandet* och dess *frihet*». Men det var ordet *frihet*, som uppfattades så olika af GUSTAF och hans motståndare, och hvarom striden stod dem emellan under hela hans lefnad. Frihetstidens män i allmänhet menade dermed konungamakten förvandlad till en namnstämpel, periodiskt återkommande riksdagsmarknader, partivälde under frihetens namn, särskilta kommissioner till utförande af partiets straffdomar, och enskilta förmåner under täckmantel af det allmänna bästa. GUSTAF åter, då han gjorde sin statshvälfning, förstod med »frihet» afskaffande af allt detta; bannlysande af allt envälde, ständernas såväl som konungens och adelns; samt konungens och ständernas makt-anspråk afvägda mot hvarann, såsom i GUSTAF ADOLFS och OXENSTJERNAS regeringsform, under Sveriges ärorikaste dagar. Derför

---

I visst fall var det Mösspartiets gränslösa girighet, som räddade Sverige. Ryska ministern hade lofvat sina riksdagsmän fortsatt aflöning, blott de afslutade riksdagen till midsommar. I sådant fall hade ingen ny regeringsform kunnat antagas, i ständernas frånvaro, om också GUSTAF beslutit förändra regeringssättet. Lyckligtvis fortsatte det rådande partiet sitt kif ända till augusti månad. Det var skaparne af denna tid och detta Sverige, som påstodo att GUSTAF den tredje »*demoraliserat nationen*».

kallade han sig den sanna frihetens återställare, åberopande, såsom sina föregångare, GUSTAF VASA och ENGELBREKT. Om han vid sin statshvälfning varit så falsk och sjelfvisk, som hans motståndare yrkat, att han under frihetens namn blott eftersträfvat enväldet; så hade han ju endast behöft låta sakerna hafva sin gång, till dess, då jemväl en FERSEN förklarade sig nöjd med hvad styrelseform som segervinnaren behagade skänka, enväldet, om han velat taga det, stod honom öppet. Men huru handlade GUSTAF? Från det ögonblick, då spiran tillföll honom, var hans första tanke, att försona partierna; han talte derom med sin morbror i Berlin, på hemresan från Paris, då denne, ledd af sin erfarna statsmanna-blick, lemnade det ofvananförda svaret, att om det funnes Svenskar i Sverige, skulle de snart vara ense, men dertill hade främmande korruption för mycket förvändt national-andan. Icke dess mindre började GUSTAF sitt fredsstiftare-värf emellan partierna; medlade emellan Hattarnes förmän: FERSEN m. fl. — och Mössornas: PECHLIN, o. a. Redan i sin första helsning till ständerna yttrade han: »Det ankommer på eder, att blifva det lyckligaste folk på jorden. Låtom detta riksmöte blifva evärdeligen utmärkt i våra tideböcker, genom uppoffrande af allt hat, alla egna afsigter, för det allmännas väl. Jag skall bidraga, så myc-

ket på min personliga del ankommer, att samla tillbaka edra strödda sinnen». Detta var den 25 juni 1771. Den 28 påföljande november klagar han inför rådet, att söndringen emellan riksstånden snarare ökats än minskats, och tillägger: »Om jag ej ansåg för den största ära, att regera öfver ett fritt och sjelfständigt folk, skulle jag hvila, stilla åskådare af händelsernas utgång, eller skulle jag i framtiden grunda för mig sjelf ett tillstånd mera lysande, *på bekostnaden af eder frihet. Mitt hjerta är ej gjordt för sådana tänkesätt. Frivilligt* lofvade jag mitt folk, att vara dess *frihets vårdare,* och jag skall vara det så länge Försynen tillåter mig att föra denna spira». Är det tänkbart, att den, som verkligen umgås med hemliga afsigter att eröfra enväldet, sjelf underrättar sina motståndare om att det står i hans makt att göra det? Ännu mer: skulle en man med den finhet och förställning, som man i allmänhet tillagt denne konung, ens vidrört detta ämne, om han vid denna tid haft i tankarne en statshvälfning? Inrymmer man åt GUSTAF blott vanligt politiskt omdöme, så kan man i hans ofvannämda yttranden icke se annat än en önskan, att genom partiernas försoning bereda en bättre sakernas ordning. Han uppkallar derpå landtmarskalk och talmän, förande till dem ett ännu öppnare språk om det split som herrskade emellan

riksständen: »Jag har — säger han — för mycken aktning för rikets ständer, för mycken vördnad för lagarne, för att vilja blanda mig i deras göromål; vare fjerran ifrån mig en sådan afsigt; men då faran är störst, då är ofta för mycken kallsinnighet brottslig. — Vore ej mitt uppsåt så rent, så oskyldigt; vore ej mitt hjerta brinnande af den ömmaste kärlek för fäderneslandets väl, sjelfständighet, frihet och lycka; så hade jag visserligen med stillatigande kunnat afbida händelserna, och, *som andra konungar, mina företrädare, afvakta tillfälle att öka min makt, både på frihetens och lagens bekostnad;* men jag har ingått med mina undersåtar en för stor förbindelse, då jag första gången helsade dem som Svea och Göta konung, ja, desto heligare som den var *sjelfkrafd*, att vilja någonsin glömma den pligt, som min heder och mitt hjerta pålägga mig». Måste man ej, när man erinrar sig de mot honom gjorda beskyllningar, förvånas öfver att se denne utstuderade mästare i statsränker, söka befordra sina hemliga anslag på enväldet medelst en varning till ständerna, att om de fortfara på den beträdda banan, kan han lätt, såsom sin företrädare KARL XI, öka sin makt på både frihetens och lagens bekostnad? Månne här ej sunda förnuftet bjuder tro, att han ännu ej påtänkte afskaffande af deras välde, som han varnade, och att regementsförändringen blef det

sista nödvärn, då inga varningar verkat? Hvarför skulle han väcka ständernas misstankar på ökad konungamakt, om han ämnat söka den? Hvarför försvåra sin egen ställning, sitt eget verk, som han borde söka hålla så hemligt som möjligt? Hvarför bereda åt sig faror af ett motstånd, som han kunnat undvika? *) Ännu den 1 juni 1772, då ständerna aflade hyllnings-eden, således fem fjerdedels år efter hans thronbestigning (ty så länge hade de tvistat om innehållet af konunga-försäkran), uppmanar han

*) Enkedrottningen, som då vistades i Berlin, skrifver till sin son: »Jag fruktar de steg du gjort att förena ständerna. Det är i deras söndring som din lycka ligger». *Gustavianska papperen*, 2 del. sid. 18. — »Jag tror ej på dina biskopars grimaser. — Det stora föremålet är att så blanda korten, att nödvändigheten tvingar ständerna att taga en diktator, som i Rom. Om man ej för mycket tänkt på *palliativer*, kanhända skulle vi redan sett slutet på komedien». *Ders.* Äfven VERGENNES tillstyrkte konungen att taga enväldet. — GUSTAFS mildhet mot konungamaktens motståndare gillades ej heller af enkedrottningen. Först HESSENSTEIN hade, bland andra, vägrat trohets-ed, den 19 augusti 1772. LUDVIG XV förklarade honom derför ovärdig den general-löjtnants-värdighet, som han innehade i fransysk tjenst, men hvilken han, på GUSTAFS förbön, återfick. Enkedrottningen skrifver derom till sin son: »Du är ganska oförsigtig med Hessenstein. Denne usling eftersträfvar konunga-värdigheten. Det är flera år som jag derför misstänkt honom. Det är af yttersta vigt att aflägsna en sådan person ur Sverige. — Behåll ej detta odjur omkring dig». *Ders.* 2: 27.

partierna till inbördes försoning med dessa ord: »Enighet och samdrägt förene alltid edra hjertan; främmande afsigter samt enskilt vinning blifve alltid offer för det allmänna bästa! Varen sammanfogade genom detta enda band; och låten aldrig ärelystnaden af någon del ibland eder uppväcka sådana skakningar, som kunde sätta hela samhällets frihet och sjelfständighet i fara!» Dessa försoningsord verkade dock motsatsen af hvad som dermed åsyftats. Partierna ökades med tvenne nya: *komponister* och *antikomponister*. I rådet väcktes ny fråga om förfärdigande af den bekanta »namnstämpeln», och i ståndeu yttrades, att det vore »lagligast» att genast använda densamma. Då konungen, efter sitt vackra anförande till talmännen, besvor dem att använda all förmåga, att ständerna måtte sämjas (de hade då tvistat under sex månader om tillsättandet af en vice-presidents-plats), svarade tre talmän undvikande, men borgare-ståndets sade oförtäckt, att han ej kunde till ständerna framföra någon framställning, som ej kom utur rådkammaren. När konungens tal blifvit tryckt, förbjöds det som smädeskrift, och man trummade efter boktryckaren. De makters sändebud, som emotsågo Sveriges snara upplösning, fördubblade sin verksamhet. Nu ankom underrättelsen om Polens delning, och GUSTAFS beslut var fattadt. Huru redogör han sjelf inför

ständerna för sitt utförda värf? »Om» — säger han, efter att hafva skildrat rikets ställning — »om rikets invärtes belägenhet varit vådlig, huru hiskelig är ej dess utrikes? Jag blyges att derom nämna. Född Svensk och en Sveriges konung, borde det vara för mig en omöjlighet att tro, det främmande afsigter kunde råda på Svenske män, än mer, att de nedrigaste medel dertill brukade blifvit. I kännen hvad jag menar, och min blygsel är för eder nog att finna, i hvad nesa edra misshälligheter nedsänkt riket. — I veten sjelfve, att jag ej haft någon möda ospard att förena eder, — inga förbindelser, inga steg har jag funnit svåra och tunga att undergå eller göra, för att komma till ett för hela fäderneslandet så helsosamt mål. Om det finnes *någon* ibland eder, som kan neka denna sanning, *han stige fritt opp!* *) — I en sådan belägenhet, och då riket, rätta friheten och säkerheten stodo i största fara, för att ej tala om mitt lif, har jag ej funnit annan utväg, än, näst den högstes bistånd, gripa till de medel, som hulpit andra frimodiga folkslag, och fordom Sverige sjelf, under GUSTAF VASAS fana, ifrån ett olidligt välde och förtryck. Gud har välsignat mitt verk, och jag har sett på en gång upplifvas i mitt folks sinnen det nit för fäderneslandet

*) Här gjorde konungen ett längre uppehåll i talet. Sedan ingen anmält sig att tala, fortfor han.

som fordom brunnit i ENGELBREKTS och GUSTAF ERIKSONS hjertan. — Långt ifrån att vidröra friheten, är det endast sjelfsväldet jag vill afskaffa, och det godtycke, med hvilket riket blifvit styrdt, förvandlas i en ordentlig och stadgad regering, sådan som Sveriges urgamla lag den stadgar, och i mina största företrädares tid Sverige blifvit styrdt». Så slutades en af främmande makter ledd och upprätthållen *ståndsregering*, i hvilken *Sveriges konung* och *Sveriges folk* icke hade någon del, och det var klart, att ifrån det ögonblick då desse förstodo hvarann, och konungen ställde sig i spetsen för folket, ägde ingen tredje makt att skilja dem.

Benämningen »den förste medborgaren bland ett fritt folk», som GUSTAF gaf sig sjelf, var denna tid hos honom ofelbart uppriktigt menad. Han var, liksom sina dåvarande politiska vänner CREUTZ och K. F. SCHEFFER, hänförd af Encyklopedisternas frihetsläror. Europa längtade att få se »en filosof på thronen», och GUSTAF ämnade deruti icke eftergifva, snarare öfverträffa sin store morbror. VOLTAIRE, som utdelte denna hederstitel, hade haft sina blickar fästade på GUSTAF sedan hans sextonde år. Det var CREUTZ, — af hvilken filosofen på Ferney blef så intagen, att han skref: »Jag har tillbragt en dag med grefve CREUTZ, och jag ville tillbringa med honom hela min lefnad», — det var Atis och

Camillas skald, som målat GUSTAFS regent-egenskaper och höga bestämmelse i upplysningens tidehvarf så hänryckande för VOLTAIRE, att denne utropade: »Jag är gammal och blind, men om allt hvad ni säger mig är sant, så dör jag nöjd, ty om femti år skola inga fördomar finnas mer i Europa». HUME, D'ALEMBERT, DIDEROT, alla så kallade filosofer af den liberala skolan, räknade GUSTAF bland sina krönta lärjungar; MARMONTEL tillegnade honom sina »Incas» *). Allt detta oberäknadt, var GUSTAF för högsint att vilja herrska öfver slafvar, och man kan ej tvifla, att det låg sanning i denna hans första helsning till ständerna (den 25 juni 1771): »att regera öfver ett sällt folk, är min största önskan; att styra ett *fritt* folk, högsta målet af min ärelystnad». Det tillhörde de regenter, som ville anses öfver alla fördomar, att *friheten* denna tid skulle vara *monarkisk;* den hade varit *aristokraternas* företrädesrätt och skulle snart, genom ROUSSEAUS läror, komma i *demokraternas* händer till en förfärlig ut-

*) När GUSTAF tackade för denna bok, hvilken af samtiden ansågs så rik på regentföreskrifter, yttrar han: »Bifallet af en upplyst man, af en god medborgare, af en sann filosof, är det enda som verkligen kan smickra mig. — Måtte min regering blifva den sanna filosofiens, denna välgörande och sunda filosofi, hvilken, då den vördar hvad som är verkligen heligt, endast angriper fördomarne, som utgöra folkens olyckor».

veckling. Att GUSTAF vid slutet af sin regering, när dessa senare läror bragte LUDVIG XVI i tempeltornet, hvarifrån vågen ej blef lång till schavotten, med andra ögon såg frihets-teorierna, bevisar ej, att han icke tjuge år förut menat ärligt med dem och att han till sista stund var en vän af »folkets rättigheter», ehuru han ej längre trodde dem kunna verkliggöras efter Genever-filosofens system.

Vi skola framdeles skärskåda GUSTAFS senare förändring af statsskicket och öfvergå nu till andra omtvistade sidor af hans regering. De mest framhållna skuggsidor af GUSTAFS styrelse äro hans misshushållning och hans krig. Betraktom dessa ämnen, hvart för sig.

Skärskådar man närmare parti-tidernas finansförvaltning, hvad finner man? I början, under de gamla Mössornas tid, en berömlig sparsamhet; derefter, under Hattarne, ett omåttligt utsläppande af mynt-representativer; derpå, under de nya Mössorna, kostsamma och misslyckade försök att genom kursoperationer söka upprätthålla myntvärdet; och slutligen ett strypsystem, för att genom sedelmyntets minskning höja dess värde, hvarunder oräkneliga medborgares välfärd förstördes, under det några enskilta, som anlagt och genomdrifvit planen, rik-

tade sig*). Och hvad hände sedan? Hörom en gammal aktningsvärd författares yttrande derom. »När landtbruket aftynade och all börjad förbättring deri upphörde; när bruksrörelsen afstannade; när fabrikerna nedlades; när menigheten saknade arbetsförtjenst och uppehälle; när stats-inkomsterna uteblefvo, eller genom pantning skulle uttvingas; när embetsmännens löner oordentligt eller alldeles icke utföllo; när egendoms-innehafvare, bruksägare, fabriksidkare och medborgare af alla stånd drefvos från hus, hem och egendom af fordringsägare, hvilka sökte sin betalning i det nära *tredubbelt* förbättrade myntet; när all utsökt och utpantad fast eller lös egendom, under den allmänna och enskilta penningenöden, försåldes till vrakpris: då var tiden inne, att genom ny mynt-utbredning söka afhjelpa det allmänna och slutligt med stora faror hotande elän-

*) Den utelöpande sedelstocken, som år 1745 var 9 till 10 millioner daler silfvermynt, utgjorde 1762 ej mindre än 47 millioner, med en metallisk fond af 2½ millioner. (Jfr Schulzenheims *åminnelsetal öfver Liljencrantz;* Schwerin *om Bankoverket,* och *Gustavianska papperen* 2: 59.) Sedan indrogs på en gång den utelöpande största delen af sedelmassan, hvarom sjelfva sekreta utskottet vid 1769 års riksdag nödgades erkänna, att »med de åtgärder, som vid 1766 års riksdag vidtogos, åsyftades ingen realisation, utan *annihilation,* så långt, att ej mera öfrigt blifva skulle, än ett, mot ett enda års krono-uppbörd af landet knappast svarande qvantum».

det; men de fallna välfärderna upprättades icke deraf. I denna våldsamma, okloka och till stor del på enskilt egennytta beräknade penningestyrelse kan man med full historisk visshet uppsöka *grundorsaken* till detta sorgliga och nesliga tidehvarfs *slutliga och lyckliga upplösning*» *). Med ett ord: parti-andan företedde samma våldsamma omkastningar i penningeförvaltningen som i statsärendena.

Jemförom härmed GUSTAFS första regeringsår. De begynte med frihet i spanmålshandeln, hvarigenom denna modernäring fick sitt rätta lif; bränvinsbränningen förbjöds; fyra år efter GUSTAFS thronbestigning verkställdes den till sina följder lyckligaste realisation Sverige troligtvis nånsin ägt **), efter hvars verkställighet landtmarskalk, talmän och hela banko-utskottet till konungen, i sittande råd,

---

*) Strödda anmärkningar vid *Tessin och Tessiniana*, sid. 19, 20.

*) Man jemföre de svåra förhållanden, under hvilka den utfördes, med de gynsamma, hvilka ägde rum vid den af 1834. Vid den af 1776 hade riket en mångårig, högst tryckande utländsk skuld, hvars afbetalning måste öfvertagas af regeringen. År 1834 var Sverige fullkomligen gäldfritt. Metall-exporten 1776 utgjorde ej hälften af hvad den blifvit efter 1834; trädvaru-utförseln var ringa emot de senare årens, och i stället att man på 1770-talet, och ännu långt efteråt, nödgades införa 3, 4, 5 ända till 800,000 tunnor spanmål, under missväxtår, har man i en senare tid utfört enahanda belopp, eller för flera millioner riksdaler.

öfverlemnade de föregående regeringars skuldebref på nära 10 millioner riksdaler specie (40 millioner riksmynt), öfverkorsade, vid hvilket tillfälle realisationens verkställare (den af GUSTAF uppsökte unge WESTERMAN, adlad LILJENCRANTZ, af GUSTAF slutligen nämd till riksråd) ägde den ovanliga, men rättvisa utmärkelse, att, stående vid sin konungs sida, jemte honom emottaga rikets ständers tacksägelse. Vid påföljande (1778) års riksdag yttrade ständerna, att »Kongl. Maj:t genom sitt *nådiga* och *försigtiga* bemödande hade återställt stadga och säkerhet i rikets myntvärde, och att det varit Kongl. Maj:t förbehållet att inom en kort tid verkställa hvad riksens ständer hade nästan under tretio år fåfängt eftersträfvat. Riksens ständer betygade för sig och hemmavarande medbröder, för samtid och efterverld, underdånig tacksamhet och vördnad för detta Kongl. Maj:ts storverk» *). Då man i tidens handlingar ser de betänkligheter och svårigheter å fullmäktiges sida, som konungen hade att öfver-

*) Jfr *Anteckningar om rikets ständers bank* af SKOGMAN, 1 del. sid. 84. Författaren, sannolikt den grundligast bildade finans-minister, som Sverige ägt sedan LILJENCRANTZ, yttrar om ifrågavarande realisation, att han afhandlat den så fullständigt, emedan »denna operation utfördes på riktiga och väl motiverade grunder, samt lände till nyttig efterföljd vid de senare myntbestämmelser, som tyvärr här i landet måst vidtagas». (Sid. 83.)

vinna, kan verket i väsendtlig mån tillskrifvas hans okufliga beslutsamhet, och hindren veko ej förr, än han förklarat, att han vid utsatt tid ville låta sin föresats gå i fullbordan *på hvad sätt det ock måtte kunna ske*, och man visste, att han ej såg på formen, när det gälde att utföra ett, i hans tanke, riksgagneligt företag. Myntbestämningens följder blefvo, att bankens metalliska fond inom ett år nära tredubblades (den utgjorde 1776 blott 1,907,052, men följande år 4,670,052 rdr specie). Handel och näringar fingo nytt lif, ostindiska kompaniet blomstrade, frakthandeln tillväxte *), lifsmedel funnos till lågt pris, och fastän svaga äringar, stundom missväxtår, hemsökte landet, **) tyckte man sig åter förflyttad till en gyllene ålder, och hela landet sjöng den bekanta folksången: »Gustafs skål, den bäste kung som verlden äger!»

Denna uppblomstring var icke GUSTAFS, den var LILJENCRANTZ'S förtjenst, lärer man invända. Men hvem hade uppsökt denne? Hvem vållade, att han icke fick röna en TURGOTS öde? Hvem gaf honom stöd, när han ensam af hela finans-

*) Man har beräknat, att emellan år 1775 och 1789 silfver inkom i riket för ett värde af 7,153,000 riksdaler specie. SKOGMAN o. a. st. sid. 85.

**) Åren 1783 och 1784 infördes under hvartdera af åren öfver en million tunnor utländsk spanmål. (Derst.)

beredningen, och emot sex tillkallade riksråd (hvaribland så utmärkte rådgifvare som HÖPKEN, STOCKENSTRÖM och ULRIK SCHEFFER), tillstyrkte realisationen? Hade *denna* skett, om ej GUSTAF förenat sig med sin unge rådgifvare, emot alla de öfriga, ehuru erfarne och bepröfvade de ansågos i dessa ämnen? Och bevisar ej detta, att, fastän GUSTAF i allmänhet ägde en helt annan måttstock på ett folks storhet och betydelse, än penningen, saknade hans omfattande snille dock ej heller slagruta på det dugliga och rätta i denna väg? Hade en slösare, utan allt begrepp om finanser, valt och under tretton år bibehållit en sådan finans-minister? Skulle han skänkt honom ett så uteslutande förtroende, att, då konungen reste till Italien, skilde han rådet från all befattning med statsverket, banken och finanserna, läggande allt i LILJENCRANTZ'S hand? Och uppsökandet af den obemärkte skrifvaren BERGQVIST (adlad LAGERHEIM och senare LILJENCRANTZ'S efterträdare på president-stolen i statskontoret), för att uppgöra finansplanen vid Gefle riksdag, fastän hans politiska tänkesätt voro konungen misshagliga (hvilket dock ej hindrade hans utnämning till sekreterare i hemliga utskottet vid samma riksdag): visar det frånvaro af allt begrepp i finanserna, som man så ofta hört upprepas? Ja, sjelfva valet

af RUUTH, för *det* ändamål till hvilket han kallades, att under kriget, när kungen var sin egen finansminister, med outtröttlig vaksamhet och snabbhet i utvägar utföra besluten: visar det brist på omdöme? *)

»Handels-konjunkturen var ej Gustafs verk», säger man. Sannt. Men hvem gaf förslag till den »beväpnade neutralitet», genom hvilken det blef möjligt att så lyckligt begagna denna konjunktur, under det amerikanska kriget? Var det ej han? Och förtjensten af att kunna bibehålla Sverige neutralt under en strid, hvari dess nära bundsförvandt Frankrike deltog, var desto större, som den flotta, hvarmed denna neutralitet skyddades, blifvit till stor del bygd för franska subsidier. Man torde svårligen finna ett vackrare drag af Sveriges sjelfständighet, än denna beväpnade neutralitet.

---

*) GEORG ADLERSPARRE, som ej kan anses äga förkärlek för en motståndare vid 1809 års riksdag och en gustaviansk minister, yttrar dock om honom, att han var »en förtjent och konungen orubbligt tillgifven embetsman». *Handlingar till Sveriges äldre, nyare och nyaste historia*, 1 del. sid. 150. Man ser af konungens brefvexling med RUUTH under kriget, att denne var nästan den ende, utom GUSTAF sjelf, som ej förlorade sinnesnärvaro och mod, när olyckorna hopade sig genom myteriet inom hären och Danskarnes oförmodade anfall. Under kriget synes RUUTH, för medels anskaffande, varit för konungen oumbärlig.

En omständighet, som verkade missgynnande på GUSTAFS styrelse både i financiellt och politiskt hänseende, var den, att rikets ständer, i anledning af den upplösning, hvari parti-regeringen lemnat sakerna, vid 1772 års riksdag hos konungen anhöllo, att, såsom LILJENCRANTZ i sin förklaring uttrycker sig, Hans Maj:t »täcktes om rikets mynt och penninge-väsende förordna *som honom bäst och lämpligast syntes*» *). Konungen fick derigenom från första stund både rätt och pligt att sjelfrådigt ingripa i ärendena, hvilket han sedermera fortsatte. Flere af hans stora företrädare hade öfvat större makt, än grundlagen i sjelfva verket tillagt dem. GUSTAF, med sitt lynne och sin ställning, motstod ej frestelsen att jemväl deri följa deras föredöme. Så länge allt lyckades, anmärkte ingen något dervid. Han hade regerat sålunda i fjorton år, innan något allvarligare motstånd ifrågakom; hvilket han då ansåg såsom ingrepp i sin häfdvunna konungamakt, tryggande sig vid sina afsigter, som alltid voro fosterländska.

Det har påståtts, att GUSTAF gjort krig och störtat sitt rike i förderf, för att betäcka sina enskilta skulder. Man kunde fastmer förebrå honom, att hafva ägt så uteslutande för sina ögon sitt val-

*) *Anmärkningar vid Stats-Utredningens Berättelse om Statsverkets tillstånd vid Konung Gustaf III:s död,* sid. 7.

språk »Fäderneslandet», att han glömt hvad klokheten skulle fordrat af en annan i hans penningeställning. Den skarpsynte kansli-presidenten Ulrik Scheffer skref derom till honom: »E. M. har besörjt om den så länge efterlängtade realisationen. E. Maj:ts statsverk är nu skildt från all gemenskap med banken. Om ej utgifterna afpassas efter inkomsterna, kommer E. M. i yttersta förlägenhet och E. M:ts kredit i största våda. E. M. har åtagit sig hela bankens skuld hos utländingen och kontraherat gäld till realisationens anställande så, att E. M. nu häftar för ett utrikes lånekapital af 4 millioner 700,000 riksdaler holländskt kurant. Om ej en säker och oryggelig fond anslås till interesse och amortering, så förloras allt förtroende och riket sättes i en förlägenhet, som sedermera blir obotlig»*). Men penninge-oredan hade varat under tretio år, och Gustaf, utan att skygga för det ansvar han iklädde sig, högg till med Alexanders-svärdet. Han var dock icke blind för den våda, det kunde medföra för honom sjelf, och skrifver derom, i afgörandets ögonblick, till sin vän Creutz i Paris: »Jag har allt skäl till att tro, att realisationen, som är dagens och framtidens stora angelägenhet, skall lyckas. Det är blott min egen drätsel, som behöfver

*) *Gustavianska papperen.*

sättas i ordning, att jag ej skulle behöfva frukta en riksdag. Men denna sista artikeln om drätseln är ett haf att vada, och jag ser der ännu ej någon dag. Emellertid ha vi kommit till slut med svårare saker. Således måste man hoppas». Han såg sålunda på det allmänna först, och sist på sig sjelf. Huruvida man betalte honom med samma mynt, skall snart visa sig. GEIJER yttrar i detta ämne, att konungen »hade vid stadgandet af grunderna för realisationen visat mycken oegennytta, hvilken man endast önskar bättre hade beräknat sina tillgångar och mindre litat på framtiden *).

Det strider, såsom vi nogsamt veta, emot oräkneliga anteckningar och berättelser från denna tid, att slösaren, misshushållaren och riksförstöraren GUSTAF den tredje skulle möjligen ägt någon förtjenst om Sveriges penningeverk, handel och näringar, — han, som, enligt hvad det då allmänneligen förljöds, med sina gunstlingar endast öfverlade om bästa sättet att öka skattebördorna, för att komma åt folkets penningar och offra dem på lättsinniga nöjen. De, som följt hans utveckling ända från ungdomen, veta dock, att han redan då, när han ville studera national-ekonomi och finanser under BOTIN och v. BERCH, ansåg, näst rikets sjelfstän-

*) *Gustav. papperen*, 2: 73.

dighet och oberoende af främmande makter, en tryggad penningeställning i det allmänna angelägnast; att det var han, som först inrättade hos oss ett finans-stats-sekreterare-embete och till dess förste innehafvare nämde LILJENCRANTZ; de, som känna vår historia, veta likaledes, att han bibehöll denna ekonomiska ställning under fjorton år, eller nära till krigets utbrott, ehuru hans egna finanser (hvilka han, med kunglig sjelfuppoffring, ställde i andra rummet) högeligen försummades *). Vi skola snart

*) Äfven i fråga om sin enskilta penningeställning synes konungen dock icke varit så alldeles oföretänksam, som det antages. Man har till och med anledning tro, att vid de tillfällen, då han i politiska skiften vågade sin krona, var han (sin omgifning och sina embetsmän ovetande) betänkt på sin utkomst som enskilt man, utan att blifva beroende af andra, vare sig i Sverige eller annorstädes. Exempelvis må anföras hvad konungen, vid ett af de många vådliga tillfällen under finska kriget, yttrade till sin adjutant, baron HUGO HAMILTON, om sin framtid, i händelse han nödgades försaka thronen: »Jag misstänkes att icke kunna räkna, men uti detta simpla skrin eller låda af furubräder, och hvilken (ni bör hafva anmärkt det) jag alltid fört med mig, så ofta jag lemnat Amfion, har jag så stora summor, att de varit fullt tillräckliga för mig och för 10 à 12 Svenskar (om så många velat åtfölja mig), att med värdighet och agrément framlefva min öfriga tid antingen i Genua eller i Florens, å hvilka begge ställen jag äger hus». (Med »hus» menas här synbarligen »handels-hus». Man ser af det följande, att konungen talte fransyska med sin adjutant, då ordet *maison* i stället för bankir, handels-hus,

se, att skattebördorna under dessa år snarare minskades än ökades. Dessförinnan må en blick egnas åt GUSTAFS inre styrelse i allmänhet.

Ville man antyda dess riktning genom någon bland de i våra dagar antagna benämningar, så kunde man säga att den var liberalt framskridande. Folket andades, för första gången på länge, *fritt*, efter parti-regeringens störtande. Hvad som åsyftades genom den af ständerna år 1769 förkastade säkerhets-akt, eller *akt om personlig säkerhet samt säkerhet om ägande-rätt*, som den fullständigare benämdes, hade år 1772 blifvit sanning. Man befarade ej mer att dömmas af ständernas kommissioner, af dessa blods-domstolar, tillsatta af det

---

är vanligt.) »Dessa konungens yttranden», tillägger HAMILTON, »äro så sanna, som jag hoppas bli salig. Konungen hade, oaktadt han var mäktig af den fullkomligaste förställning, ej sällan behof att öppna sitt hjerta, och i det dåvarande ögonblicket hade han ett sådant behof. *Quand le coeur est trop plein, ou de grandes pensées, ou de soucis, il a besoin de s'épancher, cela est si doux*, sade han». *Anteckningar af en gammal Gustavian*, sid. 39. Om också konungen skulle missräknat sig i beloppet af sina tillgångar, så visar det anförda likväl, att han hvarken förbisåg de faror han lopp, eller saknade ekonomisk förtanke. Man finner af hans diplomatiska brefvexling, i fråga om upptagandet af utländska lån, att han väl kände främmande myntförhållanden och kurs-beräkningar, samt ingick sjelf i pröfningen af alla enskiltheter vid dylika låns afslutande.

herrskande partiet för dagen enkom för den anklagades fällande, och af hvilka, äfven under den upplyste och milde TESSINS välde, bekännelser i politiska frågor framtvingades med pino-redskap *). GUSTAFS första handling, efter den lyckade statshvälfningen, var, att låta tillsluta dessa jemrens hålor, der sanningen och rättvisan öfvergåfvos af lagen, och att låta förstöra de af hämden och förföljelsen brukade redskap. Det förtjenar bemärkas, att den nya tidens läror om frihet och mensklighet, som i Frankrike sökte göra sig gällande genom en blodig revolution, tillämpades i Sverige tjuge år tidigare af en ung konung, och framkallade med skäl följande ord af en minnestalare: »Måtte i de tidehvarf, då bastiljers förstöring skrytsamt utropas som nationernas seger öfver enväldet, sanningen en gång påminna efterverlden, att bland oss den regerande sönderbröt de jern, som medborgare pålagt hvarann, och att i Sverige det var en konungs hand, som nedslog de fängsel, hvilka frihetens hade upprest» **).

Dernäst tryckfriheten. Domstolarne erhöllo befallning att åt hvem som det åstundade, utlemna

*) Blackwellska rättegången.

**) OXENSTJERNA. Genom de smeknamn, som gåfvos dessa marter-rum, lade man hånet till grymheten. De förnämsta kallades *Rosenkammaren, Jungfru-kyssen, Hvita hästen*, o. s. v.

till tryck sina protokoller, hvilket äfven gälde rådsprotokollerna i civila och rättegångsmål. Det var GUSTAF, han ensam och frivilligt, som då lossade trycktvångets band. »Under ståndsregeringen», säger GEIJER, »gynnades endast *den* publicitet, som försvarade det herrskande partiets afsigter; motsägelser förföljdes med anklagelser och straff». I frågan, huruvida tryckfriheten vore inbegripen i det nya regeringssättet, yttrade sig Svea hofrätt, liksom rådet, nekande. Sjelfve den upplyste, fosterländske HÖPKEN ansåg en obegränsad yttranderätt mera skada än gagna. Hans ord i rådet, då tryckfrihetsfrågan förevar, äro följande: »Jag har i detta afseende öfverlefvat *fyra* epoker i mitt fädernesland. Den *första* under *sträng censur*. Då lade man sig i vetenskaperna på antiqviteter, gamla sagor och uttydningar af runstenar; i litteraturen producerades bröllops- och grafskrifter samt fång-visor. Den *andra* blef tillökt med skrifter angående hushållningen och handeln. Den *tredje* utmärktes genom matematik, fysik, ekonomi, botanik, historia, de uti Stockholm inrättade akademier *), och Argus **). Vältaligheten fick mera styrka och renhet, poesien

*) Kongl. vetenskaps-akademien, hvars förste sekreterare HÖPKEN sjelf var, och den af LOVISA ULRIKA stiftade vitterhets-akademien.

**) DALINS bekanta veckoskrift.

mera behaglighet och lätthet, språket förbättrades och riktades, tankarne blefvo smakliga och skredo fram uti ord, som voro friade från den gamla götiska tyngden och hårdheten. Denna epok var under *lindrig censur*. Den *fjerde*, som är den närvarande, är märklig för stridsskrifter och för oanständighet i tanke och stil. *Hvar* äro de herrliga och uppbyggeliga verk, som tryckfrihets-förordningen skulle uppväcka, eller som behöft dess beskydd för att visa sig i dagsljuset?» — I den tafla, han uppdrager af tryckfrihetens olika skiften, visar sig således det af »*lindrig censur*» i hans tanke ljusast *). Annorlunda yttrar sig den unge konungen. Hänförd af den nya tidens åsigter, uppträder han med ett lysande försvar för den fria yttranderätten. »Vårt närvarande regeringssätt», säger han, »är bygdt på *frihet*, *säkerhet* och *äganderätt*. Under en sådan regering bör hvar och en äga frihet att tänka, tala och skrifva i allt, som ej strider emot lagen och rikets höghet. — Tryckfriheten, beskyddad och bibehållen, upplyser folket om dess sannskyldiga väl och

*) GOETHE delar samma åsigter. Utan afseende på det politiska af frågan, tror han en viss grad af censur vara i litteraturens eget interesse och gagnelig för författarne sjelfva, emedan den håller fältet rent från alla råa och otympligare försökare, och nödgar författarne till skicklighet och anständighet i uttrycken, om de vilja framställa skarpare sanningar på ett sätt, att de ej handgripligen förgå sig.

låter ej regenten vara okunnig om folkets tänkesätt. — En konung får genom tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycken omsorg och, ty värr, med så mycken framgång för honom döljer. Embetsmän njuta den förmån, att emottaga väl förtjenta och oförfalskade beröm; eller ock äga de tillfälle att upplysa allmänheten om falska uttydningar öfver deras göromål. Folket äger ändtligen den säkerheten att frambära sin klagan, den trösten att sig beklaga, och ofta att blifva öfvertygadt om ofoget af sin klagan». Han tror att flera bland framfarna århundradens olyckor, för både regeringar och folk, ej skulle timat, om tryckfrihet då funnits, och anmärker att den ej var medgifven när KARL I nedlade sitt hufvud på stupstocken, eller när JAKOB II, landsflyktig, lemnade sin ärfda thron åt en äregirig måg, hvaremot det hannoverska huset, under hvilket nämda rättighet är erkänd, besitter thronen med mera säkerhet, än någon af dess föregångare. »Konungen», säger GEIJER, »hade offentligen kallat sig den förste medborgaren bland ett fritt folk. Både hans handlingar och yttranden tycktes bekräfta, att han dermed hade allvar. De voro egnade att förhöja det intryck han genom revolutionen gjort. Man återfann i begge tidens bästa läror och ljusaste förhoppningar».

Detta tal hölls af Gustaf icke långt efter det den bekante John Wilkes, parlaments-ledamot och slutligen lord mayor i London, insattes på Towern, för det i hans tidskrift *) införda klander af konung Georg III:s throntal; hans skrift brändes, enligt parlamentets beslut, af bödeln, och han sjelf uteslöts ur underhuset. Under det yttranderätten behandlades sålunda i det fria England, uppträdde konungen i Sverige såsom dess försvarare, och tillägger om sjelfva det nu anförda tryckfrihets-åtalet: »Om Wilkes åstadkommit buller, bör man snarare tillskrifva det den oförsigtiga uppmärksamhet, regeringen gaf åt hans skrift, än densammas tryckning, som snart nog blifvit, med så många andra dylika, bortglömd». — Ehuru stora framsteg tryckfriheten sedan gjort, torde knappt någon bland dess ifrigaste försvarare i våra dagar gifvas, som icke finner konungens tal tillräckligt frisinnadt. Desto större öfverraskning väckte det på en tid, då det för första gången hördes från en thron. Öfversatt på främmande språk, emottogs det med jubel af upplysningens och frihetens vänner i alla land, främst af Voltaire och encyklopedisterna. Det var denna tid som Voltaire och Rousseau, för sina skrifter, voro förvista ur hvar sitt fädernesland. Om än se-

*) *North Briton.*

nare, och i synnerhet då revolutionen utbröt och tryckfriheten hvarken hindrade Ludvig XVI:s och Marie Antoinette's hufvuden att falla, eller mäktade motverka upplösningen af alla samhällsband, konungens och hans beundrares åsigter om denna frihets skyddande makt undergingo en lätt förklarlig förändring, äger man derföre icke att betvifla uppriktigheten af deras första öfvertygelse. I allt fall gaf konungen i början af sin regering ett efterdöme, som saknades i det öfriga Europa, äfven i det republikanska. Exempelvis må anföras hvad den store häfdatecknaren Johannes von Müller säger om tryckfrihetens tillstånd denna tid i hans fädernesland Schweiz. Den 10 oktober 1772 skrifver han till sin vän Füssli, att Freudenbergers *Tell* blifvit bränd i kanton Uri; att sjelfve Haller haft ledsamheter derför; att Weltheim blifvit anklagad för sin geografi, Müller för sin skrift om Geneverhandeln, o. s. v. I Schaffhausen var förbjudet att i Schweizer-tidningarne införa frisinnade uppsatser ur de engelska bladen. »Och med allt detta», utropar Schweizer-förbundets blifvande häfdatecknare, »kallas vi en *fri* nation; med allt detta och hundratusen andra vidrigheter, öfverflödar man i lof-prisande af vår författning? Är det värdt att skrifva för ett sådant folk? Jag tillstår öppet, att dessa fakta, och hvad jag lärt känna af medborgare-

andan, gifva mig nästan afsmak att skrifva mitt fäderneslands historia. Om jag med osägligt arbete uppdagar och förkunnar sanningen, så vill jag hålla vad, att min bok blir förbjuden och bränd. Man har redan spått mig ett elakt bemötande, om jag skrifver *fritt*». Ett bref af den 1 januari 1773 upplyser, att censuren i Zürich ej skulle tillåtit tryckningen af MÜLLERS historia utan betydlig stympning. I en not till MÜLLERS bref af den 15 mars 1777 meddelar utgifvaren, att den allmänna formeln för uteslutande af hvad som rörde frihets-striderna, var: »*man müsse den alten Mist* (*der Siege bey Morgarten, Sempach und Näfels*) *nicht aufrühren*». — Den vetenskapliga censuren var lika sträng. Man utströk ur SCHEUCHZERS *Physica* stället om Löwenhockska infusionsdjuren, emedan det sårade blygsamheten, och om Kopernikanska verlds-systemet, emedan det stridde mot Herrans ord *). — Emellertid är det anmärkningsvärdt, att under det en konung i Sverige prisade sjelf, som förebilder, ENGELBREKT och GUSTAF VASA, brände man i Schweiz skrifter till WILHELM TELLS ära. Ännu när man allmänt klagade öfver de inskränkningar GUSTAF senare vidtog mot yttranderätten, var den hos oss

*) Jfr JOHANNES v. MÜLLERS *sämmtliche Werke*, XVI Theil, S. 44, 45, 46, 47, 59, 125, m. fl.

jemförelsevis mindre undertryckt, än i flera andra länder denna tid.

Med ett ord: Sverige gick, från och med GUSTAFS uppträdande på thronen, framåt i de nya idéernas utveckling. Strafflagarne mildrades; religions-frihet förkunnades hos oss i en tid, då i det upplysta Tyskland den berömde doktor BAHRDT landsförvistes för det han öfversatt nya testamentet; då i Frankrike religions-förföljelser voro intet mindre än sällsynta och CALAS' rättegång ännu var i friskt minne; då man ej saknade exempel af dylika i det fria Schweiz, och kättare brändes i Spanien. De rätt-trogne läste med förvåning PIUS den sjettes tacksägelsebref till den store GUSTAF ADOLFS efterträdare, för katolikernas fria religions-öfning, och GUSTAFS vackra latinska svar derpå *). Samma dag som katolska gudstjensten hölls första gången i Stockholm, firades äfven offentlig luthersk gudstjenst i Rom, hvilken konungen och alla i Rom varande protestanter bevistade **). Bibel-kommissionen tillsattes, för att tillvägabringa en förbättrad bibelöfversättning.

---

*) SCHLÖZERS *Briefwechsel historischen und politischen Inhalts*, VIII Th. S. 332.

**) Författaren af dessa rader påminner sig hafva, såsom student, hört berättas den sägen från GUSTAFS dagar, att orsaken till den i Rom firade lutherska gudstjenst var, att

Jemväl i andra styrelsegrenar bemärktes ett afgjordt framskridande. GUSTAF var icke krigare, säger man. Fäderneslandets försvarsväsende har dock måhända legat få varmare om hjertat, ända från början af hans regering. När han emottog styrelsen var försvarsverket i högst försummadt skick; krigshären hvarken fulltalig, eller tillräckligt öfvad och rörlig; fästningarne förfallna och oförsedda; örlogsskeppen få till antalet och saknande förnödenheter. Han iståndsatte, så långt tillgångarne medgåfvo, Sveaborg, Tavastehus, Svartholmen, Karlskrona, Kristianstad, Landskrona, Elfsborg och Varberg; försåg dem med bättre bestyckning och nödiga förråd; hären utrustades med ny tross, utredning och beklädnad; de vanliga regements-mötena återtogo sin oafbrutna gång, och stora öfningsläger anställdes, för att inplanta mera fältvana och sammanhållning i stort. Början gjordes med afskaffande af så kallade tjensteköp eller ackorder. Passevolans för armén infördes, och om det ej skedde fullkomligt, såsom konungens önskan var, så låg hindret, som vi snart få se, i ständernas motstånd. Flottorna nybyggdes, och den stora bragtes till den

---

»kungen ville komma åt den i Upsala domkyrka förvarade gullkalk, med ädla stenar, hvilken också nedfördes och utbyttes». Dylika sägner om alla hans företag voro vanliga i forna tider.

hos oss sällsynta betydenhet af tjugesex linie-skepp, femton fregatter, tjugeåtta galerer, och ett stort antal mindre krigsskepp.

Den inre hushållningen och förvaltningen gjorde icke ringa framsteg. Huru myntvärdet stadgades, handel, bergverk och näringar förkofrades, är till en del redan nämdt. Man har i allmänhet ansett, att GUSTAF föraktade jordbruket. Det verkliga förhållandet är, att hos oss få regenter, vid sin thronbestigning, ägt en så hög föreställning om jordbrukets öfvervägande värde, som GUSTAF, hvilket låg i den tidens riktning, under inflytande af de så kallade ekonomisterna. Sin åsigt om landtmanna-näringens höga betydelse uttrycker han, bland annat, uti det instiktelse-bref för Vasa-orden, som han på sin kröningsdag utfärdade. »Alldenstund», säger han, »numera och i detta upplysta tidehvarf ingen tvifvel derom hyses, att ju åkerbruket är den första och väsentliga grundvalen till all välmåga, helst, den förutan, hvarken bergverk, konster eller handel idkas och florera kunna; fördenskull hafve vi föresatt oss, att under vår regering i synnerhet skydda, uppmuntra och högakta alla dem af våra trogna undersåtar, som till denna hufvudnäringens befrämjande och förkofring uppoffra deras tid, snille och förmögenhet; men som vi tillika äro derom öfver-

tygade, att, jemte åkerbruket, bergverken äro i hög grad bidragande att tillskynda samhället nya rikedomar, samt att konster och handel äro oumgängeliga, så framt samhället skall njuta all den timliga lycksalighet, som möjligen ernås kan; alltså anse vi för en af våra yppersta konungsliga pligter, att med synnerligt hägn omfamna och med utmärkta nådebevisningar ihågkomma äfven dem af våra trogna undersåtar, som i dessa ämnen ådagalägga skicklighet, flit och omhugsamhet». Åt den för sådan uppmuntran instiftade orden gaf han namnet Vasa, »dels till åminnelse af de stora konungar, som utur den ädla Vasa-ätten haft deras upprinnelse, — — dels och i synnerhet emedan vasan, som varit denna ättens sköldemärke, framter den lifligaste beteckning af åkerbruket, det vi egentligen och såsom moder till alla andra näringar hafve genom denna instiktelse velat ära, uppmuntra och belöna». Man kan ifrågasätta, huruvida dylika hedersbevisningar i någon mån leda till det åsyftade ändamålet, men svårligen lärer man kunna neka, att då GUSTAF den tredje, som skattade äran såsom den högsta driffjeder, vid det första af honom stiftade hederstecken valde till föremål för detsamma icke krigiska förtjenster, statsmanna-värf, eller snillets idrotter, utan jordbruk, bergverk, handel och näringar, hyste han för dem verklig aktning och

önskade befrämja deras framsteg och utveckling. Derom vittna dessutom flera författningar under det första skiftet af hans regering, innan nyväckta inre söndringar, i förening med den yttre politiken och slutligen krig, gåfvo hans verksamhet en annan riktning.

För att behörigen uppskatta de af honom vidtagna åtgärder, måste man försätta sig in i dåvarande tidsförhållanden. Exempelvis må nämnas förbättringarne i Finland, såsom minst kända. När storskiftesdelningen skulle derstädes företagas, befunnos de dittills brukliga skattläggningssätt icke allenast stridiga mot hvarann och mot ändamålet, utan, hvad som var eftertänkligare, hela län, såsom Savolax och Karelen, hade aldrig varit refvade eller skattlagda, ännu mindre åboerna emellan skiftade. Vidsträcktheten utgjorde en ny svårighet i ett land, der en enda socken, såsom Kuopio, upptager 51 svenska qvadratmil. Till författningens verkställighet måste länens antal förökas från fyra till sex; gränsbestämningar dem emellan utstakas, nya fögderier inrättas; landshöfdingarnes säten dels nybyggas, dels förflyttas; nya vägar anläggas, länsbetjeningen förökas, ett större antal läkare och landtmätare anskaffas, o. s. v. *) Sålunda kunde en enda

*) Jfr *Punkter, om hvilka Kongl. Maj:t i nåder för godt funnit att underrätta rikssens ständer, den 30 oktober 1778.*

förbättring möta svårigheter, hvarom man under närvarande förhållanden i allmänhet ej gör sig föreställning. Till rättvisans skyndsamma skipande inrättades i Vasa en ny hofrätt.

Då det skulle medföra en alltför stor vidlyftighet, att omständligen redogöra för alla åtgärder i den inre styrelsen, må endast i korthet tilläggas några af de väsentligaste i afseende på handel och näringar. Trollhätte-kanalen erhöll nya slussar, och Hjelmare kanal återställdes; Marstrand öppnades till frihamn; en förnyad seglations-stadga afhjelpte den gamlas brister, och det nyförvärfvade Barthelemy erbjöd en hvilopunkt för våra aflägsna seglare, under den då lifliga handeln på Indierna, och en neutral hamn för alla; ostindiska kompaniets oktroj förnyades på tjuge år; ett nytt vestindiskt kompani och det grönländska kompaniet för hvalfiskfångsten inrättades; bergverken lifvades; kopparen, som hittills utfördes rå, skulle nu förädlas hemma; Eskilstuna jern- och stål-arbeten förbättrades genom utifrån förskrifna arbetare, och Sala silfvergrufva gaf, genom ändamålsenligare smältnings-process, större afkastning än hon skänkt på femtio år; arbets-inrättningar och fattigvårds-anstalter utvidgades och förbättrades; alla rikets län erhöllo för första gången särskilta läkare, hvilka ställdes under inseende af collegium medicum; brandförsäkringsverk

inrättades för landets öfriga städer, i likhet med det för hufvudstaden, hvars polis nu först ordnades efter främmande mönster af den utmärkte öfver-ståthållaren KARL SPARRE; hus-visitationer efter förbjudna varor afskaffades; tabellverket förbättrades, och de dertill af presterskapet insända förteckningar ansågos såsom de på sin tid fullkomligaste i Europa*).

GUSTAFS förtjenst såsom regent, inom hans eget land ihärdigt bestridd, saknade, enligt hvad vi redan sett, icke erkännande bland främlingar. Han betraktades ej sällan bland dem som en regent, hvilken, mer än hans samtida, verkliggjort den föreställning om en konstitutionell monarki, som föresväfvade dåtidens liberale, och hvaraf de förgäfves sökte annorstädes någon förebild. Hvad som, jemte 1772 års statshvälfning och de derefter följande åtgärder i tidens anda, vann ett utomordentligt bifall bland främmande anhängare af den konstitutionella monarkien, var hans uppträdande vid 1778 års riksdag. Ännu var det ej bruk i Europa, att monarker redogjorde för sin förvaltning inför folket. GUSTAFS berättelse vid nämda riksmöte, om hvad sig i rikets styrelse tilldragit, väckte derför i utlandet

*) SCHLÖZERS *Briefwechsel*, VI Th. 378. Han kallar uttryckligen *die schwedischen Kirchenlisten die vollkommensten aller bisher gebräuchlichen.*

särskilt uppmärksamhet. Den fräjdade politiske skriftställaren SCHLÖZER, sjelf det liberala framskridandets man, följde denna tid närmare de svenska förhållandena, emedan, som han säger, *das deutsche Publicum weiss noch herzlich wenig davon.* Han meddelar en öfversättning af riksdagsberättelsen, under titel: *Authentischer Staats-Chronic von August 1772 bis October 1778*, och säger, att man kunde äfven kalla denna skrift: *Gustavs III Bericht-Erstattung an sein Volk, wie er das von Gott und seinem Volke ihm anvertraute Regenten-Amt in den nächst verflossenen sechs Jahren gewissenhaft und contractmässig verwaltet habe. Fürwahr eine seltene Erscheinung in der politischen, gelehrten oder statistischen Welt!* Elfva år senare framtvang franska revolutionen NECKERS *Compte rendu*, men den var ställd till konungen och öppnade en social afgrund, hvaremot GUSTAFS berättelse, ställd till folket, vittnade om ett lugnt och blomstrande tillstånd. Han hade blott en riksförlust att beklaga: LINNÉS död. Hvad som ännu förhöjer intrycket af hans throntal, är den anspråkslöshet hvarmed han talar om sig sjelf och tillskrifver hvad som utförts de män, som omgifvit honom, och hvilka »genom deras mogna råd och oförtrutna bemödanden gjort sig till både medborgares och efterkommandes erkänsla värdige». — »Och», til-

lägger han, »om alla brister på en så kort tid ej kunnat botas, om mycket ännu återstår, så påminnen eder, att konungar äro menniskor, och att tiden slutligen kan bota de sår, som tiden sjelf har gjort». I valet af embetsmän, efter partiernas kufvande, gjorde konungen intet afseende på deras politiska tänkesätt; han uppsökte de utmärktaste ur olika läger, för att sammansmälta skilda interessen och förena de söndrade sinnena. En författare, som i allmänhet ej bedömmer hans styrelse mildt, gör honom dock denna rättvisa, och yttrar i sådant hänseende: »Revolutionen hade krossat anarkien; men det var konungens visa uppförande i tjensters och nådebetygelsers lika utdelande emellan båda partierna, som i synnerhet qväfde oenighets-andan, grunden till alla föregående olyckliga, ofta ohyggliga uppträden. Slägter, vänner, grannar, utan afseende på politiken, från hvars styrelse de voro uteslutna, började ej allenast umgås med hvarandra, utan umgås förtroligt. Hatt- och Mösse-namnen blefvo begrafna i arkiverna» *). Så trodde författaren, så trodde konungen, och sannolikt de flesta, när detta skrefs. Pechlin, och andra den tidens så kallade patrioter, rufvade dock redan nu hemligt på hämd för 1772. De funno beklagligen snart ett ämne,

*) Grefve Adolf Ludv. Hamiltons anteckningar.

som lätteligen kunde förvandlas till en i bokstaflig mening »brännande» fråga för alla samhällsklasser.

Den svåraste anklagelsen mot GUSTAFS hela regering är den mot hans bränvinslagstiftning. Man tyckes vilja tro, att det är han, som först infört bränvinet i landet, och uppmuntrat folket till den skadliga dryckens öfverdrifna bruk, för att derpå förtjena penningar. Hvad bränvinets anor angår, så uppstiga de, som våra häfder lära, till slutet af 1400-talet, *) och smaken derför blef snart så allmän, att redan GUSTAF I måste, under missväxt-år, förbjuda bränvins-tillverkning. Det har, som vi veta, under århundraden varit en brinnande riksdagsfråga, och om intet ämne i Sverige har varit så mycket och så olika stadgadt, med lika liten framgång, intill dess man först i våra dagar synes vunnit en mera tillfredsställande lösning af den svåra frågan. År 1747 föreslogs, att förklara bränvinet för ett regale, hvilket kunde öfverlåtas mot arrende åt enskilte, ehuru frågan då förföll. När GUSTAF emottog regeringen, stod bränvinsafgiften bland titlarne af rikets oeftergifliga inkomster. Efter regementsförändringen, var hans första ekonomiska lagstiftnings-åtgärd (den 9 september 1772), att förbjuda

*) CURT Flaskedragare erhöll år 1498 af Stockholms magistrat privilegium å bränvins-tillverkning.

all tillverkning och försäljning af bränvin. Han var således ingen vän af den skadliga dryckens spridning, eller af vinning derpå, och hade gerna sett, att det aldrig mer ifrågakommit; men den storartade oegennytta, hvarmed han utfört myntbestämningen och öfvertagit rikets gäld, bragte honom, såsom Ulrik Scheffer förespått och han sjelf erkänt, i en förlägenhet med drätseln, hvari »han icke såg någon dag». Han upptog, då ingen annan tillgång erbjöd sig, den år 1747 fallna fråga, att förklara bränvins-tillverkningen för ett regale, hvartill föredömet fanns i andra länder, hvaribland Preussen, som under dåvarande styrelse ansågs såsom mönster-stat. Till följd af det obegränsade förtroende, som föregående riksdag lemnat honom vid drätselns anordnande, och som han så lyckligt motsvarat, hyste han ingen betänklighet att fortfarande vidtaga de utvägar, som han ansåg lämpligast. Förslaget var mindre tadelvärdt än verkställigheten, som genom underordnades vinstbegär föranledde allmänt missnöje. »Planen med bränvins-regalet», säger Geijer, »var kanske mindre felaktig i sig sjelf, än den blef genom utförandet. Att detta skolat svara emot ändamålet, dertill hade fordrats en ordning i förvaltningen, som alltför mycket saknades, och en i sig opopulär åtgärd blef ytterligt förhatlig genom alla de vexationer, som subalterna egennyttor

i den inlade» *). Konungen vidgick tidigt sitt misstag för CREUTZ, i ett bref, skrifvet på sjelfva årsdagen af regementsförändringen (den 19 augusti 1778), der han yttrar: »Det enda fel jag begått, eller rättare som man kommit mig att begå, är affären med bränvinet, men den skall ock hjelpas med tålamod, med blandning af mildhet och strånghet och i synnerhet med ihärdighet». LILJENCRANTZ tillstyrkte en medelväg emellan kronobrännerier och husbehofsbränning, medelst inrättning af sockenbrännerier, mindre sädes-ödande än de små pannorna, mera vinstgifvande, besparande för kronan anläggningskostnaden, och öfverlemnande åt sockenmyndigheterna allt det obehagliga i åtgärden **). Konungen hade redan gillat detta förslag, hvilket till och med var tryckt och kringsändt till landshöfdingarne, då olyckligtvis en annan embetsman mellankom med en plan, att efterbilda de preussiska bränneri-inrättningarne, såsom enklare och mera lönande ***). Sedan konungen funnit sitt misstag, ville han (vid 1786 års riksdag) upphäfva

*) *Gustavianska papperen.* Man får dock ej förbise, att de politiskt missnöjde icke sällan begagnade olägenheterna såsom medel att väcka hat mot konungen, uppeggade allmogen, under sken att beskydda folket, och förde dess talan.

**) *Åminnelsetal öfver Liljencrantz,* af SCHULZENHEIM.

***) *Personalier öfver Liljencrantz,* af A. G. SILVERSTOLPE.

bränvins-regalet, emot en årlig afgift till statsverket af aderton tunnor guld. Denna framställning innebar en början till samma slags lösning af frågan, som senast blifvit antagen och som visat sig den ändamålsenligaste af alla, ehuru bränvinsafgiften utgör nu mångdubbelt mer, än GUSTAF den tredje fordrade *). Bönderna sjelfva voro böjda för antagandet på vissa år, äfvensom presterna, men adeln vidhöll yrkandet af fri bränvinsbränning, och inverkade på de öfrigas beslut. Konungen fordrade afgiften såsom stadigvarande. Endast borgareståndet biföll konungens förslag. Följden blef, att ett slags arrende af rättigheten till fri husbehofsbränning, till en början på tio år, erbjöds menigheten på landet, som till största delen ingick derpå. Man torde nu kunna medgifva, att om GUSTAF misstog sig i bränvins-lagstiftningen, så gjorde ständerna det icke mindre. Hans förslag åsyftade dels användande af större tillverknings-apparat, hvarigenom mindre spanmål förstöres, dels högre afgifter, verkande på en gång återhållande af missbruk, och till ökad inkomst för statskassan. Dessa åsigter äro nu allmänt gillade. Ständernas seger deremot, ledande

*) Konungen fordrade 18 tunnor guld, årligen, motsvarande 450,000 rdr riksmynt. Den nu gällande bränvinsbränningsafgift har inbragt (brutto) ända till 7,042,913 rdr (år 1858; nettobehållningen utgjorde åtminstone 6,742,000 rdr).

till fri och obegränsad tillverkning och afyttring af bränvin, inpebar endast ökad spanmåls-förödelse och sedeförderf, utan fördel för statsverket. Ständerna ägde obestridlig rätt att klandra bränvinsbränningens förvandling till regale, utan deras hörande; men då konungen nu sjelfvilligt afstod derifrån, månne de icke hade bort begagna tillfället, att stadga bränvins-lagstiftningen på förnuftiga grunder, till förmån för både statskassan och den allmänna sedligheten, hellre än att beröfva kronan en oumbärlig inkomst, åberopande dervid den gamla svenska friheten att bränna bränvin? De ovärderliga tjenster, som konungen gjort fäderneslandet genom öfvertagande af bankens gäld; genom afhjelpandet af den oreda i penningeväsendet, som ständerna sjelfva under tretio år förgäfves sökt bota; genom den förmånligaste myntbestämning, som Sverige någon tid ägt och som medfört ny uppblomstring af handel och näringar; samt slutligen de allmänna skattebördornas lindring: — månne icke dessa tjenster mot fäderneslandet, utförda med en oegennytta, som gränsade till sjelfuppoffring, hade förtjent ett annat bemötande än det vid 1786 års riksdag, eller afslag på alla framställningar från thronen i hvad ämne som helst, hvarigenom konungens förlägenhet ökades, utan att det allmännas ställning förbättrades? Om också konungen grund-

lagt misstaget, var dock dess fortsättande efter 1786 en följd af ständernas afslag på ett ändamålsenligare ordnande af frågan. Frihetstidens störtade ledare började, som sagdt, efterräkningar för 1772 års statshvälfning *).

*) Det är anmärkningsvärdt, att bönderna, hvilka frågan om fri husbehofsbränning närmast rörde, funno billigheten af den föreslagna afgiften. Bondeståndet, säger ADLERBETH, »anmodade förgäfves adeln om gemensam föreställning hos konungen, om antagande af de anbudna 18 tunnor guld på 8 år». — Att kronobränneriernas inrättning, ehuru felaktig den var, måtte ägt något, som talte till dess fördel, tyckes visa sig deraf, att den kunde fortfara under fem regeringar, öfverlefva 1809 års regements-förändring och ännu föredragas under en ny regent-ätt, enär de icke fullkomligt upphäfdes förrän 1823. Det föregafs, att missnöjet dermed, under GUSTAF III, var störst hos bönderna, men det egentliga motståndet härledde sig från de stora bränvinsbrännarne bland adeln och de gamla partigängarne, som återvaknat och begagnade denna fråga för sina ändamål, eller en återgång till 1720. Bland dem utmärkte sig framför andra PECHLIN, hvilken nyttjade den för åstadkommande af en rörelse, som utan justitie-kansleren WACHTMEISTERS kraftfulla mellankomst synes kunnat blifva betänkligare. Denne skrifver från Wimmerby, den 31 april 1780: »Pechlin söker på allt sätt upphetsa bönderna till klagomål i anledning af kronobetjeningens stränga uppsigt öfver lönnbränning. De anse honom nu för sin skyddsherre, ehuru de för några år sedan voro så förbittrade på honom, att de ville mörda honom i hans egna rum på hans gård Åshult. Allmogen är verkligen i stor gäsning. Det är så mycket lättare att intala dem, som nästan alla bönderna äro pliktfälda för bränvins-bränning, så att böterna för dessa häromkring

Alla ekonomiska misstag böra dock icke ensamt tillräknas dåvarande regering och folk-ombud.

liggande härader gå till 80,000 daler silfvermynt, som visserligen medtager en stor del af deras förmögenhet. Åtskilliga utlåtelser berättas efter Pechlin, som gå ut på förändring af regeringssättet. Han skall derom vara i korrespondens med stora herrar». — Den 13 maj s. å. skrifver WACHTMEISTER till konungen: »På Pechlin har jag ögonen. Hvad hans arresterande angår, så, om jag får fulla skäl på honom, skall jag genast taga honom fast och föra honom till Kalmar; men i annat fall vore det att styrka hans anhang och uppväcka mera missnöje. Får jag fulla bevis emot honom, är hans process ganska tydlig. Till hans dömande behöfs ej fullt bevis om uppror, utan allenast att han upphetsat och styrkt menige man till olydnad emot konungen, eller den som å hans vägnar bjuder och befaller, i hvilken händelse han, enligt 6 kap. 1 § missgerningsbalken, skall mista lifvet». — Konungen svarar, den 25 maj: »Jag kan icke nog berömma den försigtighet, som grefven visat. Pechlin är en så farlig man, att man ej bör röra honom, om man ej har fulla lagliga skäl att aldrig släppa honom, och af allt hvad jag af grefvens rapporter inhämtat finner jag ej hans uppförande vara så brottsligt, att någon process, hvilken med en dom som skulle deklarera honom som *criminel* af *lèse-majesté*, kan honom göras. Jag har en gång haft denna oroliga själ i mina händer, och, om jag då velat, hade hans hufvud kunnat ligga för hans fötter; men jag trodde mera konformt med den lycka jag hade haft, att sluta revolutionen af den 19 augusti 1772 utan blodsutgjutelse, att ock släppa en man, hvilken, ehuru brottslig har varit emot hela mitt hus, då var utan värn i mina händer, och att det var endast på det sättet jag kunde visa min erkänsla emot det högsta väsendet, hvars outransakliga beslut til-

National-ekonomien, såsom vetenskap, tog de första stegen vid den tid, hvarom nu är fråga. I Frank-

---

låtit mig att frälsa mitt fädernesland utan att stänka mina händer med blod. Sedan denna tiden har jag ock varit nog lycklig, att ingen sådan oro sig yppat, som tvungit mig att något blod låta rinna. Allt detta har styrkt mig i den föresats att, *hända hvad som hända vill*, ej på *sådant* sätt straffa mina brottsliga och oroliga undersåtar; men denna föresats hindrar mig ej att på allt sätt söka sätta dem ur stånd att göra både riket och sig olyckliga och att indraga andra i deras fall. Derför är jag af den tanken, att man kan ej nog följa Pechlin på spåren, och att grefven både med penningar och de utvägar, han bäst finner, följer hans gerningar och söker att samla alla upplysningar och bevis, som kunna vara nödiga att tygla denne orolige man». — Är det ej i dessa ord, som om en hemlig röst hviskade till GUSTAF hvad som skulle hända 1792? Och — om han nu lyckats att sända sin farligaste motståndare i landsflykt — hade förmyndare-regeringen och hvälfningen den 13 mars timat? — Fyra år före ofvanstående tilldragelse uppvaktade PECHLIN konungen på en resa. »Hans Maj:t talade med honom, utan att gifva honom någon distinktion», säger EHRENSVÄRD i sina anteckningar, tilläggande om de öfrigas sätt att bemöta den gamle partigängaren: »Alla undflydde honom, somliga för att icke ihågkomma forna förbindelser, andra för att icke misstänkas, några af en hedrande drift, och de mesta derför att han var utan affärer och kunde hvarken gagna eller skada». PALMBLAD (*Biogr. Lex.* art. *Pechlin*) anmärker om detta skifte af den orolige mannens lif: »Tiden var för närvarande (1776) icke gynnande för politiska stämplingar. Derför slutade nu P. tills vidare upp med sin rörelse som *patriot* och *frihetshjelte*, och blef i stället en *bondplågare*, så att allmogen en gång gjorde försök att slå ihjäl honom

rike herrskade ännu det så kallade fysiokratiska systemet, eller ekonomisterna (QUESNAIS lärjungar), med *l'impôt unique*, hänförande allt till jordbruket, och delande folket i »produktiva och improduktiva medborgare», hvaraf så mycken oreda och så många olyckor uppstodo under den följande revolutionen; i Preussen och de flesta andra stater öfvervägde monopolier; i sjelfva England var grundläggarens af national-ekonomien, ADAM SMITH'S, lära ännu ny. Att, såsom det i allmänhet skett, bedömma de financiella och national-ekonomiska åtgärderna under GUSTAF den tredjes regering efter de framsteg, som vetenskapen gjort under en SMITH,

---

i hans eget rum. Alltså höll han sig ifrån 1778 års riksdag. Hans fru visade sig en dag vid riksdagens början på en cour vid hofvet. När konungen i stora galleriet blef henne varse, gick han genast emot henne: »Ah, friherrinnan Pechlin! Kommer generalen upp till riksdagen?» — »Nej, Ers Maj:t, om icke E. M. önskar och befaller; i sådan händelse skall jag skrifva efter honom, och är E. M. ansvarig, att han då skall infinna sig». — »Alltid är ni söt och aimable, min friherrinna; men jag ber, för Guds skull, gör er i den saken intet besvär för min skull». — Revolutionsdagen 1772 skickade konungen en adjutant till generalskan PECHLIN och bad henne vara lugn för sin mans öde; två år senare, då han såg henne, tog han kokarden af sin hatt och bad henne lemna den åt sin elfvaårige son, för hvilken han lät utfärda officers-fullmakt. Men dylika drag af cesariskt ädelmod synas ej ägt någon verkan på ett sinne, som PECHLINS.

Say, Sismondi, Malthus m. fl., är att lägga vår tids måttstock på den äldre, med en helt annan ståndpunkt. Att stora misstag i den ekonomiska lagstiftningen skedde under Gustafs regering, är intet tvifvel, — och huru många styrelser hafva icke begått och begå ännu sådana? — men jemförd med sina samtida i de flesta länder, och med den föregående i Sverige, visar denna styrelse ett afgjordt framskridande och flera ljuspunkter. Den allmänna och enskilta säkerheten i näringsföretag var i tilltagande, i synnerhet jemförd med den föregående tidens förhållanden, då parti-afsigter och ledarnes enskilta fördelar gälde mer än saken, hvarför också alla åtgärder insveptes i ett sådant mörker, att handelsinteresset vid riksdagarne förtroddes åt en sekret handels-deputation, manufaktur-interesset sköttes af en sekret manufaktur-deputation, banko-interesset af en sekret banko-deputation, hvilka alla hade sina ledare i sekreta utskottet. Det var icke sällan så »*familje-fortuner*» grundlades. Detta lönande näringsfång, att sköta sina egna penninge-angelägenheter ihop med statens, hade icke varit möjligt, om ej 1738 års ständer förenat kronan och banken i en gemensam penninge-rörelse och föreskrifvit »fullkomlig *sekretess*» i bankens angelägenheter *). Att

*) »De skamligaste, under skydd af denna hemlighet drifna förhandlingar kommo i dagen», säger Geijer. Konun-

Gustaf skilde banken från kronan, och återgaf den förre en fri och sjelfständig ställning, var det för rikets ekonomiska säkerhet mest välgörande beslut sedan Karl XI:s tid och ensamt en så vigtig financiell lagstiftnings-åtgärd, att den berättigat till allmän erkänsla. Det vackraste och mest talande drag af lycklig ekonomisk ställning, hvilket vi ännu icke omnämt, är dock måhända skattebördornas nedsättning. Så vidt man i denna del får tillerkänna statsverkets räkenskaper större vitsord, än »patrioternas» tal och de beskyllningar för vanvettigt slöseri med oupphörligt ökade skatter, som åt efterverlden förvarats i en mängd hemliga handlingar och anteckningar från Gustafs tid, så kan man i statskontoret inhämta, att under större delen af Gustafs regering, eller elfva år (från 1777 till 1788), statsutgifterna minskats med nära en fjerdedel, något högst sällsynt i hvad tid och hvad land som helst **). Under detsamma blefvo likväl både stora och lilla flottan så godt som nybyggda, försvars-anstalter iståndsatta, stora

---

gen, i hvars namn förordningarne utfärdades, ägde ingen kunskap derom, eller inflytande på besluten, men ständerna sjelfva visste ofta ej mer än konungen. Besluten fattades i sekreta utskottet, som styrde riksdagen.

**) År 1777 upptog riks-staten en sammanlagd stats-utgift af 4,661 274 rdr, men år 1788 uppgick den blott till 3,748,936.

offentliga byggnader utförda, konstsamlingar anlagda, vetenskaper och vitterhet uppmuntrade och belönta. Det förstnämda, eller flottornas nybyggnad, utfördes visserligen hufvudsakligast med främmande penningar, hvilket dock ej minskar konungens förtjenst, då det var hans statskonst, som beredde riket denna tillgång. Och äfven här må frågas: om han verkligen varit så litet samvetsgrann med allmänna medel, hvad hade hindrat honom att till andra föremål använda åtminstone en god del af dessa främmande penningar, öfver hvilka, till följd af deras tillkomst, någon sträng räfst icke gerna kunde utöfvas, då GUSTAF vägrat, att i sjelfva förbundsafhandlingen något bestämdt om användandet finge inflyta? Att han icke dragit något undan dessa medels rätta bestämmelse, kunde man vara böjd att tro deraf, att han ofta länge var i förlägenhet om de obetydligaste summor till föremål, som lågo honom mest om hjertat, och hvilket han lätt kunnat afhjelpa genom inteckning i ett kommande års

---

Således hade den under dessa elfva år förminskats med nära en fjerdedel. Egentligen visar 1777 års generaldisposition (en benämning, som i senare tider utbytts emot den af riks-stat) hela utgifts-summan till endast 4,345,194 rdr, men dervid måste anmärkas, att Finland är upptaget på en särskilt tabell, med en utgifts-stat af 316,080 rdr, hvilka båda summor bilda den ofvan uppgifna af 4,661,274.

subsidii-anslag. Vi vilja anföra ett enda bevis, som är oss närmare bekant. Vid inrättandet af sin älsklings-stiftelse, Svenska Akademien, hvars arbeten och enskilta sammankomster utgjorde hans käraste tidsfördrif och vederqvickelse under mångartade bekymmer, visste han på flera år ej utväg till betäckande af det bestämda anslaget, som dock ej var större än 2,500 rdr, utan tog det delvis från arrendet af Torneå laxfiske, ensaksböter, tull på trävaror, besparade pastoralier, med ett ord, hvar han kunde finna en liten skärf. Är det så en samvetslös förstörare af allmänna medel handlar? Om han varit så angelägen att sammanblanda sina egna och statens penninge-affärer, hvarför åtskilde han då, såsom vi sett, bankens och kronans, som 1738 års ständer förenat i en gemensam penninge-rörelse? Hvarför bibehöll han ej en inrättning, som gjorde det så lätt för parti-tidernas regering att, när krigslusten påkom, äga till hands bankens penningestock, såsom händelsen också var vid de då företagna finska och pommerska krigen? Och hvilken lättnad hade det icke vid alla tillfällen varit för kronan, att äga banken att tillgå? Kan något säkrare bevis gifvas, att GUSTAF satte fäderneslandets bästa framför sitt eget, än att han sjelfmant tillslöt denna källa för maktens missbruk? Hade kostnaderna för hans hof vittnat om ett så

oerhördt slöseri, hvarför lät han ända till sin död årligen aflemna i statskontoret noggranna uppgifter och räkenskaper öfver hofvets, lika väl som statens, utgifter? De äro i början mindre än ADOLF FREDRIKS. Vid dennes död, 1771, uppgick hofhållningssumman till 168,217 rdr specie, men för GUSTAF år 1773 blott till 163,505 rdr. År 1777 stego de till 196,421 rdr, således på sex år blott ökade med 28,205 rdr. Det utan jemförelse dyraste år var det af hans italienska resa, då konstskatter uppköptes och en mängd dyrbara presenter ej kunde undvikas, och då beloppet utgjorde 315,851. GUSTAF ADOLFS hofhållnings-summa utgjorde år 1808 ett högre belopp än GUSTAFS vanliga, eller 281,248, och han ansågs likväl ej vara någon slösare. Vi nödgas erkänna, att emot det mesta af hvad vi, ifrån barndomen, hört och läst om GUSTAF den tredjes otroliga penninge-förstöring, stå ofta handlingar och siffror i så bjert motsats, att vi befara uppgiften derom äga samma ursprung, som så mycket annat otroligt om denne konung. Vi skola snart tillägga något i detta ämne, och begifva oss nu till den andra stora skuggsidan af hans regering, eller hans krig. Dessförinnan må dock en blick kastas på närmast föregående händelser, för att söka utröna, i hvad mån det varit hans regentlynne, andras inrådan, inre gäsnings-

ämnen, yttre omständigheter, national-lynnets dåvarande beskaffenhet, eller alla dessa omständigheter tillsamman, som framkallat det oväntade företaget.

En bekant häfdatecknare säger om GUSTAF: »Efter regementsförändringen 1772 hade han icke behöft mer, än hvila sig på sina lagrar, föra en stilla och lugn regering, och låta sina undersåtar, som tillbådo honom, njuta fredens frukter, under det de ännu hade i friskt minne de ohyggligheter, som den förra tidens tvedrägt och förföljelser hade medfört» *). Denne värderade författare biträder, liksom de fleste, den föreställning, att det var GUSTAFS oroliga ande, brist på grundsatser, och begär efter ett lysande mer än ett aktadt välde, som framkallade de brytningar och stormar, hvilka utmärkte slutet af hans regering. Oss förekommer den grund, på hvilken han befann sig, fastmer lik en af ett blomstertäcke höljd volkan, i hvars djup parti-tidernas blott skenbart släckta eld snart förstärktes af franska revolutionens upptindrande lågor, till dess begge, förenta, uppflammade med en nära omotståndlig kraft; och då GUSTAF omsider lyckades dämpa dem så, att de i Sverige ej vidare kommo till utbrott, kan man, efter olika val af synpunkter,

*) *Sveriges historia* af M. BRUZELIUS, 3 upplagan, sid. 614.

klandra eller gilla hans handlingssätt, men svårligen lärer det berott af honom sjelf, att vara under hela sin lefnad bäddad på rosor. Hvarför förblef han det ej, om han dertill ägt val? Han var tillräckligt vän af fredens yrken, af sånggudinnornas dyrkan, af snillets tornerings-lekar i vitterhet och konst, för att skatta sig lyckligast i denna omgifning, ehuru han aldrig tvekade att, när hans egen eller rikets ära och sjelfständighet det kräfde, gripa till svärdet, och med samma hand eröfra de olika belöningar han sjelf stiftat för snillet och hjeltemodet: priset i Svenska Akademien, liksom svärdsordens stora kors. Frågan, huruvida det var GUSTAF sjelf eller omständigheternas kraf, som framkallade den långvariga kampen, skall bli föremål för den undersökning vi nu företaga; en kamp, desto svårare att genomföra, som den, liksom alla beslöjade parti-strider, liknar det handgemäng, hvilket emellan belägrades och belägrandes minerare föregår under jorden.

Undermінerings-kriget fortgick under GUSTAFS hela regering, tilldess det, år 1788, trädde i dagen. Det är till stor del derigenom, att konungen angreps medelst dolda anläggningar och nödgades lika lönligt bereda sitt försvar, som i denna tids häfder förekommer så mycket dunkelt, så många beskyllningar för intrig-sinne och hemliga ränker, då likväl

ställningen var sådan, att den anfallne måste antingen låta sig öfverlistas och se sitt verk förstöras, eller begagna samma vapen som de angripande, för att kunna möta de dolda anslagen. GUSTAFS ungdom, hans sätt att utföra sin första statshvälfning, och de derpå följande stora, ingripande regerings-åtgärder, omskapande i flera hänseenden fäderneslandets politiska och financiella ställning, utvisar, enligt hvad vi tro här ofvan ådagalagdt, fastmer hos honom böjelse för en försoning emellan partierna (hvilkas namn han till och med förbjöd nämnas), och ett derpå bygdt förtroende, än att vinna sitt mål genom list och svek *). Att han senare, på den politiska vädjobanan, icke alltid framgick med öppen hjelm, der motståndarne rundt

*) Jfr konungens den 24 augusti 1772 utfärdade *kungörelse och varning, att uti tal och skrifter icke inblanda smädliga tillvitelser angående de förra partier.* Han uttrycker deri den förhoppning, att efter antagandet af den nya regeringsformen »allt gammalt parti-agg måtte upphöra och all den oenighet försvinna, som beklagligen delt och söndrat nationen»; men på det att »detta hopp måtte desto säkrare och skyndsammare ernå fullbordan, finner Kongl. Maj:t sig högst föranlåten härmed allvarligen bjuda och befalla, att hädanefter inga smädliga tillvitelser rörande förra partier måga i några skrifter införas, icke heller de förhatliga och vederstyggliga ord, som tjent att beteckna de begge partierna, i sådan akt och mening någorstädes nyttjas och brukas». Hvad sålunda blifvit förordnadt i afseende på allmänt tal och skrift, ber han sina trogna undersåtar att

omkring buro slutna hjelmgaller, lärer knappt kunna förtänkas en statsman, som anser sig äga thronens och fäderneslandets rätt att bevaka. Det sätt, hvarpå partierna behandlat kronans värdighet, honom sjelf, hans föräldrar och hela hans slägt, berättigade väl ej till ett så romaneskt ädelmod, att han skulle gifva fienden förtroende af sina planer och säga dem på förhand hvad han ämnade företaga för att tillintetgöra deras egna. Det är redan ej så litet i dylika fall, att han öppet varnade dem, 1772 liksom 1787, att ej *tvinga* honom till utvidgning af sin makt. Att han tillika bort gifva vid handen, på hvad sätt detta skulle ske, hade visserligen vackrare målat menlöshetens oskuld, än den förutseende statsmannens beräkning. I sig sjelf hade ett sådant förtroende ofta varit ogörligt, enär GUSTAF i dylika fall brukade, som den gamle Romaren i striden, *capere consilium in arena*, handlande efter omständigheterna och ögonblickets ingifvelse, på grund hvaraf han vanligen hade flera förslag i beredskap att använda. I öfrigt sammanfaller, så vidt vi förmå dömma, hans beryktade förställningskonst med den

»af nit och kärlek till fäderneslandet jemväl i enskilta samqväm iakttaga, så att både lagar och seder måtte instämma i samma ändamål». Om den konung, som så handlar, påstodo hans fiender (och det upprepas ännu), att han blott arbetade på att söndra nationen, för att kunna herrska desto enväldigare.

förklaring, som han redan vid tretton års ålder gaf sin vårdare SCHEFFER på dennes fråga, om förställning vore en dygd eller ett fel, nemligen, att det beror af den *afsigt*, som leder förställningen, hvilken senare ej bör tadlas, om dermed uträttas något godt, men i motsatt fall fördömmas; — en åsigt, hvilken erhållit ett långt högre vitsord af Den, som tillät användandet af ormens list till de ondas bekämpande.

Under de första tio lyckliga åren af GUSTAFS regering kunde ej gifvas mer än ett förebärande af obelåtenhet. Detta missnöjes grund var, att konungen, vid 1772 års statshvälfning, tillskansat sig för vidsträckt myndighet, ehuru det är obestridligt, att denna makt var, i flera fall, inskränktare än någon annan monarks i Europa, med undantag af Polens (hvilken också slutade som man vet), och måhända Englands, samt, i visst fall, mer begränsad än den, som 1809 års ständer, vid thronombytet, sjelfmant uppdrogo åt konungen, och under hvilket slags konungavälde vi ännu befinna oss, utan att man i allmänhet, under förflutna femtio år, har beklagat sig, att det blifvit vidsträcktare tillmätt än som bör tillkomma en konstitutionell konung. Men vi skåda ej heller bland oss män, hvilka länge sjelfve öfvat denna makt, under det konungen endast burit namnet, och hvilka oförmo-

dadt funnit sig densamma beröfvad af en yngling, ur hvars hand man hoppades kunna återeröfra den; vi hafva, Gudi lof, aldrig sett folk-ombud, som efter främmande ministrars föreskrift till- och afsatt konungens rådgifvare och afgjort fäderneslandets öden efter den mestbjudandes önskan; vi omgifvas lyckligtvis ej af riksdagsmän, som genom dylika patriotiska tjenster (ty de, som motstodo eller undergräfde Sveriges konungamakt, gjorde det alltid i frihetens namn och kallade sig sjelfva patrioter) grundat familje-fortuner, eller i tillsalu-hållandet af sin öfvertygelse påräknat sin dagliga bergning. Om vi äga skäl att tacka GUSTAF, och honom allena näst Gud, för denna pånyttfödelse af svensk mannadygd och ära, så var erkänslan icke alldeles så liflig hos dem, hvilka genom honom sågo sig plötsligen aflägsnade från de lockande källorna till makt, inflytande och rikedom. De utsinade väl icke fullkomligt på en gång. En femtiårig moralisk kräfta botas ej med ens. Men dels var det under GUSTAF ganska svårt att för dylika ändamål sätta främmande mynt i omlopp, och gifvarnes vinst osäker; dels blefvo sjelfva riksdagarne mer sällsynta (med sex till åtta års mellanskof *), hvaröfver också

*) »Många funno sig *personligen lidande* genom uteblifvandet af *indrägtiga riksdagar*», säger ADLERBETH.

högljudt klagades, ej mindre af dem som önskade få de gamla marknaderna åter i gång, än af de forna maktägande, hvilka hoppades få tillfälle att på konungamaktens bekostnad återhämta något af det förlorade inflytandet, eller åtminstone hämnas sitt nederlag. Af motsatta skäl, eller för att hindra korruptions-systemets återupplifvande, samt befästa sin makt och det inre lugnet, undvek konungen, så vidt möjligt, riksmötens sammankallande.

Utan aktgifvande på allt detta, har man i våra dagar icke lätt att fatta grunden för denna klagan öfver obehörig makt-utvidgning, som uppenbarar sig redan vid ständernas första sammanträde efter 1772. Jemväl hos upplyste och redlige medborgare var den från frihetstiden ärfda föreställning, att konungamakten borde vara fullkomligt betydelselös, så inrotad, att en utöfning deraf, som i våra dagar skulle anses vanlig och behörig, då förekom högst betänklig. Så yttrar t. ex. den ädle fosterlandsvännen ADLERBETH, vid början af 1778 års riksdag: »Konungen satte sig redan vid dess begynnelse i besittning af den före 1719 brukliga rättighet, att sjelf utnämna landtmarskalk och de ofrälse ståndens talmän. — Några kloka riksdagsmän funno nogsamt, hvad varsamhet ständerna nu borde använda, om icke den frihet, regeringsformen dem försäkrat, skulle blifva ett tomt namn. Bland dessa

tillkom det främsta rummet gre
denne skarpsynte statsman, som e
räkna ibland Sveriges störste, — e:
ståndare af enväldet». — Man k
hvilket vådligt envälde FERSEN åg[illegible]
under konungarne FREDRIK I, ADOLF FREDRIK och GUSTAF III till år 1778; men dessa ord i ADLERBETHS mun innebära en förklaring af hvad de ädlaste och mest upplysta af dåvarande motståndsparti stundom förstodo med det envälde, hvartill GUSTAF oaflåtligen sträfvade. Tiden gaf åt vissa ord (hvaribland just orden *frihet* och *envälde*), under franska revolutionens annalkande och fortgång, en särskilt betydelse, när LUDVIG XVI kallades *tyrann* och man sades vara *fri* under ROBESPIERRE'S bila. Häfdatecknare, som ej gifva akt derpå, utan endast upprepa orden frihet och envälde så till sägande mekaniskt, vanställa derigenom, utan att ana det, karakterer och händelser. Vid anmärkningen rörande utnämnandet af landtmarskalk och talmän må jemväl erinras, att då 1720 års regeringsform var upphäfd genom den af år 1772, vid hvars antagande konungen förklarat återställandet af det statsskick, som gälde före 1680 års envälde, eller GUSTAF II ADOLFS; så följde deraf konungens rätt att nämna landtmarskalk, äfvensom att ärkebiskopen var talman för presteståndet. De

öfriga ståndеn begärte sjelfva, att konungen ville nämna deras talmän. Rättigheten att nämna bondeståndets sekreterare grundade sig jemväl på GUSTAF ADOLFS riksdags-ordning, och konungen utsåg dertill SCHRÖDERHEIM, hvilken nu grundlade det förtroende, som GUSTAF så länge skänkte honom.

Emellertid beklagar ADLERBETH, att man ej lydde FERSENS råd, hvartill, som han säger, »allmänheten bland ståndеn var antingen icke nog klarsynt, eller nog öm om fäderneslandet». Oaktadt den vackra tafla af rikets förkofran, som lemnades vid 1778 års riksdag, och hvartill få likar torde uppvisas i våra häfder, om ens någon, var dock motstånds-partiet icke overksamt. Sedan ständerna tackat konungen, som genom sitt *rådiga* och *försigtiga* bemödande vid realisationen återställt behörig stadga och säkerhet i rikets myntvärde, samt inom kort tid verkställt hvad ständerna under tretio år fåfängt eftersträfvat, hvarför samtid och efterverld skulle vara honom tacksamma, föreslog och genomdref FERSEN en instruktion, som skulle trygga ständernas rätt och säkerhet i detta verks förvaltning *). Detta var tvifvelsutan, sedan konungen

*) ADLERBETH tillägger, att förslaget, »oaktadt mycket buller, motstånd och hotelser, gillades, och lade grund till svenska bankens trygghet och den visa styrelse deraf, utländingar beundra». En större trygghet synes GUSTAF

ställt banken under ständernas egen förvaltning, deras ovilkorliga rätt, men GUSTAF tyckte sig häri finna ett misstroende, som han ansåg sig icke hafva förtjent, då han mer, än någon, gynnat banken, genom öfverflyttande af dess skuld på statsverket, och yttrade sig med skärpa derom till FERSEN *). Att

---

skänkt, då han skilde banken från kronan. SKOGMAN, i sin historia om rikets ständers bank (afdelningen 1773—1783), omnämner icke ifrågavarande instruktion, hvaraf vill synas, att han icke funnit den utgöra något kardinal-dokument för verkets bestånd, liksom han i allmänhet ej visar sig en så stor beundrare af bankens visa styrelse, som ADLERBETH hört utländingarne vara.

*) ADLERBETH berättar, att konungen »redan reglerade ceremonien, som skulle iakttagas vid den riksrätt, som öfver grefve Fersen tillärnades på rikssalen», samt att FERSEN varit beredd på dödens sändningebud», och »gjort fädderneslandet ett fritt offer af sitt hufvud», hvilket »dock ej kunnat tagas utan konungens egen våda», m. m., som tyckes visa, att man redan nu skådat i GUSTAF en ny NERO. Men sutto ej i GUSTAFS råd då ännu en HÖPKEN, STOCKENSTRÖM, HERMANSON, SCHEFFER, KARL SPARRE, m. fl., alla sjelfskrifna ledamöter af riksrätten? Skulle de låta denna rätt pröfva en fråga, der den anklagade ej handlat som rådgifvare, utan som folk-ombud? Och skulle konungen, vid sin första riksdag, vilja öfverträda den regeringsform han nyss skapat och skilja sig från sådana rådgifvare? Att en man, som ADLERBETH, tror och antecknar dylika sägner, visar redan med hvilken varsamhet man bör begagna äfven de mest ansedda källor från denna tid, bland hvilka, med allt skäl, ADLERBETHS historiska anteckningar ansetts såsom de tillförlitligaste och lemnat rika

förhållandet dem emellan redan nu började blifva spändt, kan slutas af flera omständigheter. Det blef kändt, att en främmande makt under riksdagens lopp sökt förmå FERSEN att, på de vilkor han sjelf ville bestämma, ställa sig i spetsen för de missnöjda, för tillvägabringande af en annan sakernas ordning *). Han afvisade detta främmande anbud med förakt, men redan att det nu kunnat äga rum, var ett märkeligt tidens tecken, som ej kunde undfalla GUSTAF. Denne hyste alltid för FERSENS sällsynta egenskaper en stor aktning; han var angelägen om hans bifall; han fägnade sig som åt en eröfring, då han såg den gamle parti-höfdingens namn under Svenska Akademiens lyckönsknings-skrifvelse i anledning af segern vid Fredrikshamn, och detta oaktadt händelserna vid 1789 års riksdag; **) men deras karakterer voro för oför-

---

bidrag till GUSTAFS bedömmande, äfven i senare historiska skrifter, i hvilka man ej sällan återfinner ADLERBETHS egna ord.

*) ADLERBETH bekräftar äfven detta.

**) Konungen skrifver till N. v. ROSENSTEIN, från Björkösund, den 6 juni 1790: »Med mycket nöje har jag i akademiens bref återfunnit namnet som fattades i komplimenten öfver Valkiala-affären. Jag liknar de sköna, som vilja ådraga sig hela verldens uppmärksamhet och som använda sin mesta konst att kufva dem, som göra dem motstånd». *K. Gustaf III:s samlade skrifter*, VI delen, sid. 335.

enliga, att kunna sammanstämma, deras banor för vidt åtskilda, att någonsin kunna sammanlöpa. En af dem hade i sådant fall måst ändra natur. FERSEN kunde ej gerna förgäta det gamla *fuimus reges;* GUSTAF åter lika litet glömma, att det var denne konungahusets oböjlige motståndare, som anmälte för sekreta utskottet, att ADOLF FREDRIK ej ville utan pröfning underskrifva de mål, som rådet beslutit, och att det var han som i egenskap af landtmarskalk anförde den stora deputation, hvilken tillkännagaf, att konungen skulle ersättas af en namnstämpel. GUSTAF synes hafva trott på en försoning från det ögonblick, då FERSEN, efter regementsförändringen 1772 (hvarigenom en svår efterräkning för 1756 undveks för honom och hans parti, af de allrådande Mössorna), insände sin hyllning med dessa ord: »Jag behöfver ej känna den nya regeringsformen; jag bär en regeringsform i mitt hjerta, som bjuder mig att lyda de befallningar Eders Maj:t behagar gifva mig». Konungen misstog sig; vid den första derpå följande riksdag fann han den grånade parti-konungen åter i spetsen för styrelsens motståndare. Och huru skulle en man, som tjuge år förut styrt Sverige med den kraftfulla hand, att han lät föra det dåvarande hofvets förkämpar till stupstocken och i ständernas egna

församlingsrum fängsla motsträfviga riksdagsmän, — huru skulle *han* på en gång aflägga all herrsklystnad, allt begär att styra riksdagar, all åtrå att motsätta sig en sjelfrådigare konung än den han förut kufvat? Att hans afsigter dervid voro fosterländska, hans oegennytta utan fläck, hans egenskaper ovanliga, lider intet tvifvel; men han var hvarken den förste eller ende statsman, som sett fäderneslandets väl genom äregirighetens och maktlystnadens dubbel-kikare. Den emellan honom och konungen fortsatta, långa kamp kunde, afklädd alla vältalighetsblomster å ömse sidor, innefattas i följande ord: FERSEN var van att herrska, ville eller kunde ej afstå derifrån; men GUSTAF ville styra sjelf, hvartill han, såsom Herrans smorde, ansåg sig äga både rätt och pligt.

Om FERSEN varit, hvad den vördnadsvärde ADLERBETH kallar honom, en statsman af första ordningen, så hade GUSTAF onekligen mycket felat, att ej sluta sig till denne märklige man. Men svaret beror på hvad man förstår med en stor statsman. Menas dermed den, som i frihetens namn, och understödd af främmande penningar, nedtvingar konungamakten, för att sjelf herrska i dess ställe, i spetsen för ett parti, så var FERSEN en stor statsman. Förstår man deremot under denna benämning en man, som genomskådar grunden för det

onda, hvaraf ett samhälle lider, och äger snille, kraft och mod att skaffa bot derför; som bygger för framtiden och lemnar fäderneslandet sjelfständigare, lyckligare, rikare, lugnare, än han emottog det, eller åtminstone räddar det från någon öfverhängande fara: så torde efterverlden svårligen räkna FERSEN bland dylika statsmäns antal. Hvad storhet eller förkofran upphämtade Sverige af hans styrelse, och af alla de förödmjukelser han tillskyndade den fromme, välmenande och fosterländskt sinnade ADOLF FREDRIK? Hvad ära eller fördelar skördades af det pommerska kriget, som fördjupade riket i skuld? Blef fäderneslandet under hans ledning mer oberoende af främmande makter, än förut? Bekämpade han någon annan makt än sin alltför milde konungs? Hvad gjorde *han* för att hämma den vådliga anarki, som hotade oss med Polens öde? Eller för att utrota parti-andan? Eller för att afhjelpa den penninge-oreda, som i en mansålder undergräft landets välstånd? — När upplösningen nått sin höjd, drog han sig tillbaka, for till landet, med förklaring, att »omständigheterna skulle mycket förändras, innan man finge återse honom»; han lemnade åt GUSTAF att, med fara för krona och lif, hejda den anarkiska strömmen och återställa samhällsordningen; insände till honom sin hyllnings-ed, *in blanco*, för att vid nästa riksdag åter begynna

oppositions-spelet, hvarmed han fortfor till konungens död, än uppeggande de sina när de begynte afmattas, än hejdande dem när de gingo för långt. Skönjer man i allt detta en statsman af första ordningen, hos hvilken GUSTAF bort gå i skola? *) Hvad utseende skulle väl fäderneslandet då erhållit? Förmodligen detsamma, som då FERSEN lemnade det åt Mössorna: utan yttre sjelfständighet och inre lugn, under partiernas fortsatta kamp ett lätt rof för grannar. Men med allt detta var han en märkvärdig, rikt begåfvad man: snillrik, tapper, vältalig, frikostig, älskad af sina vänner, beundrad af sina anhängare. Det kan således ej förundra, att han efterlemnat ett ryktbart namn. Om till efterföljd?..... må historien afgöra. Oss vill det förekomma, såsom vore GUSTAF, med alla sina fel, både

---

*) Den milde OXENSTJERNA, som synes funnit den gamle parti-konungens storhet af lofprisare öfverskattad, skref öfver honom följande karakteristik:

»Med rikedom och dristighet,
Mer än med dygd och verkligt snille,
Bland svenska riksdagsmänners gille
Han vann en långlig ryktbarhet.
Han gjorde allt för sig, för slägt, för barn och vänner;
För menskor och sitt land man deremot ej sport
Hvad han som krigsman, råd och statsman nyttigt gjort,
Och Sverige i hans hågkomst känner
En af de varelser, som kallas »stora männer»
Och aldrig gjorde något stort».

större och bättre än hans motståndare, och att det således var lyckligare för fäderneslandet, att styrelsen låg i hans, än i dennes händer.

Den vigt, som FERSENS personlighet äger, har gjort dessa anmärkningar nödiga vid inträdet i ett tidskifte, der en fortfarande, stundom samhällsskakande brytning förekommer emellan honom och konungen.

De grunder äro angifna, som föranledde konungens önskan, att ej utan verkligt behof sammankalla ständerna. Tidpunkten för 1778 års riksdag syntes visserligen icke oroande. »Det var svårt», säger GEIJER, »att vid denna riksdag placera ett *nej*. Man hade tillhopakommit för att bifalla och loforda. Det nya regeringssättet var ännu i sin första blomma, det gamlas hågkomster ej långt undan, och farliga att väcka. I allt hvad konungen på den korta tiden uträttat öfvervägde vida det goda, och den allmänna rösten erkände det. Hvarom skulle man tvista med honom? De förnämsta tvisteämnena hade han, genom afgörande på förhand, satt utom diskussion. Högtidligheterna vid kronprinsens födelse, döpelse, ständernas fadderskap, drottningens kyrktagning, m. m., lemnade dessutom vid detta korta riksmöte föga rum för annat än högtidliga tal. Konungens lag-propôsitioner voro billiga. Och slutligen: han fordrade ingen ny bevillning.

Man kan föreställa sig de gamla parti-chefernas förlägenhet. De sökte med flit dunkelhet ibland riksdagshopen. En enda höjde hufvudet varsamt, den störste från den nyss förflutna tiden, — den gamle Axel Fersen, men endast för att åter draga sig tillbaka».

Och likväl, oaktadt allt vid detta riksmöte syntes så lofvande och lyckligt, betänkte sig GUSTAF mycket innan han sammankallade ständerna. Han tycks slutligen bestämts dertill af sin dåvarande förste minister, den enfarne, äfven i parti-tiderna pröfvade rådgifvaren ULRIK SCHEFFER, med hvilken han meddelte sig i detta ämne, och som skrifver derom till konungen, den 5 september 1778: »Jag har alltid varit af den tanken, att närvarande moment är *det enda*, då ständernas sammankallande kan ske *utan fara*. Eders Maj:t, vägande skälen för och emot, synes ock finna vågskålen luta till förmån för ett jakande svar. Aldrig hafva allmänna sakerna i Europa varit i en för oss fördelaktigare ställning, och, med undantag af Danmark, som ensamt ej mycket betyder, tyckas alla så sysselsatta med sina egna angelägenheter, att de ej hafva tid att tänka på Sveriges. — Jag vill ej undersöka, om det slags löfte, som Eders Maj:t gaf vid slutet af förra riksdagen, var formellt, eller vilkorligt. Jag vet blott, att detta löfte lugnade allmänheten och lugnade

Eders Maj:ts grannar. Det är lyckligt att omständigheterna nu sammanstämma för detta löftes uppfyllande. — Vid en omständighet kan jag ej undgå att lägga stor vigt, nemligen den konversation, som jag förlidet år hade med grefve PANIN. Ryssland vill hafva bevis derpå, att Eders Maj:ts regering grundar sig på *ständernas* medverkan. Det frågar litet efter graden af denna medverkan; men principen, en gång offentligen erkänd, skall förbinda Ryssland att lemna denna regeringsform för alltid i fred».

Vi afbryta här ett ögonblick meddelandet, för att fästa uppmärksamhet på det förhållande, att första frågan vid en svensk riksdags sammankallande då var, huruvida sådant vore rådligt i afseende på de främmande makternas ställning, samt att man först sedan det utrönts, att dessas egna angelägenheter ej tillåto dem att blanda sig i våra, vågade tillstyrka riksdags-kallelsens utfärdande. Vittnar ej denna åsigt hos den förfarne SCHEFFER tillräckligt, att man ej behöfde undvika riksmöten ensamt af kärlek till enväldet, utan att man kunde göra det såsom god Svensk och vän af vår sjelfständighet och vårt lugn; samt att deremot, å andra sidan, ropet på täta riksdagar icke alltid nödvändigtvis förutsatte ensamt kärlek till friheten? Oaktadt den lyckade regements-förändringen skett sex år förut,

anser SCHEFFER likväl detta ögonblick vara det *enda*, då ett riksmöte kan hållas *utan fara*. Dernäst kunde ifrågasättas, huruvida den gamle statsmannen ändå icke gjorde sig nog säker, när han ansåg den nya regeringsformens ofredande för alltid förekommet endast medelst ständernas förnyade erkännande af densamma, och om ej GUSTAF dömde mer förutseende, när han trodde, att önskan af ett sådant förnyadt erkännande vore blott en förevändning, för att under ett beramadt riksmöte få tillfälle att försvaga den nya statsförfattningen och undergräfva den unga konungamakten.

Efter denna blick på den yttre ställningen, vänder sig rådgifvaren till den inre, och yttrar: »Hvad det inre angår, så förtjenar det ostridigt den allvarligaste uppmärksamhet. Det finnes utan tvifvel ett visst missnöje, hvars orsaker äro Eders Maj:t troligen kända. Men jag tror det ej vara af den beskaffenhet, att det skall störa riksdagen. — Det är först och främst angeläget, att provinserna få tillräcklig tillgång på bränvin, hvarpå för närvarande är nästan allmän brist. Folket har på god tro utlevererat sin bränvinsredskap; det trodde sig få bränvinet för billigt pris; det är uppbragt att se sig bedraget i denna förhoppning, och det sätter i tillgången på bränvin sin lycka. För det andra är det högst nödvändigt, att LILJENCRANTZ gör liqvid

med banken för de summor, som statsverket är den skyldigt. Banken beror endast af ständerna. Detta är den kungliga myndighetens enda svaga sida, och ingenting kan hindra ständerna att angripa en operation, i hvilken de finna formellt stipulerade förbindelser ouppfylda. Realisationen skall blifva ett bland de vackra monumenterna af Eders Maj:ts regering. Men *den har mäktiga fiender*». Derefter vidrör SCHEFFER de svårigheter, som kunde möta vid riddarhusets indelning i klasser, enligt GUSTAF II ADOLFS riksdags-ordning.

Denna riksdags-ordnings lämpande till 1772 års regeringsform var visserligen ingen lätt uppgift. Men då konungen vid den senares antagande förklarat sig vilja upplifva de grundlags-former, som voro gällande före 1680, och således undvika både envälde och folkvälde, följde deraf jemväl riddarhusets indelning i trenne klasser. Man finner af konungens påbegynta men ej afslutade dagbok öfver 1778 års riksdag, att han genom denna förändring velat befästa adelns anseende, »ty» säger han, »den upphäfver den demokrati, som regerade inom riddarhuset och som gjorde att rikets första stånd liknade en illa upptuktad hop, utan kännedom af sin rätt och sitt interesse, utan förmåga att försvara dem eller upprätthålla sin värdighet och sitt företräde emot de tre ständen, hvilkas afundsjuka

alltid förenat dem till inkräktning på adelns rättigheter. Inrättningen af klasserna erbjuder fördelen af en viss gradation, som då den skiljer de titulerade och lysande familjerna från den unga adeln, förhindrar den oordning, som blandningen af olika börd med sig förer. Ty i ett väl regleradt samhälle måste man sätta en bom för de smås ärelystnad. Likgiltigheten för börd, eller för de utmärkelser våra förfäder infört, till att skilja de förnämsta ifrån folket, är blott vacker såsom spekulation, i praktiken nästan omöjlig. Denna jemlikhet kan blott existera i en demokrati, eller under en despotism, der det blott finnes en herre och slafvar. Också hafva våra största konungar blott velat bibehålla en laglig och tillräcklig makt; de ha ej sökt det oinskränkta enväldet. Derför hafva de uppehållit adeln. Sådant var Gustaf Adolfs och Karl X:s tänkesätt. De konungar, som hafva eftersträfvat en makt utan skrankor, hafva alltid arbetat att skada adeln, såsom Karl IX och Karl XI. Den siste lyckades. Hvad har derpå följt? Konungamaktens fall, demokratiens öfvervigt och — rikets fullkomliga förstöring, om ej försynen, genom en utomordentlig *händelse* *), hade frälsat det».

*) Så benämner han här, blygsamt nog, den af honom sjelf utförda statshvälfning.

Äfven i denna lilla politiska trosbekännelse, ehuru blott tecknad i en enskilt dagbok, ligger ett stycke regeringsprogram. Af öfvertygelse om adelns nödvändighet såsom beståndsdel i ett representatift konungadöme, till en del äfven af den då allmännare än nu gängse fördom om bördens företräden, väljer han till förebilder de stora svenska konungar, som gynnat detta samhälls-element, framför de regenter, som sökt enväldet genom det första ståndets kufvande, och anser att jemlikhet ej kan finnas annorstädes, än under despotismen, eller republiken, under en endas eller massans obegränsade makt. Han trodde, att en aristokrati, som började förfalla och urarta, kunde pånyttfödas, hvilken föreställning också var naturligare *före* franska revolutionen, än efter densamma. Man har i en senare tid sett så statskloka regenter, som NAPOLEON I, LUDVIG XVIII och LUDVIG FILIP försöka återväckandet af detta samhälls-element, äfvensom mer eller mindre lyckade försök af pärskammares tillskapande företagas i de flesta länder. GUSTAFS tanke syntes således, på hans tid, icke innebära någon olöslig uppgift. Svårare att förklara är, huru konungens önskan att återställa adeln till dess gamla, ärofulla betydelse, samt dess upprättande till motvigt mot folkväldet, hvars hotande öfvertag adeln så nyss lyckligen undgått, och hvars åter annalkande till-

växt konungen syntes både ana och befara, icke förstods eller åtminstone icke erkändes af dem, som han ville stödja och gagna, utan tvertom lade första grunden till det missförstånd, som sedan kom till vådlig brytning, under anförande af riddarhusets egna statsmän. Motståndet vid konungens förslag skymtade väl nu blott, men saknades ej helt och hållet. Vid öfverläggningen på rikssalen, i konungens egen närvaro, hemstälde öfverste GYLLENSVAHN *), att adeln finge öfverlägga derom på sitt vanliga samlingsrum, hvilket anförande landshöfdingen friherre J. A. HAMILTON ansåg böra utgå ur protokollet, emedan det tycktes åsyfta, att konungen skulle vilja inskränka adelns fria öfverläggningsrätt, hvaremot TOLL påstod, att GYLLENSVAHN borde ställas till ansvar. »Konungen», säger GEIJER, »förklarade, att Gyllensvahns ord borde qvarstå, såsom ett bevis, att i Gustaf den tredjes tid det varit svenske män lofgifvet att inför thronen fritt yttra sina tankar angående de ärenden, som vid ett riksmöte dem blifvit till öfverläggning meddelade, — ett yttrande, som gjorde ett lifligt intryck» **).

---

*) Han hade, såsom GEIJER anmärker, varit föremål för en aktion, för olaglig behandling af rekryter, och dömdes af general-krigsrätten från tjensten, hvilken dom af konungen stadfästades.

**) *Gustavianska papperen.*

Jemte motståndspartiets klagan öfver konungens makt-inkräktningar, yppade sig äfven genast den öfver hans misshushållning. »Konungen behöfde, men ville icke sjelf begära penningar», säger ADLERBETH. »Ständerna förmåddes att sjelfkrafdt tillbjuda 42 tunnor guld i faddergåfva åt den nyfödde kronprinsen, vid hvars dop de varit vittnen». Detta var tvifvelsutan en frikostig hyllningsgärd. Deremot finner man icke antecknadt, att något anslag till ränta och kapital-afbetalning å den stora utländska skuld, som konungen åsamkat sig för statens räkning, blifvit ifrågasatt. Man ser af riksdagsberättelsen, att under de nästförflutna åren sju städer (Filipstad, Åbo, Gefle, Venersborg, Åmål, Kristinehamn och Askersund) blifvit lagda i aska, och att konungen måst till nödens afhjelpande anlita statens tillgångar. Riket kunde denna tid ej, som i våra dagar, utföra spanmål; man nödgades deremot, till förekommande af hungersnöd, införskrifva årligen några hundra tusen tunnor, hvaraf kronomagasinerna behöfde sin del, för understöd i missväxt-år. Allt detta, i förening med en af konungen beviljad förhöjning af alla embetsmanna-löner, utan att någon ny bevillning derför äskades, samt med stats-utgifter af hemlig beskaffenhet, hvilka rikets anseende fordrade*),

*) En sådan af egen art blef först tvenne år efter konungens död bekant. Den år 1794 tillförordnade stats-utredning

förklarar lätt, att konungen, utan allt slags misshushållning (om också en sådan bidrog i sin mån), kunde vara i behof af penningar. Att han icke begärte dem, röjer kanske snarare för mycken, än för liten grannlagenhet, ty vid denna riksdag, då det, enligt GEIJERS uttryck, »var svårt att placera ett *nej*», hade han mer utsigt än någonsin, att (såsom ULRIK SCHEFFER också från början tillstyrkt) för-

---

fann, att statskontoret, enligt ett konungabref af den 7 maj 1776, aflemnat i Hans Maj:ts egna händer en summa af 70,387 rdr 24 sk. specie (motsvarande omkring 281,500 rdr riksmynt), mot hvilken summa statskontoret erhöll ett försegladt konvolut, »hvilket konvolut Kongl. Maj:t i nåder böd och befallte, att stats-kontoret ej allenast skulle sorgfälligt hålla i förvar, utan ock, utan ankommande nådig befallning, icke uppbryta eller någonsin uppbryta låta Vid öppnandet af detta konvolut har H. K. H. hertigen-regenten funnit, att dessa penningar blifvit utbetalta till holsteinska geheime-rådet och stats-ministern baron v. GOERTZ's arfvingar, efter slutad aversionshandel om deras här ägande krono-fordran, och att konselj-protokollet öfver denna händelse, samt original-handlingarne och qvittenserna å denna fordran voro i konvolutet förvarade». *Kongl. stats-utredningens underdåniga berättelse till Kongl. Maj:t, af den 8 februari 1794, angående statsverkets tillstånd vid H. M:t konung Gustaf III:s död.* Sid. 13. Då man erinrar sig, att konungen, i början af sin regering, förbjöd återkallandet af allt som kunde påminna om parti-tiderna, synes det sannolikt, att han velat undvika offentligheten af hvad som rörde en sådan blodskuld, som domen öfver GOERTZ, och derför anbefallt att ifrågavarande handlingar skulle hållas hemliga.

säkra sig om anslag till ränte- och skuld-afbetalning. Det var tvifvelsutan mera högsint än statsklokt, att ej genast söka bot för en riksskuld, som allt framgent förblef tryckande och måste föranleda omsättningar och nya lån, när konungen ej ville begära förhöjd bevillning.

Den vigt, som konungen lade på frågan om instruktion för bankens förvaltning, tyckes visa, att han trodde den innebära mer än namnet antydde. Att FERSEN lyckats att, konungen ovetande, genomdrifva den i alla stånd, röjde redan att den gamle riksdags-ledaren ännu var inflytelserikare än någon anat. Men GUSTAF befarade dessutom, att derunder doldes en plan icke blott för tillintetgörande af realisationen, hvars motståndare FERSEN från början varit, utan ock att, genom de på bestämda tider sammanträdande banko-revisorernas rätt att vädja till ständerna, revisionen kunde, åtminstone medelbart, föranleda sammankallandet af riksdag när det vore minst önskligt. Han var ej ensam af denna åsigt. Samma farhågor delades af LILJENCRANTZ och SCHEFFER. Konungen har sjelf tecknat allt detta i ett ganska interessant och upplysande meddelande till en bland sina förtrogne *). Denna skrif-

*) Han skrifver bland annat: »Man underrättar mig tisdagsmiddagen (den 17 november, då ämnet förekom), att grefve

velse, såsom nästan alla af samma hand, målar författaren såsom snillrik, qvick, fyndig på utvägar,

---

Fersen i ett memorial på riddarhuset projekterat en instruktion för banko-utskottet, att den gått igenom och blifvit remitterad till de begge andra ståndeu. Jag fästade i början ingen uppmärksamhet dervid, i synnerhet som landtmarskalken sagt mig aftonen förut, att grefve Fersen för följande morgon med honom begärt ett samtal angående en instruktion, som det vore nödigt att gifva åt banko-utskottet. Jag såg deri intet utomordentligt, och trodde att ingen opponerat sig emot remissen till de andra ståndeu, emedan instruktionen endast var ett upprepande af gamla formulärer. Jag förblef i denna tanke till dess jag på eftermiddagen emottog Liljencrantz, som kom ganska allarmerad öfver hvad som på förmiddagen hade passerat. Han hade ej instruktionen, men sade mig innehållet, och att genom ett af dess momenter det tilläts hvarje banko-utskottets medlem att anmäla i ståndens plena, om i utskottet några beslut togos, stridande emot bankens väl och säkerhet. Det var att borttaga all hemlighet från denna institution, hvars kredits bibehållande fordrar tystlåtenhet *). Jag tillstår att jag hade möda att tro det, och sade honom, att jag ej kunde föreställa mig att landtmarskalken skulle tillåtit föredragandet af ett dylikt projekt på riddarhuset. Han svarade, att han var lika förundrad som jag, men att han trott, det jag sett landtmarskalken aftonen förut, och att allt hade skett med mitt samtycke, emedan alla riksdags-affärerna hittills gått genom mina händer. Detta yttrande stack min fåfänga lifligt. Jag trodde mig se trots och förakt i grefve Fersens uppförande, ett uppsåt att visa sin makt, och att hans in-

*) Denna öfvertygelse, om »sekretessens» nödvändighet för bankens bestånd, fortfor ännu mer än tretio år, och gaf först under det nya statsskicket vika för grundsatsen af offentlighet i fråga om bankens ställning.

rik på träffande åsigter, samt fina drag af verlds- och menniskо-kännedom, men derjemte förtrolig,

---

flytande ej var mindre än mitt hos ständerna. Ni kan föreställa er, hvilken gäsning detta skulle verka i hufvudet på en ung fullmyndig konung, som sedan sitt tjugonde år var van att influera på partierna, då han ännu blott hade sin börd och sina förhoppningar för sig, och som likväl med detta svaga mynt vid 1769 års riksdag hade gjort denne samme grefve Fersen, då i spetsen för riksdagen, understödd af ett stort parti och utdelare af Frankrikes penningar, fältet stridigt. Jag tror, att om jag i grefve Fersens uppförande kunnat se ett försök att genom surpris föra mig bakom ljuset, det mindre skulle hafva förargat mig: ett sådant försök skulle åtminstone ha vittnat om svaghet och fruktan, och ej haft denna air af superiorité. Emellertid hade jag styrka nog, att ej röja mig för Liljencrantz, och sade med en trankilitet, som jag hade bort framgent bibehålla, att allt detta förundrade mig mycket; att jag var fullkomligt okunnig både om grefve Fersens steg och om den del landtmarskalken deri haft, och att det måtte vara något missförstånd derunder. Talmannen för borgareståndet *) kom nu, och jag frågade honom hvad som passerat i hans stånd, och om instruktionen blifvit dit remitterad. Han svarade, att den var både remitterad och enhälligt bifallen; att han väl funnit sista momentet något betänkligt, men då instruktionen blifvit honom tillsänd af landtmarskalken, såsom af adeln samtyckt, och han ej fått någon annan underrättelse, hade han trott att allt var i sin ordning, hvarför instruktionen blifvit i ståndet uppläst och, då ingen gjorde någon invändning, i ögnablicket antagen. Jag sade med liflighet: besynnerligt, att ni dis-

* Rådman Ekerman.

blottande sitt inre, äfven sina svagheter, och derigenom intagande; häftig och ärelysten, men tillika

---

sputerar om småsaker i hela timmar, och låten det vigtigaste mål passera utan diskussion. På det sättet kan ni en vacker morgon finna er katolik, till er egen förvåning. (Det är att märka, att tre dagar förut hade borgarena disputerat i tre timmar om hvilka ledamöter skulle representera ståndet, såsom faddrar, vid min sons döpelse, och jag hade, för att förekomma en schism i ståndet, måst underkasta mig den ridikylen, att, utom de slutligen utsedda, invitera en deputation af ståndet, hvaraf jag sedan hade ondt vid riksdagens slut.) Ekerman hade med sig instruktionen. Vi genomgingo den punkt för punkt. Borgaren, som haft den oskulden att låta den passera i sitt stånd, ville söka öfvertala mig att den var ganska oskadlig. Jag låddes vara af hans tanke, just emedan jag kände mig förargad; men sista artikeln var tillräcklig att justifiera det misstroende, som grefve Fersens tvetydiga uppförande ingifvit mig. Jag fruktade i synnerhet att den bitterhet, som herrskade emellan honom och grefve Ulrik Scheffer, hade förmått honom att uppoffra statens bästa, åtminstone till en del; att han ej kunnat neka sig det nöjet att söka kullkasta realisationen, hvilken han alltid varit emot genom en princip af försiktighet och rädsla, som låg mera i hans förstånd än i hans karakter; att han velat njuta den dubbla satisfaktionen, för sitt hat, att störta sin fiende, och för sin fåfänga, att hans förutsägelser om det nya systemets haltbarhet slagit in. Ni skall af det följande se, att jag bedrog mig och gjorde grefve Fersen orätt. Jag skall säga er hvad som förmådde honom till detta sällsamma uppförande, som kunde få en så elak uttydning. Efter att ha genomgått instruktionens alla punkter, sade jag till dessa begge herrar: jag ser rätt väl, hvari det onda ligger. Nu måste man finna botemedlet. Liljencrantz talade myc-

försonlig, böjd att göra rättvisa åt vänner och motståndare; sökande slutligen orsaken till FERSENS

---

ket, Ekerman litet. Jag såg att den förre ej kände ännu nog riksdagarne, för att kunna fatta ett beslut, och att den senare ej ville yttra något som kunde gå ut på att kullkasta ett i hans stånd fattadt beslut. Hvad mig angår, så hade jag redan flera idéer, men jag var ännu alltför förargad, att ej frukta det jag skulle taga ett dåligt parti. Jag tillsade derför borgare-talmannen, att ej på några dagar sammankalla sitt stånd, och att skicka mig landtmarskalken. Just som han gick, kom grefve Ulrik Scheffer. Man hade underrättat honom om hvad som på morgonen skett; men, såsom vanligtvis händer de store, man hade gifvit saken den värsta färg. Han var uppretad, och, såsom mitt bemödande att qväfva min förargelse blott ökat den, och jag dessutom var van att med honom tala förtroligt, så upprörde jag honom ännu mer med att utgjuta mitt hjerta. Det lugnade mig något. Jag har ofta märkt, att den vrede, som döljer sig, ökas, och att med orden utandar sig den bitterhet, som eljest fräter hjertat. Olyckan är, att furstar så sällan kunna finna personer nog säkra och opartiska för sådana förtroenden, och att, om deras ord falla i elaka händer, de ofta skada dem mer än deras gerningar, emedan de förra tillskrifvas deras *karakter*, och de senare ofta *omständigheterna*. Jag gör blott denna reflexion emedan den naturligen framställer sig. Ty till grefve Scheffer kunde jag tala med fullkomligt förtroende i alla mitt lifs skiften. Kanhända hade likväl närvarande ögnablick bort göra ett undantag, då det angick grefve Fersens person och uppförande, som var grefve Scheffers aversion. Jag måste göra grefve Ulrik Scheffer all den rättvisa jag är honom skyldig och som hans så sällsynta och oegennyttiga tillgifvenhet för mig förtjenar. Jag har känt få personer, som med så mycken politisk skicklighet

uppträdande snarare i brist på förutseende, än i afsigt att skada, förebrående sig sjelf att hafva yttrat

förena så mycken enkelhet, hederlighet, redlighet och ett så fullkomligt lugn. Under tolf års tid, som jag med honom trakterat de vigtigaste angelägenheter, har jag hos honom hvarken funnit hat eller hämd, äfven vid stora och verkliga oförrätter, som folk vanligen ej förlåter. Det var blott detta hat till grefve Fersen, som var hans svaga sida, och som denne också hjertligen betalte med samma mynt, ehuru med mera moderation. Ty Fersen nekade sin rival aldrig sin aktning, åtminstone inför mig; ehuru jag ej vet, om han med andra förde ett annat språk. — Jag har sagt er, att sedan min harm fick ord, fick jag mera lugn, och jag använde det att tänka på medel mot den närvarande olägenheten. Grefve Scheffer sade, att Fersen, seende banko-utskottet helt och hållet i mina händer, utan tvifvel velat menagera sig en väg till plena, med dessa half-mystèrer, som i finanserna äro vida förderfligare än den nakna sanningen, för att derigenom embarassera alla operationer. Detta var här just fallet. Ty sanningen af bankens tillstånd var god, och detta har ej varit så florerande på 80 år, alltsedan Karl XI:s död. Men detaljerna af denna sanning voro en statens hemlighet, nödig för statens säkerhet. — Jag sade honom, att detta vore lätt att hindra; att i mitt tal vid riksdagens början jag yttrat mig ha propositioner att göra till bankoutskottet; att jag nu blott hade att fordra hemlighet angående dessa, enligt 45 § regeringsformen; *) att detta borde binda utskotts-ledamöternas tungor, vore de än så pratsjuka, och att ständerna ej kunde vägra hvad som vore i full enlighet med regeringsformen, hvarigenom den farliga punkten i instruktionen vore reducerad till en nullitet, utan att grefve Fersen kunde beklaga sig. Grefve

*) Misskrifning för 47 §.

en sådan misstanke i närvaro af FERSENS personlige fiende. Efter läsningen af denna skrifvelse har

---

Scheffer sade: men huru vill Eders Maj:t låta detta komma till deras kunskap? Eders Maj:t kan ej hetas vara underrättad om hvad i dag uti ståndén förekommit. För öfrigt, med ett formellt ogillande skall E. M. utsätta sig för förebråelserna att ha vågat blanda sig i deras öfverläggningar och inkräkta på deras förvaltning af banken, hvilken E. M. genom regeringsformen fullkomligen åt dem bibehållit. Jag svarade: det är ingalunda min afsigt att ingå i diskussion med dem angående deras större eller mindre rätt att konfirmera en instruktion, mig ovetande då det ej kan finnas något slags grundlag utan vårt gemensamma samtycke, och grundlagen äfven i detta stycke har afseende på banken. Man kan resonnera mot och med. Det är för öfrigt en ganska delikat fråga. Jag anser det ej apropos att röra dervid, minst i detta ögnablick. Men det är vida enklare och naturligare att säga dem, att då jag förnummit, det banko-utskottet skall börja sina sessioner och att ständerna för utskottet uppsatt en instruktion, min önskan vore, att deri inflöte den anmärkning som finnes i 45 (47) § af regeringsformen, emedan jag ämnade förelägga utskottet den finans-plan, hvartill 1772 års ständer gifvit mig fullmakt. Jag vet ej ännu åt hvem jag skall uppdraga detta meddelande. Konungen kommunicerar sig blott på tre sätt: antingen genom en härold (*héraut d'armes*)*, som ej passar för närvarande tillfälle; eller genom uppkallandet af en deputation, åt hvilken konungen tillkännagifver sin vilja; eller genom rikskansleren; och jag tror ej, min grefve, att ni, som nu representerar denna värdighet, skulle vara flatterad af en sådan kommission. Men det är mitt minsta bekymmer. Jag skall se efter i mina

*) För ständernas sammankallande och förafskedande. GUSTAF tillsatte först i detta afseende en rikshärold, hvartill han nämde SCHRÖDERHEIM.

man ännu svårare att allvarligt tro på den tillernade riksrätten, hvarom ADLERBETH talar, men hvarom här intet förekommer, och det synes sannolikt, att om också ett ord ditåt undfallit konungen i första uppbrusningen (hvilket knappt är troligt, då man erinrar sig, huru glad konungen är att hafva kunnat genast dämpa sin harm i närvaro af LILJENCRANTZ, som först talte med honom), så hade det varit utan allvar.

Af riksdagshandlingarne synes, huru konungen lyckades finna den önskade »fjerde utvägen». Den 20 november, eller tre dagar efter FERSENS motion, uppträdde öfversten (sedan general-amiralen) TROLLE på riddarhuset med den af konungen ofvan uttryckta åsigt, att förslaget stridde emot 47 § regerings-formen. Samma anmärkning gjordes i borgare-ståndet, som inkom med ett nytt, af presteståndet redan gilladt, förslag till förändrad lydelse af den omtvistade punkten i bank-instruktionen. FERSEN försvarade sig värdigt; åberopande, under

---

gamla luntor. Kanhända finner jag en fjerde utväg. Grefve Scheffer sade, att man måste tänka derpå; saken vore grannlaga, och framför allt måste man höra af landtmarskalken, huru allt passerat, och med hvilka skenfagra skäl grefve Fersen kunnat förmå honom att engagera sig i en sådan oförsiktighet». — Detta meddelande blef ej längre af konungen fortsatt *).

*) Jfr *Gustavianska papperen*, 2 del. sid. 162—168.

flera tacksamhetsbetygelser för konungen, att den å motsatta sidan anförda grundlags-paragraf angick det hemliga utskottet, hvars tillsättande konungen ännu ej begärt, och hänvisade till 55 § regeringsformen, som ställer banken ensamt under ständernas vård; men han ingick slutligen på det nya redaktions-förslaget, hvarigenom all anmälan till plena afskars, och konungen segrade.

Denna riksdag var ej så betydelse-lös, så egnad endast åt fester och tal, som man sagt. Det nya statsskicket ordnades och befästades genom antagande af riksdags-ordning och riddarhus-ordning, hvilka begge förklarades vara ståndsprivilegier; konungens rätt att nämna landtmarskalk och talmän, samt sekreterare i bonde-ståndet, erhöll bekräftelse för framtiden (en icke ringa sak, då man erinrar sig hvad splittring och korruption dessa val under den förra regeringsformen alltid medfört), och ständerna stadfästade alla de åtgärder för rikets bästa, som konungen under de sist förflutna åren vidtagit. Adeln tackade för upplifvandet af Gustaf Adolfs riddarhus-ordning, hvarpå ståndets indelning i klasser var grundad, och yttrade dervid: »Uti svenska adelsmäns bröst kan aldrig slockna minnet af den dag, då Kongl. Maj:t täcktes tillåta dem öfver dessa tilläggningar inför Kongl. Maj:t på rikssalen yttra

sig med den frihet, som under Kongl. Maj:ts regering dess undersåtar njuta, och sjelf med dem derom öfverlägga; för dem kan ock intet vara mera ärofullt, än att begge de odödlige konungar, af hvilka den ene grundade och den andre upplifvade ridderskapets och adelns forna aktning, behagat sig sjelfva för ledamöter deraf förklara». Af detta ledamotskap begagnade sig konungen, som man vet, med framgång vid 1789 års riksdag. I riksdagsbeslutet tackade ständerna gemensamt konungen för det de »nu ändtligen kunnat glömma deras förra belägenhet, sammankomma och rådslå som svenska ständer, på gammalt svenskt sätt»; de tackade konungen för det han, säga de, »utan afseende på hvad statens behof kräft och hvad egenskap till betalning vi sjelfve ansett kronans från 1702 till 1772 åsamkade banko-skuld äga, anslagit det yttersta af hvad staten möjligen kunde afläta, för att fullkomna realisationen»; de betygade sin fägnad öfver att »finna banko-verket, genom den lyckliga förändringen i rikets finans- och penninge-verk, återfördt till sådana operationer och förrättningar, som en rättskaffens och välskickad bank tillkommer»; de hemburo slutligen sin erkänsla derför, att, som orden lyda, »ehuru de brister för statsbehofven, som vid sistlidna riksdag befunnos och i ständernas då gifna beslut omnämnas, voro så stora, att vi föga hopp

kunde göra oss, att samma brister genom de medel kunde bestridas, som vid riksdagens slut dertill utsågos, hafve vi dock nu med underdånig fägnad, ibland så mycket annat, fått inhämta, det Kongl. Maj:t samma behof besörjt, vida öfver hvad förmodas kunnat, och bragt statsverket i sådan ordning, hvaruti det förut på mer än femtio års tid (således under ständernas egen hela regering) icke varit; ett nytt ämne för vår tacksamhet, ett nytt bevis af regeringssättets förmåner, och en ny rättighet för Kongl. Maj:t att vinna ett odödligt minne». På grund af allt detta, och då Kongl. Maj:t tillika förklarat sig vilja »draga försorg för rikets behof, utan att besvära sina trogna undersåtar med någon ny bevilning», önskade ständerna få utmärka sin välmening »medelst en faddergåfva till den nyfödde kronprinsen af 300,000 riksdaler specie, samt 100,000 riksdaler till bestridande af de utomordentliga kostnaderna vid detta riksmöte»; hvarjemte och då ständerna »fäst uppmärksamhet på den genom tidernas skiften högt uppstegna dyrheten, samt att Kongl. Maj:t, efter den uti myntvärdet lyckligen tillvägabragta stadga, förbättrat alla embetsmäns vilkor, utan att ihågkomma dess egna så kallade handpenningar», så anhöllo ständerna att konungen täcktes, i stället för 45,000 riksdaler, uppbära 100,000 riksdaler för nämda ändamål. Ständerna öfverlemnade der-

jemte enahanda summa, i ett för allt, till drottningens förfogande, och ett lika belopp till bosättning för hertig KARL. Gåfvorna voro frikostiga, men man kan ej undgå att återkomma till den anmärkning, att om ständerna, i stället för dessa enskilta föräringar, och då konungen ädelmodigt iklädt sig den stora skuld, hvarför banken häftade, hade, enligt ULRIK SCHEFFERS välgrundade åsigt, anslagit säker fond för gäldens interesse- och amortissementsafbetalningar, skulle konungen och riket ägt deraf mera nytta för framtiden *).

Konungen yttrade i sitt afsked till ständerna: »Jag slutar nu i dag ett riksmöte, som blifver tecknadt i våra tideböcker med vida skilda färger från dem, som utmärkt de förra. Sveriges gamla lagars upplifvande har ock upplifvat svenskt tänkesätt; alla främmande afsigter hafva varit från våra

*) Af den kronprinsen egnade faddergåfva efterskänkte konungen 100,000 riksdaler specie till lindring för dem, som ägde minst råd och lägenhet att i gåfvan deltaga. Den utgjordes, enligt hvad af ständernas »bi-afsked» synes, genom sammanskott under vissa år. Herrar riksens råd betalte 2 riksdaler specie, deras fruar 1 rdr 16 sk., fältmarskalkar, generaler t. o. m. öfverstar 1 rdr, ärkebiskop och biskopar samma summa, brukspatroner 24 sk., o. s. v. ända ned till 4 skilling, för hvilka deltagare eftergiften egentligen ägde rum.

rådplägningar stängda. — — Om förra tiders riksmöten ofta blifvit märkliga genom medborgares förtryck, missförstånd emellan konung och folk, samt inbördes hat; så har detta stadgat ett nytt tidehvarf, der alla de gamla oenighetsfrön, som delat oss Svenske snart i sjutio år i tvenne folk, lika skilda i föremål och ofta lika brottsliga, blifvit utrotade, och lugn och säkerhet befästade. Efter jemt hundrade år är jag den förste ibland edra konungar, som kan lemna fria ständer, utan att se dem undertryckta eller af dem det vara, och jag drager till eder den tillförsigt, att I lemnen detta rum med fullt förtroende till mig, att jag städse blifver eder frihets och lagarnes beskyddare, som jag är den som eder dem gifvit, af fri vilja och sann öfvertygelse, och att jag anser för min yppersta ära att vara i detta rike frihetens både stiftare, befordrare och beskyddare».

I detta tal upprepar han å nyo, att det är för att gå en medelväg emellan envälde och mångvälde, samt af öfvertygelse och fri vilja, som han skänkt sitt folk 1772 års statsförfattning. På ett annat ställe nämner han, att han sjelf bundit händerna på sig, för egenmäktiga företag, då han skilt bankens förvaltning från statsverket, samt nekat sig sjelf rättigheten att förklara krig utan ständer-

nas hörande *). Huruvida han med allt detta, emot inre och yttre fienders bearbetning af tänkesätten, lyckades vinna det förtroende af ständerna, som han ansåg sig förtjena och hvarom han trodde sig förvissad, ådagalade nogsamt den följande riksdagen. Emellertid syntes allt nu lofva en lycklig, lugn och stadgad framtid. Jemför man styrelse-åtgärderna med de råd och regeringsgrundsatser, som påstodos varit konungen gifna af några bland de under frihetstiden uppvuxna statsmän, så framstå de förstnämda i ännu ljusare dager. ADLERBETH berättar följande: »Redan år 1772, i en beredning öfver finans-verket, hade riksrådet grefve von Wallwijk frågat konungen, om Hans Maj:t ville hafva statskontorets bok afsluten med eller utan statsbrist. Presidenten Boye i statskontoret svarade konungen, som tvekade om tillgång till någon viss utgift, att så länge Hans Maj:t hade ett statskontor kunde penningar ej tryta. Och då i anledning af yppadt förslag, att ständernas jord skulle besås blott med lin och hampa, konungen yttrat sig ej veta, om sådant tvång kunde förenas med deras privilegier, hade han af riksrådet grefve Hermanson fått det svar, att för det allmänna bästa borde alla privile-

*) Se konceptet till den för kejsarinnan KATARINA bestämda skrifvelse. *Gustavianska papperen*, 2 del. sid. 109.

gier vika». År denna berättelse sann, så inträdde från och med 1772 tvifvelsutan en bättre styrelseanda *).

En uppmärksam betraktare af GUSTAFS skiftesrika lefnad skall finna, att der, liksom i ett sannt drama, följer på höjden af lycka ofta en krossande motgång, och den ljusa synkretsen förmörkas ögonblickligt af ödets tordön. Så var det 1788, då han från hoppet om en viss seger störtades till förtvifvlans afgrundsbrant; — 1792, då han i nöjets famn träffades af mordskottet; — så var det nu, då han under drömmen om ett ostördt framtidslugn träf-

*) Det är eljest ovanligt, att ADLERBETH, som delade de Persiska åsigterna, låter frihetstiden tjena till skugga åt den följande. Det må lemnas derhän, huruvida HERMANSON och WALLWIJK, såsom konungake, fingo i det Persiska lägret uppbära sin del af misshag. Följande tillägg i berättelsen tycks visa, att om inledningen gällt rådgifvarne, blir konungen ej glömd i slutsatsen, som lyder: »Sådana yttranden borde stärka konungen i den mening, att han kunde göra hvad han ville, och att hans folk borde nöjas med att tro sig fritt: en grundsats som konungen i ett samtal flera år senare verkligen förklarade utgöra rätta förståndet af 1772 års regeringsform». — Skulle verkligen GUSTAF, som var så mån, ja afundsjuk om sitt folks kärlek och aktning, roat sig med att icke blott oupphörligt tala osanningar från thronen, utan också, med åsidosättande af all statsklokhet, öppet erkänna, att han blott velat bedraga sina undersåtar? Och till hvad rimligt ändamål skulle han hafva framställt sig sjelf som bedragare, — han, som aldrig glömde en konungs värdighet?

fades inom sitt husliga lif af en förgiftad pil, hvaraf såret aldrig läktes. Thron-arfvingens födelse, lika efterlängtad af konung och folk, blef en källa af olyckor, som började med döendes skri under det allmänna festjublet, och slutades med Vasa-ättlingens störtande från thronen. Vasahusets inre historia har, till motsats af den ärofulla och lysande yttre, flera sorgliga drag. Liksom i Atridernas ätt, eller inom huset Plantagenet, genomgår tvedrägtens hydra, ömsom dold och öppen, flera led. Främmande anläggningar hafva blandat sig deri, framkallat och påskyndat utbrotten. Tiden har ännu ej afslöjat de innersta trådarne i det sorgspel, som började vid GUSTAF ADOLFS födelse. Skulden torde ej hvila tyngst på dem, som man hittills anklagat. Måhända skall till och med den djupast kränkta och förorättade befinnas skuldfri. Ännu är det lättare att spåra hvad som är diktadt, än att angifva verkliga förhållandet. De allmänt spridda berättelserna motsäga hvarandra och motsägas af händelserna.

Man har byggt vissa antaganden på konungens och hans äldste broders skilda interessen i fråga om thronföljden. Om konungen ej velat att hans brorsbarn skulle ärfva kronan, hvarför föga bättre än tvang han brodern att gifta sig? *) Hvarför utsåg

*) Härvid må anmärkas, att då GUSTAF rådförde sig med HÖPKEN, huru han borde förhålla sig till sina bröder, sva-

han sjelf brud åt honom inom det af GUSTAF snart sagdt förgudade Vasa-huset? *) Det var det för-

---

rade denne: »E. M. är, i anseende till sina bröder, både konung och i faders ställe». I öfverensstämmelse med detta råd öfvade GUSTAF mot sina syskon den dubbla myndigheten som konung och fader. När han skrifvit till prins KARL, som då vistades i lägret vid Lund, om nödvändigheten af hans förmälning, svarade denne: »Det bref E. M. sändt mig med Liljehorn förorsakar mig lika mycken öfverraskning som rörelse. Jag skall ej påminna E. M. om all den motbjudenhet jag har för giftermål. E. M. vet mina tankar i detta ämne. Om jag följde min böjelse, skulle jag för mitt lefnadslugn aldrig önska annat, än att få tillbringa det såsom ungkarl. Jag skulle aldrig kunna ingå en förening, som band mig vid en person, som jag först lärde känna i det ögonblick, då jag för alltid vid henne blefve fästad . . . . . Men är det fråga om pligter mot fäderneslandet och mina medborgare, tvekar jag ej ett ögonblick om hvad jag bör göra . . . . . Jag tillsluter ögonen och säger ett *ja*, som jag vet för mig skall blifva olyckligt, men som det allmännas interesse förmår mig att uttala». *Gustavianska papperen*, 2 del. sid. 35.

*) Han skrifver derom till CREUTZ (sommaren 1773): »Jag har sedan revolutionen ej haft en lifligare glädje. — — Jag har valt detta ögonblick af lugn för min broders giftermål. Jag förmäler honom med en prinsessa af *mitt* blod, som skall blifva *svensk* i samma ögonblick hon sätter sin fot inom Sverige». — LOVISA ULRIKA önskade lifligt sin systerdotter prinsessan FILIPPINA af Brandenburg-Schwedt till KARLS gemål och skref derom till konungen: »Prinsessan Filippina är charmant. Får jag henne till sonhustru, skola alla mina förhoppningar uppfyllas. Om du älskar mig, laga att denna sak snart blir afslutad». — Men konungen, som kände det brandenburgska lynnet och visste, att det

lovade hoppet om thronföljdens befästande genom detta förstepar, som föranledde hvad man kallat konungens försoning med sin gemål.

Och å andra sidan, om hertigen ägt de långväga beräkningar på thronföljden, åtminstone i andra hand, som man tillagt honom; hvarför ville han helst förblifva ungkarl? Hvarför anser han en förmälning, som skulle blifva ett ytterligare band emellan honom och thronen, som sin lefnads olycka, hvilken han blott underkastade sig af lydnad för konungens vilja?

Det är bekant, att drottning Sofia Magdalena, uppfostrad i gudsfruktan och sträng sedlighet, vistades såsom förmäld i ett för nöjen och lättsinne kändt hof, utan att förtalet, under tolf år, vågat kasta den aflägsnaste skugga på hennes dygd. Tre år före den äldste sonens födelse hade hon en förtidig nedkomst. Ännu spårades inga sårande rykten. Hvarför omtaltes ej under hela denna tid det hemliga förhållande, som sedan, inom några dagar, blef rikskunnigt? Måste ett sådant förhållande nödvändigt förutsättas för ättens fortblomstring, så hade väl första tecknet dertill bort kunna under ett par

---

äfven var fruktadt inom nationen, stod ej att öfvertala. Det var en af de många misshälligheter, som söndrade mor och son.

års förlopp föranleda några rykten. Likväl säger sig ingen afhört dem. Invaggades man i säkerhet, att endast små ofall, som det nyssnämda, men ingen thronarfvinge vore att befara? Ännu mer, efter denne föddes åter en son, hvars börds äkthet ej ifrågasatts af dem, som underkände den förra. Var det blott thronföljden man ville befläcka? Och för hvad ändamål? På hvilkas anstiftan?

Vid omnämnandet af GUSTAFS förmälning antyddes i förbigående, att äfven *hans* husliga lif ägt några ljusare skiften. Ett bland dem inträffade under de närmaste åren före kronprinsens födelse, då han lyckats försona sig med sin mor och henne med prins KARL (som hon nästan hatat alltsedan hans barndom),* och konungen sjelf tillika åter-

*) Ett undantag skedde då hon ville vinna prinsen för det brandenburgska giftermålet. Kammarherre baron F. NOLCKEN inberättar till konungen, att »drottning Lovisa Ulrika visar mycken ömhet för prins Karl, hvilket förundrar hela verlden». Vid detta bref gör konungen följande anmärkning: »Drottningen har alltid misshandlat min bror Karl, ifrån hans späda ungdom. Denna förvandling förvånar mig». — En berättelse till konungen om ett på hans befallning gjordt försoningsförsök innehåller bland annat: »Drottningen begynte tala om hertigen och hertiginnan, beklagande sig öfver den ringa uppmärksamhet de visat henne, att ej ens annonsera henne hertiginnans grossess. Hon blef häftig, och jag, som ej ville förfela mitt ända-

kommit till ett förtroligare förhållande med sin gemål. Den emellan de höga personerna förda brefvexling vittnar derom. Sedan hoppet försvunnit att se thronföljden befästad genom prins KARLS förmälning, utgjorde tanken på rikets framtid ofta föremål för konungens bekymmer, hvilket han ej

---

mål, begynte att ursäkta hertig Karl. Jag talte om hennes sätt att behandla honom ända ifrån hans barndom, och kom slutligen, steg för steg, till den orätt hon gjort honom i sitt testamente. — Jag sade, att han förtjente hennes kärlek lika mycket som hertig Fredrik; att med sitt brusqua humör han var mindre tålmodig än andra, men att hans hjerta var godt, och att han hade en solid karakter, till hvilken man kunde förlita sig. Hon svarade: Han är min son. — Jag är ej onaturlig, ehuru, att säga sanningen, jag älskar honom mindre än mina andra barn. Men Gud bevare oss att förlora konungen! — Hon yttrade detta med rörelse, och utbredde sig i beröm öfver E. M. mer än jag kan säga. — För öfrigt sade hon: Med testamentet är jag ej nöjd. Jag skall ändra det *). — Jag är öfvertygad, att *om man ej finner medel att åter omvända enkedrottningen*, E. M. skall ha det nöjet att återfinna en öm mor. Hvilken tillfredsställelse för E. M. *att lefva väl med mor och gemål!* Det är en vän af huset, — en titel lika hedrande, som kär för mitt hjerta, — som vågar göra sin goda herre denna erinran». — GEIJER finner handskriften likna grefve N. F. GYLDENSTOLPES. Men då enkedrottningen vid samma tid säger att baron J. W. SPRENGTPORTEN (sedan ambassadör i Köpenhamn och gift med hertiginnans öfverhofmästarinna, född TAUBE) haft ett uppdrag till henne, anser GEIJER honom möjligtvis kunnat vara underhandlaren.

*) Det skedde dock ej.

dolde för närmare vänner *). De tillstyrkte ett åternärmande emellan de kungliga makarne, hvilkas olika karakter och lynne, jemte flera omständigheter, som tillhörde det inre af hoflifvet, framkallat ett främmande förhållande, hvars undanrödjande de dock icke ansågo omöjligt. De visste att det första intryck, som GUSTAFS gemål gjort på honom, varit ganska gynsamt; att han funnit henne vacker, god, mild, och erkänt, att hon syntes vara en för honom passande maka **). Det var det kalla främlingsväsen (en följd af hennes ytterliga blyghet) hon fort-

*) I *Biografiskt Lexikon* (IX delen sid. 312) yttras om dessa bekymmer, att de »till en början vände sig åt att förekomma det ej hertig Karls gren måtte uppblomstra». Hvad sannolikhet ligger i denna uppgift, kan af det föregående slutas. Till bevis anföres, huru »intrigen var verksam att söndra hertig Karl och hans gemål». Men kom denna intrig, om den funnits, från konungen, som sjelf stiftat ifrågavarande giftermål, eller icke snarare från enkedrottningens hof, der hertigen ej var sedd med blida ögon?

**) Han skrifver om henne till sin förre guvernör grefve C. F. SCHEFFER: »Hon ser bra ut, utan att vara vacker, är mycket väl växt, presenterar sig med värdighet, är något för artig för hennes rang, men högst blyg, och mer än som passar ett fruntimmer af stånd. Hon är sjelfva godheten, stilla och mild, och för att dömma af hennes bref, saknar hon ej qvickhet, ehuru hennes *ytterliga blyghet* hindrar henne att visa det i konversationen. Med ett ord, jag försäkrar er, att jag i henne tror mig ha fått en hustru som passar mig». *Gustavianska papperen.*

farande iakttog; den frånvaro af de lättare behagen och af det förtroliga skämt, som GUSTAF så högeligen älskade, kanske också saknaden af svenska sympatier, men mest de oenighetsfrön, hvilka utsåddes från det gamla hofvet, som aflägsnade honom ifrån henne. Man trodde, att genom ömsesidigt bemödande att behaga hvarann det första goda förståndet skulle återställas. Att detta lyckades, ser man af enkedrottningens yttrande derom *). *Huru* det goda förhållandet tillvägabragtes,

*) I den ofvannämda berättelsen, om försoningen, nämner brefskrifvaren i detta hänseende: »Jag har med godhet blifvit emottagen af enkedrottningen. Kännande upprigtigheten af hennes karakter, har jag med glädje förmärkt, att hon återtager de känslor, som utgjorde Eders Maj:ts och hennes lycka *före E. M:ts giftermål,* och som sedan mer och mer försvunnit. Hon är förtjust öfver E. M:ts beslut att lefva väl med sin gemål. Hon sade mig: Ni vet, huru mycket jag varit *emot* detta giftermål; men sedan man absolut velat det, har jag alltid önskat att drottningen kunde visa sig mer behaglig. Min son har blygts att för mig erkänna den förändring, som med honom föregått i afseende på hans gemål. Jag har haft den diskretionen, att ej derom tala med honom först. Slutligen har han skrifvit mig till. Jag tror att han är nöjd med mitt svar. Drottningen har förändrat sig till fördel. Det är hans skyldighet att göra henne rättvisa. — Hon talade med tårar i ögonen om det hopp, som hon i anledning deraf gjorde sig». *Gustav. papperen,* 2 del. sid. 97. Det var under enkedrottningens sjukdom, på våren samma år, som närmandet begynte emellan henne och sonen. Det

är i det hufvudsakligaste så sammanstämmande berättadt af flera samtida, att deras uppgifter äga åtminstone mera sannolikhet, än motsidans ofta hvarann motsägande skildringar *).

---

må lemnas derhän, huruvida dertill något bidrog, att konungen vid samma tid betalte hennes utrikes skulder (1,181,784 daler kopparmynt, jemte ett par andra skuldposter), emot det att enkedrottningen afstod sina anspråk på Drottningholms slott med inventarier. *Ders.* sid. 97.

*) Drottning Sofia Magdalenas dåvarande kammarherre, grefve Adolf Ludv. Hamilton, förmäler i sina anteckningar, om tidpunkten för de höga makarnes närmande, att konungen »gaf sjelf första anledningen dertill på en promenad vid Loka, med grefve Klas Ekeblad och baron Karl Ehrensvärd, hvarvid han beklagade sig för dem öfver det missförstånd, som ägde rum emellan honom och hans gemål. De invände, att intet vore lättare att mäkla än den freden; att stallmästaren Munck, konungens förtrogne, gjorde sin kur för drottningens kammarfru, mamsell Ramström, som hade fullt tillträde till drottningen». — Man ser häraf, att Muncks förhållande till denna sak icke ursprungligen föranledts af någon utaf de kungliga, utan af konungahusets vänner; att det grundades på hans redan nu (1775) kända förbindelse med mamsell Ramström, hvilken således ej senare (1778) blifvit uppdiktad, för att beslöja en tillställd intrig, och att hufvudpersonen för det afsedda närmandet var mamsell Ramström, och icke Munck, som blott genom henne skulle meddela åt drottningen konungens afsigter. (I *Biografiskt Lexikon*, IX del. sid. 313, uppgifves förhållandet sålunda: »Emellertid upptäckte man snart, att den unga drottningen försett sig på konungens kammarpage, sedan hofstallmästare».)

Ett åternärmande emellan de höga makarne företedde väl intet oöfvervinneligt hinder, men röjde dock ganska stora svårigheter. Ingen ville göra första steget. GUSTAF kände, att han felade i sättet att behandla sin gemål, men han ville för ingen erkänna det. Flera omständigheter tyckas tillkännagifva, att drottningen älskade honom och längtade efter en försoning, men hon var för stolt att för någon yppa en försmådd kärlek, för blyg att spela rolen af en donna ELVIRA. I allmänhet visa SOFIA MAGDALENAS bref, äfven såsom kronprinsessa, en tillgifvenhet för hennes gemål, som genomtränger det afmätta etikett-språket *). I de vanliga lyck-

*) Exempelvis må anföras följande tvenne bref, skrifna under konungens tidigaste resa till Frankrike. Det första, af den 20 november 1770, lyder: *Vous devez, mon cher prince, en recevant celle-ci vous trouver dans le lieu de ma naissance. Puisse ce lieu vous plaire et surtout rappeler bien souvent à votre souvenir une épouse qui vous chérit si tendrement, et qui dans ce moment-ci ne pense au Dannemarc que parceque vous y êtes. Je ne doute nullement des marques d'amitié et d'affection que vous donnera ma famille, et des marques de respect que vous recevrez de ma nation. Je viens de recevoir une lettre de mon frère dans laquelle il me marque le plaisir qu'il aura de faire votre connaissance, désirant de pouvoir vous rendre ce séjour aussi agréable que possible, et qu'il dependra uniquement de vous d'accepter et de refuser tout comme vous le trouverez à votre convenance. Je ne vous dis rien de particulier, mon cher prince, pour le roi et les reines de Dannemarc et*

önskningsbrefven till födelsedagar, eller nyår, uttrycker hon ofta, att hon endast är lycklig genom

---

pour les autres personnes de la famille royale, car vous savez beaucoup mieux que je ne saurais vous le dire ce qui convient que vous leur disiez de ma part, mais ce que je ne puis vous dire et vous répéter assez souvent, c'est que je ne pense et ne penserai qu'à vous pendant tout le tems de notre séparation et que je vous conserverai jusqu' au dernier moment de ma vie le tendre et fidèle attachement avec lequel je suis

votre fidèle amie
SOPHIE MADELEINE.

Den 4 december samma år skrifver hon: »*Vous voilà donc bien loin de moi, mon cher prince, et tous les jours vous vous éloignez d'avantage. J'ai su depuis longtems que cela devait être ainsi, de sorte que je devrais m'en faire une raison, mais en suis-je la maitresse, et un mal prévu, en est-il moins un mal? En attendant, quelque part que vous tourniez vos pas, mes vœux vous accompagneront fidèlement, et aussi souvent que vous m'accorderez la faveur à laquelle j'attache un si grand prix, de penser à moi, vous pouvez vous dire avez certitude et sans vous tromper que je pense à vous, car j'en fais mon occupation continuelle et pour ainsi dire unique, et toujours avec un plaisir nouveau. J'ai mille remercîmens à vous rendre de vos deux charmantes lettres, dans lesquelles vous me dites des choses si obligeantes. Nous avons le plaisir de posséder le prince Charles ici, que je trouve fort changé à son avantage. Je ne puis assez me louer de toutes les bontés que leurs majestés me témoignent. Ils m'ont fait l'honneur de souper chez moi, et ce soir ils soupent à Ulricsdahl, où ils m'ont ordonné de les suivre. Voilà toutes les nouvelles que je puis vous mander. Elles ne sont pas fréquentes. Les jours se suivent et se ressemblent très fort. Je finis, en vous priant*

honom. Vid hans återkomst från Paris, efter ADOLF FREDRIKS död, talar hon i ett bref (den 26 maj 1771) om sin sällhet att upplefva återseendets ögonblick (*de vivre jusqu'à jeudi*, då han skulle hålla sitt intåg). Den 5 augusti 1773 skrifver hon från Ekholmsund: *Que ne puis-je vous montrer mon cœur à découvert! Vous y verriez l'empreinte de la plus vive tendresse qui vous est vouée et qui ne s'effacera qu'avec la vie!* Flera år innan den så kallade försoningen ägde rum, synes hon hemligen längtat derefter. Sedan frågan väckts om ett närmande, var GUSTAFS första och sista ord: »ingen explikation». Han fruktade, att en sådan skulle sluta på samma sätt som försoningarne med modren, hvilka hvarje gång medförde en häftigare brytning, och han föredrog derför hellre den närvarande ställningen af lugn, med bevaradt sken af godt förstånd i det yttre. Befarande ett misslyckadt närmande, önskade han att någon tillgifven ville bemedla försoningen. GUSTAFS ofta omtalta sjelfbeherrskning var icke sällan en seger öfver det anlag till ett

---

de me conserver toujours votre tendresse qui fait l'objet de mes vœux parceque ce n'est qu'elle qui peut faire le bonheur de ma vie, et soyez persuadé qu'il est impossible d'être plus tendrement et plus inviolablement que je ne le suis

votre fidèle amie
SOPHIE MADELEINE.

eget slags uppbrusning, som han räknade såsom arf från det brandenburgska huset och Vasablodet. Han berömmer sig sjelf (såsom vi sett i brefvet om Fersen), att han lyckats dämpa sin sinnesrörelse. Å andra sidan fanns intet som han mera fruktade, än att hafva yttrat något oförenligt med en konungs värdighet. Deraf kan man förklara, att han, när han befarade en öfverilning, helst ville tala genom underhandlare med krönta hufvuden, till sin mor och sin gemål. Att han i allt fall kom till offentlig brytning med modren, visar att han, oaktadt alla föresatser, ej alltid kunde beherrska sitt lynne, hvarpå det ljungande uppträdet på rikssalen 1789 och åtskilliga andra uppträden äfven lemnat prof. Dertill kom den försäkran han gifvit sin broder Karl, då han förmådde denne att, emot sin vilja, förmäla sig: nemligen, att förhållandet emellan konungen och hans gemål ej komme att undergå någon förändring, och att följaktligen thronföljden inom hertigens hus blefve belöningen för hans uppoffring. Ehuru ofruktsamheten inom äfven denna gren af konungastammen tycktes lemna någon ursäkt för ett ryggadt löfte, var dock hertigen ännu så nygift (först sedan två år), att detta löftesbrott mindre kunde rättfärdigas. Konungen skygde derför, och lika mycket för att genom ett möjligen misslyckadt närmande till sin gemål hafva brutit

sitt ord, utan vunnet ändamål. Der fanns ännu en betänklighet, som man ej lätt fattar utan att tänka sig in i de allmänna åsigter om äktenskapet, som under ett djupt sedeförderf herrskade i det så kallade upplysningens tidehvarf. Qvinnan har aldrig stått så högt och så lågt, som under ifrågavarande tid. Å ena sidan styrde hon riken, gaf tonen i kabinetterna och i samfundslifvet; å den andra aktades hennes dygd för intet. Genom ett slags ny hedendom *), i förening med den senare tidens moraliska förslappning, var äfven den gifta qvinnans ställning i det högre samhällslifvet ofta ett medelting af en Aspasia och en Fryne. Enligt den från Versailler-hofvet antagna och vid de flesta andra herrskande föreställning, tillhörde det ej den högsta goda tonen att lefva med sin hustru, öfver

*) Den på det adertonde århundradet inverkande, missförstådda härmning af antiken, med återupptagande af dess republikanska ideer, hat och förakt för kristendomen, och flera af de gamles föraktliga seder, har måhända ej blifvit nog beaktad. En sida af denna misslyckade antik-härmning har författaren sökt antyda i skriften: *De l'influence de la littérature ancienne sur le développement et le caractère de la première révolution française*, införd i kongl. vetenskapssocietetens i Upsala handlingar, 1849. — I sederna, liksom i politiken, var *frihet* dagens lösen, och det tyckes såsom hade man, finnande det egna förderfvet icke tillräckligt, velat, bland annat, inympa den s. k. »grekiska smaken» som en förädling och förfining, värdig de högre klasserna.

hvilken gammalmodiga borgaresed de högre klasserna gerna skämtade. Enkedrottningen yttrar, såsom vi sett, i det nyss anförda samtalet, att konnungen *blygts* att för henne erkänna något sådant, och att hon (ehuru hon sade sig önska försoningen) likaledes varit för grannlaga att vidröra detta ämne. Man kunde visserligen då för tiden i det offentliga visa sin hustru skyldig aktning, men dervid stannade det vanligtvis hos dem, som ville anses tillhöra *le suprême bon ton* *). Att deremot, efter flera års äktenskap, åter begynna att lefva helt borgerligt med sin hustru, var något oerhördt, som i en så lättsinnig tid ej kunde undgå att väcka den största uppståndelse och framkalla skämtsamma anmärkningar och epigrammer, hvilka ej heller uteblefvo. Men GUSTAF fruktade intet högre, än åtlöjet. Att det skulle sträcka sig längre i uttydningen af makarnes åternärmande, synes GUSTAF ej föreställt sig. Man kan sluta dertill af den ytterliga häftighet, hvarmed han upptog de snart utspridda rykten, under intrycket hvaraf han synes alldeles hafva förlorat den sjelfbeherrskning, som

---

*) Stundom ansågs äfven nyssnämda aktningsgärd otillbörlig. Man erinrar sig anekdoten om en Pariser-dam, för hvilken en förnäm herre gjorde sin kur, och som afskedade honom med dessa ord: *Vous me compromettez, monsieur le duc. Vous allez dans le monde avec votre femme.*

sällan öfvergaf honom, och vidtog åtgärder, hvilka snarare förvärrade än mildrade det onda.

Alla dessa betänkligheter yttrade konungen vid det af EHRENSVÄRD och EKEBLAD afgifna förslag. Han gillade ej heller valet af MUNCK för att inleda en underhandling, såsom för ung och oerfaren, utan ville hellre förtro sig åt LILJEHORN, hvilken i begges barndom varit konungens lekkamrat och var en man af fin bildning; men på EHRENSVÄRDS invändning, att denne icke ägde några bekantskaper inom drottningens hof, och att hennes fruntimmersomgifning först nödvändigt måste vinnas, innan framställning till försoning, med hopp om framgång, kunde göras, gaf konungen sitt samtycke, fordrande den obrottsligaste tystlåtenhet i allt som rörde den blifvande underhandlingen, hvilken han sjelf på förhand ansåg såsom förfelad.

MUNCK, några och tjuge år gammal vid emottagandet af detta grannlaga uppdrag, satte sin framtid på spel, då han genast öfverskred konungens uttryckliga befallningar. Ehuru konungen ålagt honom den strängaste tystlåtenhet, invigde han i hemligheten, jemte mamsell RAMSTRÖM, icke blott drottningens kammarfröken AURORE UGGLA, ett fruntimmer af ovanligt förstånd och uppriktig tillgifvenhet för sin herrskarinna, utan äfven den danska kammarfrun WENNER, hvilken var konungen så

ytterst vidrig, genom sitt utseende och sitt danska uttal, att han befallt hennes förafskedande. Det var först sedan alla de förtrognaste af drottningens omgifning blifvit vunna af MUNCK och flerfaldigt försäkrat drottningen, att hennes gemåls kallsinnighet emot henne upphört, som hon vågade bryta tystnaden. Hon gjorde det genom att sända honom ett miniatur-porträtt, med följande bref, som här meddelas efter originalet:

Agréez, cher et aimable époux, le faible image de la femme qui vous adore jusqu'à la fin de sa vie. Daignez voir dans ses yeux tout l'amour dont son ame est remplie. Oui, le plus chéri des hommes, aimez-moi autant que je vous aime, et ne tardez pas de me rendre la plus heureuse des femmes. J'ai cru que mon malheur n'a pu être plus grand qu'il n'a été jusqu'ici, mais je sens que depuis l'espoir que vous m'avez donné, que je puis avoir le bonheur d'avoir une place dans votre cœur, mon malheur et mon désespoir seraient au comble si je m'étais trompée.

SOPHIE MADELEINE *).

Om makarnes första förtroliga återseende berättar det enda närvarande ögonvittne: »Som han

*) GEIJER omnämner icke detta bref, men det förvaras bland konungens papper.

(konungen) inträdt inom dörren, sprang drottningen och slöt honom i sin famn. Öfver sex minuter stodo de orörliga och tysta, men icke utan att å ömse sidor utgjuta tårar, och jag vet icke hvem som skolat sett denna syn utan rörelse. Drottningen bröt först tystnaden och sade: Nu finner jag att Herren den högste gör nåd och barmhertighet med mig, som låter mig omsider blifva lycklig. Gud bibehålle Ers Maj:t vid dess uppsåt och föresats, att hädanefter bemöta mig med kärlek och nåd, så visst som jag å min sida skall beflita mig derom att densamma alltid förtjena. Konungen tog härvid ordet och yttrade, att det vore han som ifrån början af deras sammankomst varit orsaken till den kallsinnighet, som dem emellan uppkommit; att han numera fann all den oförrätt han henne gjort, dock likväl hade dertill mycket bidragit drottningens tidimitet, hvarför han bad henne att ifrån den dagen bortlägga densamma och allt generadt väsende i deras umgänge. Detta lofvade drottningen och sade att konungen hade rätt, men berättade tillika, att allt sedan hon kommit hit till landet hade hon ganska väl märkt, att ingen af dem, som voro omkring henne, hade sagt det de tänkt, och om hon någon gång frågat dem till råds i saker som angingo konungen, så hade de varit lika så villrådiga som hon. Hon upprepade äfven, huru-

ledes konungen aldrig direkte adresserat sig till henne uti de saker henne angått, utan alltid sådant genom omvägar och andra personers nyttjande kommit till hennes kunskap, hvaraf hon icke allenast förlorat allt förtroende till konungens person, utan äfven tusen gånger blifvit nedslagen till sitt humör, och inom sig lidit så mycket mera bekymmer, som hon vid alla tillfällen måst erfara, att enkedrottningen, för hvars afund och hat hon stundeligen varit utsatt, nyttjade alla tillfällen att tillskynda henne desagrementer och underhållit konungens kallsinnighet. Konungen medgaf att drottningen hade rätt i allt hvad hon sagt, men bad att hvad förut händt måtte vara evigt förgätet, emedan de från den stunden skulle lefva som de bästa vänner, hvilket drottningen lofvade, och tog honom ytterligare i famn. Jag fann nu billigt att taga afträde, då jag såg att konungen steg upp, att gå med, men drottningen höll honom qvar». —

Munck, Ehrensvärd och Ekeblad erhöllo rika skänker, och den förstnämde steg från denna stund högst i konungens ynnest.

Man vet, huru denne man är tecknad af sina samtida, äfven bland konungens närmaste omgifning. Men man känner äfven, huru Gustafs gunstlingar plägade afmåla hvarann. Lägger man dertill de skildringar af den uppstigande gunstlingen,

som lemnats af enkedrottningens, hertigarnes och konungens eget hof, af alla partimän och missnöjda, hvilkas teckning af den gynnade måste återfalla på gynnaren, så torde möjligtvis färgblandningen kunna något mildras, för att träffa sanningen. MUNCKS brist på vett och bildning är vorden till ordspråk. Den snillrikaste bland tidens memoirförfattare, HAMILTON, säger om honom, att han ägde »all den tilltagsenhet, som gemenligen plägar åtfölja de personer, hvilkas förtroende till eget vett utesluter andras dertill. Tystlåten, redlig af naturen, fattig men högmodig, fikade han efter värdigheter och rikedomar på ett så oförfalskadt men tillika oförsigtigt sätt, att dess välgörares frikostighet snarare ökade än minskade allmänhetens misstankar i detta ämne». Dessa drag, troligen icke förskönade, äga tycke af sanning. De innehålla dock mindre en anklagelse för afgjord inskränkthet och råhet, än för sjelfförtroende, högmod och begär att göra lycka. Tvenne år efter den tidpunkt, som här ifrågavarit, sände GUSTAF MUNCK i en särskilt beskickning till kejsarinnan KATARINA. Då man vet, hvilket afseende konungen fästade på denna snillrika regentinna, och huru han önskade att hon måtte hysa aktning för honom sjelf och gilla hans val af personer, har man svårt att föreställa sig, att han skulle sändt till hennes hof någon så blottad på omdöme, skick

och seder, som MUNCK vanligen plägar utmålas. Denne var af GUSTAF nyttjad i de vigtigaste förtroende-befattningar, i hemliga och grannlaga beskickningar*); utnämd till ordnande af försvarsverket och flottans utrustning det olycksdigra året 1789; tillförordnad öfverståthållare och ledamot i regeringen under konungens frånvaro 1788—1790, den svåraste tidpunkt under hela hans styrelse. *Någon* egenskap synes han dock bort äga, för att af en skarpsynt regent, som GUSTAF, sålunda användas vid de mest maktpåliggande tillfällen. Man anför, såsom bevis på motsatsen, hans dåliga stafning. Huru denna egenskap i allmänhet ansågs bland de förnäma på hans tid, är redan nämdt. Så vidt författaren häraf förmår dömma, efter hvad han hört och läst i detta ämne, voro de utmär-

*) Att icke ensamt GUSTAF, men gamla embetsmän ansågo honom kunna begagnas i dylika, synes deraf, att då riksdrotset WACHTMEISTER, på rådets vägnar, skulle under kriget lemna hertig KARL ett hemligt meddelande, utsåg han MUNCK att framföra detsamma. Konungen skrifver i anledning deraf till WACHTMEISTER, från Kymmene-gård, den 4 augusti 1789: *Je ne puis assez vous remercier du sage parti que vous avez pris d'envoyer* MUNCK *à mon frère. Il lui dira la vérité comme on dit toute nue. S'il voulait aussi donner un bon coup de poing au conseiller de son altesse royale, Mr. de B., il ferait fort bien. C'est de lui que provient tout le mal.*

kande egenskaperna hos MUNCK, såsom styresman, en medfödd slagruta på personer och saker, som han behöfde använda; en ovanlig drift och ihärdighet i besegrande af hinder och svårigheter (ett arf af hans finska börd), en lågande tillgifvenhet för konungen, och en aldrig slocknande fosterlandskärlek. Han påstås hafva i sin olycka — liksom ARMFELT, AMINOFF, EHRENSTRÖM, brodern MUNCK, m. fl. Finnar — ägt anbud att ingå i rysk tjenst, men förklarade sig hellre äta svart bröd, om det vore svenskt, än lefva i öfverflöd hos sitt fäderneslands arffiende. Ehuru GUSTAF först afsagt den dom, som fört MUNCK i landsflykt, talade denne dock, så vidt författaren känner, aldrig annorlunda än med vördnad och beundran om den store konungen. Efter allt detta kan man fatta, huru GUSTAF, hos hvilken kärleken till Sverige var den första dygd, och som framför allt älskade raskhet i beslut och handling, om också några former dervid åsidosattes, kunde i svåra omständigheter, då andra tvekade, använda en man, i hvars ordbok orden »svårt» och »omöjligt» icke funnos, så snart konungen och fäderneslandet fordrade en tjenst. Man har exempel, att MUNCK på månader utfört hvad andra ej medhunnit på år. MUNCKS bestämdhet tyckes ägt något mäktigt inverkande på GUSTAF sjelf, hvilken, enligt hvad man tror sig veta, icke

af någon annan skulle fördragit hvad han tillät Munck. Då konungen, efter flera omkastningar i beslut, i sista stunden full af oro ville åtra sig från den ofvan omtalta försoningen, sade Munck, ännu blott lifpage: »Om Ers Maj:t ej gör hastigt slut på detta spelet, så draga preliminarierna Ers Maj:t i grafven. Jag går derföre genast till drottningen och anmäler Ers Maj:ts besök» .... hvarpå han skyndade bort, utan att akta på förbud af konungen, som, efter att hafva blifvit anmäld, ansåg sig ej kunna uteblifva. Utan Muncks bestämdhet och fasta vilja, synes försoningen varit ställd derhän. Författaren af dessa rader har personligen känt denne man och funnit honom ganska olik de af honom gjorda skildringar. Han hade något briljant, nästan hänförande, när han blossade opp, hvilket ej inträffade så sällan. De honom allmänt tillagda lyten af högmod, vinstbegär och våldsamt lynne, utesluta ej slughet, beräkning och energi. En vacker yta och en värdig hållning, förslagenhet under sken af ett öppet väsen, och en viss medfödd menniskokännedom, uppöfvad under en lärare, som Gustaf den tredje, äro ej oväsentliga egenskaper hos en underhandlare. I hållning och skick erinrade han om en man från den gustavianska tiden. Af Muncks bref till Reuterholm (hvars onåd och missöden han förespår denne på höjden af sin

ära) ser man att MUNCK äfven förstod att anslå strängar, som alltid skola ljuda i mennisko-hjertat.

Det var MUNCKS, konungens och drottningens olycka, att de senare så frikostigt och oförbehållsamt erkände sin förbindelse till den, som de, icke utan skäl, ansågo såsom förnämste grundläggaren af den tillvägabragta återföreningen. Konungen omtalte oförtäckt och prisade offentligen MUNCKS deltagande deri. Det synes såsom hade GUSTAF ändå tyckt sig ej hafva gjort nog för MUNCK. Derpå syftar följande yttrande om honom i ett bref till SCHRÖDERHEIM, från Spa, den 17 augusti 1780: »Det är ej utan att jag reprocherar mig och är nog inquiet öfver hans öde, om jag skildes hädan, då allt hvad han stått ut har varit för det han haft den artigheten att raccomodera mig med min hustru, när ingen (annan) endera *tordes* för *mig*, eller *ville* och *kunde* dertill bidraga, än han, som hade redan igenom många år vunnit min vänskap och den rätt, att säga mig okonstladt sanningen». Man ser af det följande i brefvet, att bland konungens förhoppningar om en blifvande förlikning med sin moder äfven ingick, att för framtiden bereda MUNCK fred från detta håll, i fall han skulle förlora det stöd, han ägde i konungen så länge denne lefde.

Om någon intrig dolts under allt detta, så borde man väl af Gustafs skarpsynthet väntat, att han ej sjelf skulle fästat den allmänna uppmärksamheten på ett så ömtåligt ämne, som det omtalta, hemliga förhållandet till Munck; han borde väl då ej, såsom Geijer säger, »sjelf betyga, att han hade denne att tacka för förlikningen med sin gemål». Mera än sådana yttranden behöfdes dock ej för hans ovänner, att åt händelserna skänka den mörkaste tydning och derom utsprida de mest förnärmande sägner. Det äfven i våra dagar omtalta »sällskapet för nyttiga lögners spridande» har gamla anor i vårt fädernesland. Creutz, i sin ironiska skrift »Lögnens försvar», lemnar den upplysning, att i dess *arcanum-politicum-morale* äro naturens bud: 1:o *menniska, ljug för dig sjelf;* 2:o *menniska, ljug för andra;* 3:o *menniska, beljug andra.* En blomstringstid för detta sällskap inföll under Gustafs regering. Man kan derom förvissa sig genom läsningen af den mängd hemliga handlingar, anekdoter och memoirer, som tillhöra densamma, alla grundade, som det heter, på tillförlitliga urkunder. Likväl synes tillbörlig vigt ej vara lagd derpå, om berättelserna tillkommit under intrycket af politiska lidelser, förutfattade meningar och enskilt ovilja emot föremålen; man synes icke nog tagit i betraktande sagesmännens egen ställning och hvad grad af oväld

dem bör tilläggas. Kommer dertill, att senare afskrifvare stympat och skrufvat berättelserna, för att få dem att passa in i sina åsigter, så blifva de för betraktaren ännu mindre öfvertygande *). En qvinnas dygd, en drottnings ära, en andelig mans heder, för att ej tala om konungens och thronens obefläckade anseende, böra dock ej saklöst lemnas till spillo åt förtalet. Då inga röster ur grafvarne kunna höja sig till deras försvar, tillhör det historien och efterverlden att, såsom skiljedomare, till pröfning upptaga bevisen på en föregifven brottslighet, om än det må vara motbjudande att följa smädelsen på ett fält, der ingen bevisning, endast lömska anspelningar kunna förebringas.

De förnämsta källor för ifrågavarande uppgifter äro de Reuterholmska, Engeströmska och De la Gardieska samlingarne, jemte meddelanden af Skjöldebrand, Dalberg, m. fl. Hvad som genast faller i ögonen är, att bevisen hämtats från afgjorda antigustavianer. Reuterholms ställning till Gustaf den tredje var sådan, att han år 1789 med möda kunde räddas af hertig Karl, och under Gustaf

*) I *Historiskt Memoire-bibliotek,* första årgången, förekomma i det *bihang,* som angår nu förevarande ämne, flera förtjenstfulla iakttagelser och anmärkningar, till hvilka vi hänvisa. Det är en af de få skrifter, som underkastat de anförda uppgifterna en strängare granskning.

Adolf lefde han i landsflykt. Engeström vistades under större delen af Gustafs regering utrikes, hvadan samlingarne hufvudsakligen tillkommit genom hans bröder, begge tilltalade för delaktighet i konungamordet, och den ene dömd till döden. Grefve von Engeströms eget omdöme öfver mordanslaget mot Gustaf III är kändt af händelsen på Drottningholm. Grefve Skjöldebrand tillhörde under Gustaf III:s och hans sons regering de missnöjde, deltog i planen om den senares fängslande och erhöll uppdraget, att föra den förra konungafamiljen ur riket. De la Gardie tillhörde den aristokratiska oppositionen under Gustaf III, och tog afsked vid 1788 års krig. Om Dalbergs och de öfriges förhållanden till konungen skall innan kort särskilt nämnas. Med all skyldig aktning för desse män i öfrigt, må hemställas, om det är ensamt på de af dem samlade, genom andra eller tredje hand dem lemnade uppgifter, som historien bör grunda sitt domslut. Ingen af dem har sjelf varit vittne till hvad han i detta ämne förmäler; det har blifvit meddeldt af så kallade trovärdiga personer, som också stundom blott hört det af andra, de fleste anti-gustavianer. Ingen af samlarne har sett de original-handlingar, som så ofta åberopas. Man föreger intyg af prester och lekmän, till och med af de berömde läkarne Rosén von

Rosenstein, Acrel och Per von Afzelius. Något skriftligt af dem kan ej företes, men man säger sig hört af säker man, att sådant finnes. Stundom förekomma bevittnade afskrifter utaf andra afskrifter, hvarvid skäligen kan misstänkas, att hvarken originalet funnits, eller att de åberopade vittnena tecknat sina namn. En undersökning i dessa ämnen upptäcker mindre skuggor i Gustaf den tredjes, än i menskligheten historia. Emellertid grunda sig, ännu den dag som är, flera karaktersteckningar af framfarne Gustavianer, liksom konungens egen, på uppgifter ur dessa källor.

Redan tonen i flera af dessa så kallade historiska bidrag väcker misstanke om väld och bitterhet. Så kallas till exempel konungens försoning med sin gemål ömsom »ätt-lurendrägeri-försöket» — »det dynastiska bedrägeriet» — »den genealogiska högmålsfrågan i Sveriges nyare historia» — det »brottsliga försöket att opiniatrera emot Gud och naturen» — och huruledes »dynastiens expatrierande» var ett »grundeligt bevis, att menniskan ej ostraffadt ingriper i den allsmäktiges styrelse», m. m. d. Hufvudhandlingen, hvarpå dessa svåra förutsättningar grundas, påstås vara ett hemligt giftermåls-kontrakt. Något sådant har dock ej kunnat företes, icke ens när man deri ville söka stöd för en thron-förändring. Då 1809 års män, å de maktägandes vägnar, for-

drade af biskop WINGÅRD (såsom uppgifven förrättare af den hemliga vigseln, samt undertecknare af den deröfver affattade handling) ett intyg om verkligheten af detta dokument, försäkrade denne på det högtidligaste, att ryktet derom saknade all grund *). Detta är desto trovärdigare, som man förgäfves frågar sig, hvartill en sådan handling skulle gagnat. Enligt svensk lag gör ju presterlig vigsel tillfyllest att helga giftermålet, följaktligen att äfven här lugna den samvetsömma; hvartill behöfdes då detta dokument? Genom en sådan handling skulle ju fastmer hvad man ville dölja, eller thron-arfvingens illegitimitet, vara bevisad, och de fyra undertecknarne skulle, utan allt rimligt ändamål, endast bevarat åt efterverlden ett vittnesbörd af deras egen blygd **). Snarare kunde man antaga, att i

*) Sonen, ärkebiskop AF WINGÅRD, har för författaren af dessa rader bedyrat detsamma. Desse mäns ord bör väl uppväga en mängd ännu obevista anklagelser.

**) I *De la Gardieska arkivet*, 18:de delen, sid. XIII, läses: »För att på ett ställe samla hvad som i härvarande arkiv rör den genealogiska högmålsfrågan i Sveriges nyare historia, må tilläggas ur hans excellens grefve Jakob de la Gardies journal, att i tomen 8, p. 3130, för den 22 mars 1837, en upplysning m. pr. meddelas, om hvars *sannfärdighet* grefven förklarade *att han alls icke tviflade.* En person (som varit en högt ansedd medlem af konseljen) försäkrade grefven, att han i egna händer haft och med egna ögon sett ett dokument, egenhändigt undertecknadt

fall någon i en handling affattat hvad det meranämda dokumentet påståtts innehålla, hade hvar och en af dettas uppgifna undertecknare ansett såsom högst angeläget att förstöra ett dylikt intyg *).

---

af konung Gustaf III, drottning Sofia Magdalena, grefve Munck och en prestman, hvilket sätter frågan om grefvens af Gottorp, Gustaf IV Adolfs, *grefliga* extraktion utom allt tvifvel och ger enkedrottningens (Lovisa Ulrikas) s. k. deklaration en fullkomlig dementi. I den saken göres således ej flera vittnesbörd behof, och den kan äfven af de strängaste kritici tryggt anses såsom *afgjord* i historien». — En uppgift af en onämd sagesman är väl dock intet historiskt bevis. Och genom hvilken sällsam händelse skulle en handling, som 1809 års regering förgäfves efterforskat, tretio år senare befinna sig i handen på en af konung KARL JOHANS rådgifvare? I SCHINKEL-BERGMANS *Minnen* omnämnes uppgiften från *De la Gardieska arkivet,* utan att dock antagas såsom sannolik, och med tillägg, att »om Karl Johan ägt ett sådant dokument (hvilket sades förvaradt i hans byrå), kunna vi bestämdt försäkra, att han, i hvars interesse det låg att se Gustaf Adolfs illegitimitet konstaterad, ej skulle förhemligat detsamma för sina förtrogne». (I del. sid. 234.) Bland åberopade källor förekommer äfven en så kallad *litograferad not,* innehållande hvarjehanda berättelser, men oundertecknad och utan namngifven upphofsman.

*) En annan berättare af tidens händelser har också velat förekomma detta inkast. I en uti kabinettets hemliga arkiv befintlig uppsats på franska uppgifves, att MUNCK fordrat ifrågavarande kontrakt för sin säkerhet. För att komma åt det, lät konungen sätta eld på det hus, der grefven bodde, men han, som vistades på Haga, kom in till staden i rättan tid för att rädda dokumentet undan deras

Å andra sidan inser man lätt anledningen till utspridandet af ett rykte om tillvaron af en handling utaf anförda beskaffenhet. Om allmänheten, som alltsedan drottningens hitkomst vördat henne som en sinnebild af gudsfruktan och dygd, skulle förmås att tro ett felsteg, så borde detta förenas med om-

---

händer, hvilka just då voro sysselsatta att uppbryta det hemliga skåp, der det förvarades. Det var efter hertigens af Småland födelse, som GUSTAF skulle återfordrat handlingen, för att legitimisera denne på den äldre sonens bekostnad. Den naturliga invändningen härvid, att man ej kunde känna mer om den enes börd, än om den andres, undanröjer författaren helt lätt med den upplysning, att konungen *ordonna* MUNCK *de faire divorce avec la reine, et il se remaria avec elle.* Man har undrat, hvarför dylika smädelsers upphofsmän utsett just WINGÅRD till förment deltagare i dådet, då andre andelige män voro dem misshagligare. Desse kommo dock senare i konungens förtroende, såsom WALLQVIST, NORDIN, m. fl. Huru WINGÅRD var ansedd inom sitt stånd, derom vittnar, bland annat, den vördnadsvärde LINDBLOM, hvilken kort efter 1809 års statshvälfning, då uppmärksamheten var särskilt fästad på den meranämda handlingen, begagnade tillfället af sitt offentliga inträde i Svenska Akademien, för att i minnet af LEHNBERG äfven infläta en hyllningsgärd åt WINGÅRD. Han skrifver derom till LEOPOLD: »Tillåt mig här införa en tirad, som kärleken till Wingård hos mig utpressat. Den lyder så: »Jag skall ej med mitt loford bland desse (andelige talare) utmärka ett namn, som från första stiftelsen prydt edert samfund; som, så ofta beundradt i samma hof der LEHNBERG beundrades, lefver liksom hans, genom Gustaf den tredjes förtjusning, oförgätligt; lefver, liksom hans, uti palatser och kojor *i denna stad välsignadt*».

ståndigheter, som kunde åtminstone göra sannolikt, att hennes religiösa betänkligheter blifvit undanröjda. En sägen, att hon först blifvit lagligen skild från sin gemål och vigd vid en annan, syntes lämpligen befordra denna afsigt, och utgången har visat, att man icke misstog sig **).

**) Såsom betecknande för sinnesstämningen hos konungens ovänner, må tilläggas ett annat rykte, som fortfarit intill våra dagar och jemväl upptagits i åtskilliga tryckta handlingar, nemligen att han skulle krönt det så kallade dynastiska bedrägeriet med ett dubbelt mord. I SCHINKEL-BERGMANS *Minnen* säges: »Man har velat göra mamsell Ramströms död, som kort härefter inträffade, till en följd af förgiftning, hvilken konungen skulle föranstaltat, för att med henne taga hemligheten om Gustaf Adolfs börd i grafven. Enligt en anteckning i E. S. (Engeströmska samlingen) skulle konungen vid en frukost, der Ramström händelsevis befunnit sig, bjudit henne ostron, som lågo på en sida af fatet, der han aktade sig att hämta dem han sjelf från samma fat med mycken aptit förtärde. Strax härefter skulle Ramström hafva häftigt insjuknat under vanliga förgiftningsplågor, och dött, men konungen förbjudit att öppna hennes lik». Såsom bevis på uppgiftens osannfärdighet anför SCHINKEL-BERGMAN intyg af HEDIN, som var RAMSTRÖMS läkare, och enligt hvilkens utsago hon skulle ljutit döden af de starka läkemedel, som lifmedikus DALBERG föreskrifvit. (1 del. sid. 233.) Man vet ej hvaröfver man bör mest förundra sig vid dylika sagor: antingen att en konung, med GUSTAFS begrepp om värdighet, skulle sätta sig att spisa på samma tallrik med en domestik, eller att en stats-minister riktar sitt arkiv med dylika »historiska» handlingar, eller att den lika ohyggliga som enfaldiga dikten tar sådan fart, att en ansedd läkare

Näst denna hufvudhandling, har man lagt förnämsta vigt på en skrift af DALBERG, emedan han var både konungens och drottningens tjenstgörande läkare. Det oförsonliga hat, som denne man egnade åt GUSTAF den tredje och hans hus i allmänhet, gör honom dock inför efterverlden jäfvig. En af våra liberala skriftställare, ingalunda Gustavian, som i sin ungdom sett DALBERG på närmare håll, tecknar honom sålunda: »Hvad bergsrådet Dalberg särskilt vidkommer, så var han icke den man som någonsin kunde förlåta en oförrätt eller ett förbiseende. Genomläser man hans sista, om vi så få uttrycka oss, syndabekännelse, hvilken finnes bevarad på Linköpings gymnasii-bibliotek, så skall man lätt finna, till hvilken hätskhet och bitterhet han

---

finner sig böra uppträda till dess vederläggning. Om det andra mordet yttras i det *De la Gardieska arkivet* (XVIII delen, sid. X): »Man har ej haft försyn att i offentliga blad i dessa dagar (november 1842) påstå, att enkedrottningens (Lovisa Ulrikas) död blef »politiskt nödvändig», tydligen för att förekomma hennes framläggande af dokumenter, som skulle bevisa det grundade i hennes misstanke, och man har anfört nyligen hafda samtal emellan namngifna personer, å embetsrum, i ämnet, hvilka personer ansett sig ej böra förneka uppgiften». I den ofvannämda fransyska berättelsen omtalas äfven *»le parricide affreux»*, hvarvid den dygdige författaren tillägger: *je tressaille d'horreur quand je trace ces lignes.* Att hatet diktar vanvettigt, kan ej förundra; men att sådant kan tros och upprepas, är sorgligt.

var i stånd. Ett oförsonligare utfall emot en afliden monark kan man knappast få läsa. Effekten deraf blir äfven alldeles motsatt den, som han afser: i stället nemligen att få missaktning för Gustaf III, hvilket han vill ingifva, får man det för en sådan memoir-skribent, och i stället att vinna förtroende till uppgifterna, vinner man misstroende för dem. Med lika litet skäl, som man bör förmoda, att historien öfver vår tid kommer att stödja sig på hvad våra dagars verkliga skandal-skribenter kunna producera, lika litet är man befogad att stödja sitt omdöme om Gustaf III på Dalbergs bittra hat. Dalberg visar sig i denna skrift såsom en i botten elak och hämdgirig gubbe. Tydligt framlyser der, såsom orsak för hans yttranden, det han icke, efter sitt förmenande, blifvit tillräckligt uppburen och erkänd. — Man bör icke heller förbise, att Dalbergs skrifvelser datera sig från 1808 och 1809, samt att han således skref under inflytelsen af nya politiska hvälfningar, hvilkas intryck han måhända icke kunde undgå att känna. Kanske kan man anmärka, att han var en gammal man, ställd vid grafvens brädd, o. s. v. Det gifves dock naturer, som snarare blifva mera elaka, ju äldre de blifva, än försonliga och samvetsgranna. Och vi tro oss icke säga för mycket, om vi antaga, att Dalberg var en sådan. Författaren till dessa ra-

der erinrar sig honom ännu ganska väl från sin ungdom *). Hans religiösa tänkesätt led för öfrigt af den tidens otro, och det måhända i långt högre grad, än andra, och än till exempel Gustaf III, hvilken han likväl sjelf tecknar i så svarta drag» **).

Men, jäfvet åsidosatt: hvilka egentliga bevis innehåller hans bekännelse? Han berättar, att Lovisa Ulrika, som väckt tvister och oenighet emellan de begge kungliga makarne, lyckades att »bringa den emellan konungen och hans gemål länge varande kallsinnigheten så långt, att äktenskapsskilnad, på hvad sätt den ock kunde ske, blef besluten. Förtroendet häraf gjordes mig mot slutet af sommaren 1775, hvarvid konungen förklarade sig ärna ingå nytt äktenskap med något här i landet födt fruntimmer» (såsom Gustaf I, vid sina senare giftermål), »hvars val likväl ännu ej var gjordt, och befalte mig emellertid författa ett betänkande öfver drottningens ofruktsamhet, som skulle tagas till grund för den beslutna skilsmässan. I bestörtning öfver denna befallning, kunde jag ej afhålla mig

*) Om hans högmod berättar författaren, att på Rådmansö kungsgård (hvilken Dalberg erhållit af Gustaf III på lifstid) måste folket alltid gå med obetäckt hufvud öfver gården.

**) *Historiskt Memoire-bibliotek*, utgifvet af Riddberstad. Första årgången, 2:dra afd. sid. 90—92.

att rent af neka min åtgärd dervid, emedan jag var öfvertygad att drottningen skulle glädja konungen med lifsfrukt, så framt det höga paret ville lefva tillsammans, såsom äkta makar vanligen anstår, hvarom jag i underdånighet anhöll».

Hvad slutsats erbjuder sig nu, helt osökt, af denna berättelse? Att konungen ansåg drottningens ofruktsamhet vara orsaken till det förfelade hoppet om en thronföljare, och att han derför ville ingå nytt äktenskap. Innebär detta, att han trodde sig sjelf icke kunna njuta fadersglädjen? Skulle han då velat gifva ett nytt bevis derpå, genom ett annat, barnlöst giftermål? Hade han vidrört frågan om drottningens ofruktsamhet, i fall han haft i sinnet det omtalta »ätt-lurendrägeri-försöket?» Skulle han i sådant fall icke tvertom undvikit att fästa någon uppmärksamhet på dessa förhållanden? *)

*) Om denna berättelse yttras i *Biografiskt Lexikon*, artikeln *A. F. Munck:* »Bergsrådet Dalberg, som vid denna tid var både konungens och drottningens lifmedikus, lemnade i grefve Jakob de la Gardies hand en skriftlig uppsats i detta ämne, dervid så grundligen öfvertygande honom om det dynastiska bedrägeriet, att han snart i revolutionen 1809 såg en försynens straffdom». Ordet *snart* synes här något oegentligt. Emellan 1778 och 1807 ligger en tidrymd af tjugenie år. Det var den 12 mars 1807 som grefve DE LA GARDIE i spetsen för en deputation af skånska adeln anhöll att få uppresa en ärestod åt GUSTAF IV ADOLF, på torget i Malmö. Så litet ansåg grefven då

Dalberg åter (liksom hans afskrifvare), förbiseende att en dylik slutföljd kan dragas af hans ord, fortsätter: »Efter några motsägelser antogs omsider mitt underdåniga råd, och snarare än jag nästan förmodade; men åtföljdes sedermera utaf för mig högst bekymrande oroligheter af flera slag, emedan det ej dröjde länge förrän jag blef varse att äktenskaplig sammanlefnad ej var konungens sak, ehuru arfvinge till thronen icke dess mindre åstundades, och då detta tycktes alltmera och mera blifva en föresats, gafs derigenom anledning till åtskilliga beklagansvärda uppträden, som fingo en offentlig tillökning vid kronprinsens födelse 1778 den 1 november, och flitigt understöddes genom åtskilliga af begge könen och nästan alla åldrar, som i förr oerhörd mängd öfversvämmade hofvet. Denna sakernas ställning gaf en nog förskräckande utsigt för framtiden, helst konungens vänliga umgänges-sätt icke alltid förmådde afhålla de listigares och tilltagsnares försök att blanda sig i allt och öka oredan i alla företaganden. På sådant sätt utmärkte sig i synnerhet A. F. M. *), en då för ti-

---

monarkens födelse som en straffdom. Att han åter »snart» efter afsättningen skulle funnit detta, vore en orättvis anklagelse emot hans ridderlighet.

*) Adolf Fredrik Munck.

den ung och betydande person, som genom okunnighet, vidskepelse, girighet, högmod, vildt och våldsamt sinnelag gjorde sig både namnkunnig och fruktad, samt med sitt högst obetänksamma uppförande gaf åt allmänheten den öfvertygelsen, att honom vore uppdraget att göra det ingen borde en gång misstänka».

Hela beviset för det omtalta »dynastiska bedrägeriet» synes här således hvila på orden, att DALBERG »*blifvit varse*, att äktenskaplig sammanlefnad ej var konungens sak». *Huru* han märkt detta, och hvilken bemärkelse man egentligen bör gifva åt hans obestämda uttryck, tarfvar förklaring. Märkligt är hans erkännande, att de vid thronföljarens födelse förekomna »beklagansvärda uppträden» *flitigt understöddes* genom många af begge könen; att konungen icke alltid förmådde afhålla de listigares försök att *öka oredan*, och att MUNCKS »högst obetänksamma uppförande gaf allmänheten den öfvertygelsen, att honom vore uppdraget att göra det ingen borde en gång misstänka», DALBERG anklagar således icke MUNCK i denna sak för något annat, än att hafva gifvit anledning till misstankar. Hela berättelsen tycks bära prägeln deraf, att författaren önskat gifva saken en tvetydig färg, men icke ägt något egentligt faktum att andraga, och af alla DALBERGS beskyllningar mot GUSTAF III

är tvifvelsutan denna i frågan om hans äktenskapliga förhållanden den lindrigaste. Huru han på detta sätt kunnat »så grundligen öfvertyga grefve Jakob De la Gardie om det dynastiska bedrägeriet, att denne i revolutionen 1809 såg försynens straffdom», är ännu icke utredt.

Medicinal-rådet Hedin skulle, enligt en uppgift i Schinkel-Bergmans memoirer, hafva berättat följande »mycket trovärdiga anekdot». — »Då han, under hofvets vistelse på Ulriksdal, om sommaren 1780, medan han trodde hela hofvet och äfven drottningen sitta till bords, af nyfikenhet roade sig med att göra en promenad genom alla slottsrummen, och händelsen förde honom till drottningens sängkammare, blef han, till sin stora förvåning, varse» . . . . en öm scen. »Bestört drog han sig tillbaka i yttre rummet, ställde sig framför en spegel, och under det han gnolade på en visa, låtsade som han ingenting hade sett. Han sade derpå helt högt, så att det skulle höras in i inre rummet, der Sofia Magdalena och Munck voro: »För tusan, om nu drottningen kommer, så är jag olycklig», och skyndade i detsamma ned till lilla terrassen utanför slottet».

Hvad härvid ej kan undgå uppmärksamhet är att under Gustaf III:s tid, då den strängaste hofordning iakttogs äfven i det minsta, någon, och i

synnerhet en icke tjenstgörande vid hofvet, kunde promenera genom alla slottsrummen, in i drottningens sängkammare, der konungen sjelf vanligtvis icke inträdde utan att hafva låtit anmäla sig, och dit ingen fick komma utan att vara kallad. HEDIN berättar, på ett annat ställe, att under det drottningen en dag, 1785, promenerade på Drottningholm, visade hennes kammarfru, mamsell HELLMAN(med hvilken HEDIN sedan gifte sig), för honom drottningens rum, som blifvit nymöblerade. HEDIN hade således vid nämda tid varit tjenstgörande hofmedikus vid Drottningholm under fyra år, och likväl icke sett drottningens rum förrän nu, under hennes frånvaro och genom kammarfruns bemedling; huru skulle han då fem år förut, på Ulriksdal, der han icke var tjenstgörande, kunnat utan alla omständigheter vandra in i hennes sängkammare? En annan fråga är, huruvida man, efter ett flerårigt förtroligt förhållande af denna art, skulle välja en *tête à tête* på ljusa dagen, för öppna dörrar, just vid den timma då man omöjligt kunde undgå att saknas vid taffeln. Den sagesman, som skulle af HEDIN upphämtat denna »mycket trovärdiga anekdot», är icke nämd. Det må lemnas derhän, huruvida det är han, eller HEDIN, som synes hafva, såsom en vältalare uttryckte sig, förskönat sanningen med uppfinningens blomster. I allmänhet förete dessa källor ett oaf-

brutet bemödande att bevisa en sak, som ej kunnat bevisas. Men man *ville* se och man *ville* tro, och derför såg och trodde man.

Ännu mindre, än de nyssnämde sagesmännen, framställer grefve HAMILTON något bestämdt. I sina anekdoter berättar han förloppet sålunda: »Uti april månad 1778 blef för allmänheten kungjordt, att drottningen var uti välsignadt tillstånd, och uti kyrkorna togo de vanliga förbönerna genast sin början. Denna tidning var redan känd på ett högst obegripligt sätt vid slutet af februari månad i Petersburg. En olycklig omständighet inträffade härvid. Ifrån drottningens ståndrabantssal gick till dess boning en bakdörr; inom den var till höger en liten trappa, som förde till kammarfrun mamsell Ramströms kammare; till venster åter var en mörk gång, som ledde till drottningens rum. Hvarje dag, ofta hvarje afton, gick Munck i allas åsyn inom den yttre dörren. Men tog han till höger? tog han till venster? *Det visste ingen;* deruti bestod schismen. Enkedrottningen, häftig och *illa underrättad,* var bland deras antal som trodde att han gick till venster. Vid tidningen om drottningens fruktsamma tillstånd yppar hon, oförsigtigt nog, sina tankar derom till hertig Karl. Han, ännu oförsigtigare, henne oåtspord uppkallar Munck

och äskar hans bekännelse. Den utföll som man kan förmoda. Han ej allenast nekade, utan från hertigen går han direkte till konungen och klagar. Saken var af vigt, och konungen med hela sin konungsliga myndighet förskräcker till den grad sin bror, att denne måste tillstå, det hans misstankar endast voro grundade på den anledning han dertill fått af enkedrottningen. Den regerande drottningen, underrättad om hela förloppet af Munck, smälte i tårar . . . . ropande hämd. Ny scen vid Fredrikshof. Monarken, upptänd af vrede, begaf sig dit; man påstår, att enkedrottningen i visst afseende gjort afbön, men under de djupaste förbannelser öfver hertig Karl».

Så långt anekdoternas författare. Man vet, att han tillhörde den aristokratiska oppositionen under både GUSTAF III:s och hans sons regering, och var ingendera synnerligt bevågen, men att han derjemte förenade ädla tänkesätt med ett lifligt snille. Hans yttrande är således af större vigt, än någon annans. Han säger, att en *olycklig omständighet* vållade de rykten, man utspridt; att *ingen* sett MUNCK taga den väg, som ledde till drottningens rum, och att enkedrottningen, häftig och *illa underrättad*, *oförsigtigt* gifvit första anledningen till ryktet, hvilket hertig KARL, *ännu oförsigtigare*, gaf vidare fart. Han tillägger, att MUNCK, *i allas åsyn*,

dagligen gick genom den dörr, som var ingång till de begge rummen. Skulle denne gjort det, drottningen tillåtit det, eller konungen icke förbjudit det, om någon hemlig anläggning varit att dölja? Skulle hertig KARL, som alltid gaf prof af både vördnad och tillgifvenhet för sin konungslige broder, vågat uppkalla MUNCK att stå till rätta, om hertigen trott ämnet vara så ytterst ömtåligt för konungen och hans gemål? Och är det ej mer troligt, att hertigen ville upplysa MUNCK om de vådliga rykten, hvartill hans besök hos mamsell RAMSTRÖM gåfvo anledning, och varna honom, hvilken varning denne — inskränkt, egenkär, högmodig och trotsande i sin egenskap af gunstling — ansåg sig ej behöfva fördraga, utan öfverklagade hos konungen? Händelsens framställning i anekdoterna synes snarare bevisa motsatsen af hvad man dermed ville ådagalägga.

Det icke minst egna i den villervalla af stridiga sägner, hvarmed man omgifvit ifrågavarande händelse, är den nog allmänna försäkran, att konungen var lika förvissad att hertigen af Småland var hans son, som att kronprinsen icke var det, och att han ämnat förklara den senare oäkta, för att insätta den förre till thronarfvinge*). Sagans

*) Bland många uppgifter derom må blott en här upptagas, hvars sagesman räknas bland de mest opartiska. Grefve

orimlighet är ett nytt bevis, att det orimligaste är det som lättast tros. För hvem skulle konungen yppat sina misstankar i det ena hänseendet, och sina afsigter i det andra? Man har ej kunnat nämna en enda. Med den ytterliga ömtålighet som han alltid visade deri, att allt konungsligt skulle hållas i helgd, och deribland främst hvad som rörde Vasablodet; skulle han göra sig till angifvare af en förnedring för sin gemål, sig sjelf och sin ätt? Lågande af vrede, skrifver han till sin mor vid den af henne oförsigtigt utkastade misstanke: »Jag hade trott, att denna tanke, *lika brottslig emot staten* som emot *alla familjers säkerhet*, vore utplånad eller åtminstone *dolde sig för alltid* i Eders Maj:ts sinne». Skulle han, med sådana tänkesätt, tillställa en exempellös skandal i en fråga, der han ej ens tålte en misstanke? Ifrån prinsens födelse till konungens död finnes af den senare intet yttrande, ingen handling, som antyder, att han ville förneka den förre, men många, att han för honom hyste en faders

---

Jakob de la Gardie anförde, »huru konung Gustaf III ansåg sig lika visst vara hertigens af Småland fader, som han visste sig ej vara Gustaf Adolfs, och *verkligen* börjat, före den nämde hertigens död, fundera på bästa sätt att öfverflytta thronföljden till den han ansåg legitim, ehuru grefven var lika öfvertygad att konung Gustaf hade lika litet skäl att fröjda sig öfver en son af blodet 1782 som 1778». *Biogr. lexikon*, art. *A. F. Munck.*

känslor, ända ifrån det tal, hvarmed han ber ständerna deltaga i hans fadersglädje, ända till anordnandet af de minsta föreskrifter för prinsens uppfostran, och den omtanke, hvarmed han i sin yttersta vilja sörjer för betryggandet af sin sons blifvande regering. Han efterfrågar i sina bref barnets framsteg, dess förstånds-utveckling, nämner det midt i angelägna förrättningar, såsom vore det närvarande för hans tanke, hans hjerta, när man minst skulle ana det. Han jemför det med andra prinsar, och finner det äga företräde. När han är som nöjdast med ständerna, inbjuder han dem att höra sin sons examen, liksom andra föräldrar tro sig göra folk ett stort nöje med att låta dem höra sina barns framsteg. Vid hemkomsten från sin första resa efter prinsens födelse, skrifver han till CREUTZ (den 3 november 1780): »Min son har växt och talar temligen begripligt. Sergel har gjort en charmant byst af honom, som är fullkomligt lik». Vid Anjala-förbundet gör han ROSENSTEIN uppmärksam på de lärdomar den unge prinsen deraf kan hämta. »Dessa föreställningar», säger han, »kunna en gång tjena till undervisning för min son, och visa honom, att under min lefnad jag tvenne gånger fann mig på branten af mitt fall, men förlorade ändå icke modet». En annan gång skrifver han, under 1788 års fälttåg: »Här är en faslig köld;

är hon likadan i Stockholm, lärer min son ej kunna promenera mycket»; afvaktande slaget vid Svensksund, sysselsätter han sig dock med tanken på sin sons uppfostran, och skrifver till guvernören grefve GYLDENSTOLPE: »Låt min son ensam författa sina bref, utan att någon hjelper honom. Jag är nyfiken att se, hur han bär sig åt. Lofva mig det. Låt honom klottra allt hvad som faller honom in. Här är ett bref till honom. Jag anförtror honom en låtsad hemlighet, i hvilken jag begär hans råd, men ålägger honom högeligen, att ej yppa den och ej rådfråga någon när han svarar mig. Låt mig veta, huru han beter sig härmed» *). När ROSEN-

*) Den hemlighet, som konungen förtrodde den tolfårige kronprinsen, var, att kejsarinnan gjort fredsförslag, öfver hvilkas antaglighet konungen ville inhämta sin sons tanke. Denne svarar, bland annat, om de framställda propositionerna: »Den första är efter mitt tycke först ganska högfärdig, för det andra ganska obillig. När hon har visat sig så högfärdig, så kan man visa sig hög tillbaka, och hvad som angår kriget, så bör det efter min tanke fullföljas». Prinsen hoppas, att, i sådant fall, »Preussen och Polen komma till hjelp». Brefvet på flera sidor, är i flera hänseenden märkligt. Brefvexlingen emellan prinsen och hans fader var ganska liflig. Den första skrifvelsen (den 2 januari 1784) är ett nyårsbref, vid sex års ålder, till »*Söta Pappa!*» Några äro på fransyska. Till den 5 augusti 1790 utgöra de i denna samling förvarade brefs antal 40, de flesta skrifna under kriget, och i allmänhet, för en gosse vid hans ålder, bra sammansatta och vårdade till stil och stafning.

STEIN, i den vådligaste stund för riket, då Anjala-förbundet och Danskarnes anfall på en gång hotade, vill besvärja konungen att göra fred, gör han det i den späde sonens namn, och när GUSTAF, föga annat än flykting från Finland, skyndar till vestra gränsens försvar, ser han mindre sin hufvudstad, än sin maka och sin son på Haga, för att söka tröst i deras sköte. Handlingar, bevittnande allt detta, ligga öppna för efterverldens ögon. Hvad trovärdighet äga deremot de sågner, som vi sett fortplantade intill våra dagar, att han, glömsk af all värdighet som konung, make, far och menniska, skulle velat förklara denne son oäkta, för att öfverlemna dess rättigheter åt ett barn, om hvars blifvande egenskaper ingen kunde dömma, enär det upphann en ålder af endast sju månader? *)

De, som ännu tvifla att GUSTAF var mäktig af faderskänslor, kunna öfvertygas af SCHRÖDERHEIMS berättelse om förloppet vid den yngre sonens födelse och död. Denna skildring är så målande, att hufvuddragen må anföras med hans egna ord. Sedan han berättat, huru drottningens förlossning nalkades; att hon, plågad af ceremonierna vid ett dylikt tillfälle, ville »njuta den enslighet, som i

*) Hertigen af Småland föddes den 25 augusti 1782 och dog den 23 mars 1783.

dessa ögonblick utgör de enskiltas högsta goda, och befallt att i det längsta dröja med att underrätta konungen, som åter aldrig kunde få tidningen nog bittida», hvarför han »gått i komplott» med lifmedikus DALBERG och kammarfrun, mamsell HELLMAN (sedan fru HEDIN), samt huru konungen, efter gifven anledning af den förre, kl. 3 på morgonen skyndat in i drottningens sängkammare, der en skärm var dragen kring drottningens säng, och befallt SCHRÖDERHEIM att sätta sig vid protokollet, enär riksrådet grefve FALKENBERG, som skulle föra detsamma, ännu icke hunnit ankomma, fortfar SCHRÖDERHEIM: »Den halfva timma, som derpå följde, var för löjlig både att glömmas och beskrifvas. Konungen sprang emellanåt och tittade på mitt papper, liksom hade saken bort hända der, och sade mig oupphörligen: »»Hvad?.... Hvad tror du?.... tror du att det skedde nu?.... Skulle jag gå in?.... Det är en flicka, helt visst!.... Det sade Russa när han hörde drottningen ropa. Du skrifver inte?.... Hör nu!.... hör nu!.... Ja, nu tror jag.... Du måste skrifva! Hvarför är du eljest här?»» — Allt emellanåt visade sig bakom skärmen arkiater Bäck, med all religionens resignation; Dalberg med de sju vises klokhet; Schützercrantz med grimaser, som i djupaste underdånighet exigerade endast tystnad; fru Båld (barnmorskan),

som tycktes glömma majestätets herrlighet uti naturens skickelser; mamsell Hellman, som skämdes för omständigheterna och visade en tjenarinnas tillgifvenhet uti heta tårar, hvilket ännu mer upphöjde rodnaden på hennes purpurnästipp. Under allt detta samlades de, som voro kallade, och societeten. Damerna uppväckta kl. 5 ur sin söta sömn, i största hast klädda med flanell, smäck och gravor *), blyga öfver händelsen, allarmerade af patriotism och kärlek för den söta drottningen, och beröfvade tid och tillfälle att nyttja den minsta af de omsorger, hvilka en toilett vid full middag fordrar förenade, kände ingen annan tröst än i hvarannans bräckligheter, och lyckligtvis voro alla speglar, liksom väggarne draperade. Doktorerna fingo anledning att icke vänta en så snar förlossning, och konungen retirerade sig, för att göra en toilett till Te Deum; men efter någon stund fullbordades förlossningen kl. 5. Doktorerna ropade in de tillkallade. Madam Enström, ett slags städerska, som äfven var tillstädes, sade mig: »»Det är en pojke»». Jag gick att säga det åt grefvinnan Höpken, men konungen hade placerat utposter i alla dörrar och kom, redan averterad, med stora skutt igenom rummen. Konungen ville, *liksom 1778*, knappast lemna

*) Drottning Lovisa Ulrika var död en månad förut.

tid till barnets första och nödvändigaste skötsel, men sedan damerna ändtligen förmått honom dertill, och lille herren blifvit någorlunda presentabel, njöt konungen ändtligen den tillfredsställelsen, att på sina egna armar bära ut honom i audiensrummet och lemna honom till fru grefvinnan v. Rosen *). Det kongl. husets ömma lyckönskningar reitererades oupphörligt, och kunde ej afbrytas af annat än dem, hvilka tillstaddes trogna undersåtar att aflägga».

Ett motstycke till detta uppträde bildar beskrifningen om den nyföddes sjukdom och död, inom en vecka. Konungen erhöll underrättelse om insjuknandet i konseljen, hvilken genast upplöstes, hvarefter han grep Schröderheim häftigt under armen och skyndade till drottningen. Han återkom något tröstad, men ej mycket, och återvände till sina rum med Schröderheim, som under denna tid ej fick lemna honom på hela dagen, knappt några timmar om natten. Farhågan för prinsens lif ökades; konungen tog stillande droppar; hans hy och ögon inflammerades af sömnlöshet och oro; alla samtal afbrötos hastigt; han hade långa absenser (något hos honom ovanligt) och, hvad som var säkraste tecknet till oro, en oupphörlig hackhosta. Schrö-

*) Utnämd till öfverhofmästarinna hos den nyfödde.

DERHEIM, som befarade en melankoli, hvars gräns ingen kunde förutse, beslöt att emot den väpna konungens egenkärlek, genom att ifrågasätta hans själsstyrka. Han sade sig vara förtviflad, att finna konungen så svag och modfäld. »Om hertigen dör», fortfor SCHRÖDERHEIM, »så blir denna olyckliga händelse det första verkliga prof af Eders Maj:ts själsstyrka i motgången. Huru har icke verlden väntat att finna Eders Maj:t snarare öfver sina öden, än nedfäld af det första? Huru skall en sensibilitet, öfverdrifven hos hvar enskilt far, förklaras hos en konung och ännu mer hos GUSTAF? Lefver icke kronprinsen? Ännu kan Eders Maj:t få flera söner. Jag inser hundrade tillfällen för illasinnade att profitera af denna svaghet, och Eders Maj:ts reputation».... »»*Håll nu*, sade han, säg icke mera; för mig ej till humör; lemna mig i erkänsla af din uppriktighet. Jag skall stiga opp, och vi skola formera projekter för vår dag»». — Det blef dock ej annat än oro, ångest och gråt. Oaktadt det välde konungen ägde öfver sig sjelf, och den noggranhet hvarmed allt ceremoniel inom hofvet iakttogs, fann han sig icke äga styrka att bevista detta barns begrafning, utan reste obemärkt ur staden, i en släde, åtföljd endast af under-stallmästaren BRUSE. Han tog vägen åt Stocksunds färja, samt öfver Ulriksdal, drottningens sommar-residens, och

återvände ej till staden förrän ringningen i alla kyrkor upphört.

Flera drag kunde tilläggas, men vi må inskränka oss till anförande af de ordalag, med hvilka konungen skyndar att för ständerna tillkännagifva sin glada förhoppning att blifva far, och hvaruti röja sig helt andra känslor, än dem man kunnat vänta, i fall de förhållanden, som uppgifvits, varit sanna. Han säger: »Mitt hjerta för eder, gode herrar och män, är kändt. Född svensk, har jag från de spädaste åren älskat mitt fädernerike, och, sedan försynen upphöjt mig på min faders thron och satt styrelsen i mina händer, har mitt första syftemål varit att öfvertyga eder, att jag anser mitt folk som mina barn. Då allt pålägger mig denna skyldighet som konung, som medborgare, huru mycket mera blifver den icke ökad, då jag nu snart som fader får arbeta för min sons arfrike! Få dagar återstå tilldess jag hoppas uti edra armar kunna anförtro den, hvilken försynen mig gifvandes varder till min ålderdoms tröst och min throns stöd. Till hvilken kunde jag väl med mera trygghet förtro den, som näst riket mig kärast blifver i verlden, än åt eder, gode herrar och män, som här föreställen hela det svenska folket? Det är ej ännu någon af oss kunnigt, hvad försynen oss äm-

nar; men jag emottager det med lika erkänsla, förvissad att, om det är en dotter, I dragen försorg för hennes svaghet och kön; men skulle försynen uppfylla målet af sin nåd, och en arfvinge till min thron födas, så glömmen aldrig bort, att I den uti edra armar till Herrans altar framburit, och med religionens insegel ännu kraftigare bekräftat de skyldigheter, som eder med honom förenat; anhållen med mig om den högstes välsignelse öfver den, för hvilken jag af eder begär all den kärlek och all den erkänsla, jag under loppet af min regering kan förtjena. Måtte han blifva värdig att en gång uppträda på Gustaf Erikssons och Gustaf Adolfs thron!' Men om detta barn skulle en gång glömma de dyra pligter, som alltifrån första stunden af hans lifstid äro honom pålagda; om han glömde, att en svensk konungs första skyldighet är att älska och hedra ett fritt folk; om han skulle afvika ifrån den väg de store konungar honom visat, som sutit på denna thron: så ansåg jag för en nåd att Herren återtog sin gåfva, så stor min glädje blifver att honom få, så stor min sorg att honom mista. Men jag blefve otröstlig, om mitt blod en gång efter min död skulle glömma, att, om försynen satt dem till regenter öfver ett stort rike, hafva de tillika fått fria och ädelmodiga undersåtar, hvilkas

lycka och trefnad är anförtrodd i deras händer». — Talet utsades med rörelse, ända till tårar.

Naturligtvis förklarade konungens ovänner och partimännen detta allt vara förställning och teatereffekt. Men man kan betvifla att någon, huru moraliskt sjunken han må vara, skulle tillåta sig ett sådant offentligt hån med allt som finnes heligt för konung och folk. De, som äga någon verlds- och mennisko-kännedom, lära inse, att, om en skamlig tillställning skall förhemligas, begynner icke upphofsmannen, i fall han äger någon klokhet och beräkning, med att sjelf framhålla det ömtåliga ämnet, skärskåda det omständligt från alla sidor, och vädja dervid till sitt folks ömmaste känslor, då han bort befara att ett så långt drifvet gäckeri endast kunde mötas af allmänt åtlöje och förakt, hvaremot här, såsom GEIJER yttrar, »riket genljudade af fröjdebetygelser, så öfverflödande, att äfven den olycka, som inträffade vid den offentliga förplägningen som gafs folket på Norrmalms-torg, och hvarvid många förlorade lif eller lemmar, ej dämpade den allmänna glädjen». De ändtligen, som äga någon vana att bedömma framställningssätt och styl, skola finna otänkbart, att den, som har ett så kalladt »ätt-lurendrägeri» i sinnet, gifver sitt tal derom denna riktning och uttrycker sig på sådant sätt, känslornas värma oberäknad, som ej till den grad härmas. Ja, man

kunde våga påstå att, med den heliga vördnad som GUSTAF hyste för Vasa-blodet, hvars stora anor han här, som vid nästan hvarje högtidligt tillfälle, framkallar, han skulle varit den siste, som velat förfalska detsamma. Detta tal, som, i vår tanke, äger ett säkrare moraliskt och psykologiskt vittnesbörd, än obevista sägner och rykten, är icke minst märkvärdigt derigenom, att GUSTAF sjelf deruti fäller sitt olyckliga barns dom, innan det ännu sett dagen. Samma oro för dess blifvande öde framskymtar äfven i afskedet till ständerna, uti följande ord: »Jag önskar endast, att detta barn måtte i loppet af dess lifstid både kunna *bibehålla* och *förtjena* den kärlek, som I vid dess första ingång i lifvet honom visat, och att det vördade namn, I honom gifvit, blifver honom städse en påminnelse af de skyldigheter honom äro pålagda, och ej en gång en *förebråelse* af de dygder, I af honom väntat, och hvilka I haden rätt att af honom äska. Min möda skall blifva ospard att uppfostra honom i detta tänkesätt, och min ömmaste omsorg skall bli att fortplanta i hans späda bröst den kärlek jag för eder bär».

Det blefve en lika ändlös som ändamålslös möda, att söka upptaga och belysa alla dikter i omförmälta hänseende *). Då det likväl angår ett

*) Så uppger äfven ADLERBETH, efter en förnäm dam, att konungen beslutit icke blott förklara sonen oäkta, utan

konunga-pars ära och en obefläckad thronföljd, är det en sorglig pligt att ej med tystnad förbigå de förnämsta bland de källor, som åberopats. Ännu återstå deraf MUNCKS förklaringar.

Man påstår, att han afgifvit tvenne. Den ena förmäles varit lemnad för att genom statssekreteraren LAGERBRING tillställas GUSTAF ADOLF, när han blef myndig, och i hvilken skrift ådagalades hans lagliga börd, hvaremot den andra förklaringen, som genom general CAMPS blifvit öfverlemnad till konung KARL JOHAN, säges skolat bevisa motsatsen. Man antager, att LAGERBRING efterkommit det honom lemnade uppdrag; att GUSTAF ADOLF företett denna säkerhetshandling bland de skäl, hvarför han ej ägde rätt att afsäga sig thronen jemväl för sina efterkommande, hvartill man ville förmå honom 1809, och att en utaf riksdrotsen WACHTMEISTER och riksmarskalken FERSEN bevittnad afskrift deraf förvaras bland hemliga statshandlingar. De fruktlösa ansträngningar, som åtskilliga bland statshvälfningens verkställare gjorde, till anskaffande af bevis för konungens oäkta börd, synas bekräfta, att, en-

---

förskjuta sin gemål, för att gifta sig med en preussisk prinsessa (sedan förmäld RADZIWILL), i hvilken han skulle förälskat sig i Aachen. *Historiska anteckningar*, 2 del. sid 149.

ligt hvad redan är anmärkt, hvarken i denna eller någon annan handling stöd för deras afsigt kunnat vinnas.

Vidkommande MUNCKS andra förklaring, så har, oaktadt den säges innehålla en vederläggning af den förra, ännu ingen, oss veterligen, i Sverige sett den, af det skäl, att den sannolikt icke blifvit afgifven. I det bref, som general CAMPS på konung KARL JOHANS befallning tillskref grefve MUNCK (den 15 november 1820), yttras, att innan något kan svaras å MUNCKS erbjudande i denna fråga väntar man »tilldess man erhållit underrättelse om *beskaffenheten* af de upplysningar ni föreslår att lemna». Han hade således blott gjort anbud af sin handling, icke meddelt den. CAMPS tillkännagaf derjemte, att konung KARL JOHAN icke ägde något eget interesse i denna sak, enär det icke var han, utan nationens beslut, som aflägsnat den förra konungafamiljen, samt att, om MUNCK hade något att upplysa, som vore värdt att känna, kunde han vända sig till någon af sina gamla vänner, hvarefter konungen ville i sitt statsråd fatta beslut, som voro enliga med hans och rikets värdighet *). Dermed synes denna sak hafva afstannat **).

*) Jemför SCHINKEL-BERGMANS *Minnen*, 3 del. sid. 417, 418.

**) Då författaren af dessa rader, under sitt vistande uti Italien sommaren 1820, eller kort innan MUNCK skref sitt

Muncks förklaring är emellertid ganska betydelsefull, och sådant mindre för hvad den säger,

---

bref, gjorde dennes personliga bekantskap, förekom, under hvarjehanda samtal, jemväl detta ämne, hvarvid Munck uttryckte sin önskan att genom författaren öppna en underhandling, för meddelande af sina upplysningar. Författaren afböjde förslaget med den anmärkning, att man i Sverige troligen ej skulle lägga så stor vigt på detta meddelande, som grefven syntes föreställa sig, och sådant af lätt insedda skäl, hvilka författaren sökte utveckla. Grefven inföll: »Men hvad tror ni att man i Ryssland skulle bjuda mig för en sådan handling, i fall man åter ville antaga sig fördettingens sak?» — På hans förfrågan, till hvilken i Sverige han kunde vända sig med denna angelägenhet, uppgaf författaren general Camps, som denna tid plägade mottaga meddelanden till konung Karl Johan, från utlandet. Underhandlingens utgång synes af det ofvanstående. I öfrigt förekom grefve Munck ganska oförbehållsam i meddelanden om sin ställning till både Gustaf III och Gustaf Adolf. Någon ömhet för den senare kunde icke förspörjas. Tvertom nämde han honom sällan utan tilläggsordet »den förryckte», eller ännu hårdare benämningar, och gillade fullkomligt hans afsättning, samt valet af den hjelte och statsman, som nu innehade Sveriges thron. Den föregifna slägtskapen nekade han bestämdt, men icke att han varit medlare emellan de höga makarne. Känslan för sitt fäderneslands ära och välgång tycktes hos honom icke slocknat. Han talte derom med värma. Hans sofrum pryddes endast af utsigter från Stockholm och Drottningholm. Bland qvarlefvande vänner sade han sig räkna Lagerbring, Rålamb och Poppius. Deremot trodde han sig äga flera oförsonliga fiender, bland hvilka han namngaf en, för hvars räkning han alltid hade tvenne skarpladdade pistoler, om nätterna upphängda öfver hufvudgärden, hvilka han nu också visade.

än för hvad den icke säger. Om han med någon trovärdighet kunnat bevisa det förhållande, som påstås ägt rum, hvilket vapen hade han icke ägt, under sin olycka, emot dem som vållat den, eller läto den fortfara? Deras fullkomliga lugn i detta fall synes antyda att de ej ägt sådant att frukta. De torde eljest betänkt sig innan de till landsflykt och förlust af ära och medborgerlighet dömde en man, som kunnat inför Europa uppdaga ett så ömtåligt förhållande till tvenne af Sveriges konungar. GUSTAF hade redan beslutit hans landsförvisning, hvilken dom hertigen-regenten verkställde; GUSTAF ADOLF fortsatte den pension, som denne beviljat, men lemnade den landsflyktige för öfrigt utan afseende. MUNCK var, enligt det allmänna omdömet, högmodig, djerf, egennyttig och hämdlysten. Skulle

---

Hans umgängessätt var liflig, rättfram, underhållande; han talte långt bättre än han skref, liksom händelsen var med de fleste af hans stånd den tiden. Hufvuddraget i hans karakter tycktes vara högmod, som framlyste redan i de första orden, då författaren tilltalte honom som baron (enär slägten är friherrlig): »grefve!» utropade han, och höjde hufvudet; »Gustaf III har nämt mig dertill, fast man sökt beröfva mig denna heder, som allt annat». Den omtalta yttre likheten emellan honom och den förmente sonen syntes ej mycket större, än som äfven tillfälligtvis kan finnas emellan personer. HAMILTON anmärker i sina anekdoter, att grefve MUNCK »hade tycke af drottningen». Man vet att GUSTAF ADOLF liknade mycket sin mor. Likheten kan således förklaras utan den af andra uppgifna anledning.

dessa lidelser, i förening med landsflykt och nöd, ej manat honom att hämnas på dem, som så behandlade honom, eller åtminstone dyrt sälja sin tystnad? Hvad hade han kunnat frukta, om han under förmyndare-regeringen brutit den? eller lemnat vissa af 1809 års män det stöd de önskade? Huru handlar han deremot? Hans förklaring syftar att ådagalägga de utspridda ryktenas osannfärdighet. Han försakar tillfället att fästa interesse, att gifva sig vigt, att höja sig ur sin ofta nödställda belägenhet, att hämnas. Ännu tretio år efter hans förvisning sökte en utskickad att med rika löften förmå honom att afgifva ett intyg i den syftning man länge önskat, men förgäfves. Antingen gaf Munck, hvad man i allmänhet ej velat tro honom om, ett sällsynt prof af högsinthet, oegennytta och sjelfuppoffring, eller saknade han den utväg att göra sig betydande, som man velat tillägga honom *).

Gustaf synes ägt en aning, att fadersglädjen skulle för honom förgiftas af den, som från början lagt en kall hand emellan honom och hans gemål. Redan innan förhoppningen om en thronföljare var

*) Innan vi lemna denne man, må tilläggas några drag, hufvudsakligen hämtade ur hans brefvexling med konungen. Han synes ifra för drift, ordning och stränghet i förvaltningen, talar om att »reducera sitt usla kollegium», och döljer hvarken fel eller brister i ärendenas behandling,

känd af någon mer än de allranärmaste, lät konungen, genom en bland enkedrottningens förtrogne,

---

hvilket allt icke kunde bereda honom vänner. Deremot framhöll han sådane män som TOLL, ZIBET och ANCKARSVÄRD. När den sistnämde var i onåd, begynner MUNCK ett bref till konungen (den 30 november 1789) sålunda: »Jag är den, som gifvit öfverste Anckarsvärd anledning att inkomma till Eders Kongl. Maj:t både med detta och hans förra underdåniga betänkande om skärgårdsflottans operationer och förstärkning till nästa vår. Har han deri felat, blir felet mitt, mer än hans». Han upprepar den 13 december åter, att ANCKARSVÄRD är den ende, som kan iståndsätta skärgårdsflottan till nästa vår. »Jag reser på Eders Kongl. Maj:ts nådiga befallning till Karlskrona, emot min önskan. Jag uträttar der ingenting. Min bekännelse behagar Eders Maj:t intet, men den är sann och uppriktig». Det blef omsider ANCKARSVÄRD, som verkställde flottans organisation, uppgjorde planen för 1790 års sjökrig och genom den förstärkning af 60 segel, som han hade i beredskap, väsendtligen bidrog till segern vid Svensksund och en deraf följande ärofull fred. — I ett annat bref ifrar MUNCK för sträng undersökning af amiral LILJEHORNS förhållande i sjödrabbningen vid Öland, hvilket han befarar kunnat alldeles uppoffra hertig KARL, och yttrar (den 4 november 1789) sin fruktan, att illvillige söka skilja prinsen från befälet. Redan vid denna tid var MUNCK sjelf så i onåd, att han ansåg sig böra söka afsked. Han hade stött sig med de inflytelserikaste män, hvaribland riksdrotsen, ARMFELT, RUUTH, TAUBE, HÅKANSON, m. fl., eller nästan alla som omgåfvo konungen. Af ett bref (den 12 augusti 1791) synes, att drottningen lärer återfordrat det pensions-bref hon gifvit honom år 1777, samt indragit pensionen för hans moder, hvilken han dock förmäler sig af egna medel fortfarande utbetala till henne, i drottningens

föreslå henne, att för någon tid öfverflytta till Pommern, hvarvid hon dock fästade vilkor, som konungen fann sig icke kunna uppfylla. »Genom de strax derpå följande tilldragelserna blefvo son och moder mera skilda, än genom länder och haf», sä-

---

namn. I samma bref (som upptager fem ark) anhåller han att få rättfärdiga sig och ådagalägga grundlösheten af de mot honom gjorda beskyllningar. — Han lärer i allmänhet ansetts lika oegennyttig, som oförfärad och verksam, tilldess anklagelsen för de Fahnhjelmska sedlarne spridde ett hemskt ljus öfver hans förhållanden. En man, för hvilken han beklagat sig öfver det utspridda ryktet derom, svarade: »Allmänheten känner grefvens varma, verksamma, oegennyttiga nit för konungen och fäderneslandet, hvaraf grefvens befattning vid kongl. kommittén i Karlskrona, då den förutgångna oförsynta misshushållningen derstädes blef så grundligen rättad och så många tunnor guld för kronan besparda, var ett bevis, som ännu låg i friskt minne. Den infami, som man nu vill påbörda grefven, skulle således icke kunna skada hans rykte». (*Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia*, 2:dra del. sid. 161.) Denne författare anmärker, att han, liksom många, öfvertygad om Muncks ärlighet och oegennytta, ansåg anklagelsen diktad af hans ovänner, för att störta honom, samt att verkliga förhållandet ej kunde förklaras annorlunda, än att den kunskap, han ägt om tillverkningen af det ryska myntet, gifvit honom begrepp om möjligheten att skyndsamt förvärfva sig en stor förmögenhet, hvarjemte hans kännedom om nyssnämda mynttillverkning vore ett tillförlitligt medel att undgå ansvar, i händelse hans företag skulle röjas. — År 1794 begärte Munck att få komma till Sverige, för att återupptaga rättegången och rättfärdiga sig, hvilket vägrades.

ger GEIJER. De olyckliga ryktena började sprida sig från den källa som konungen befarat. Man vet, huru han, kännande sig förolämpad på en gång såsom konung, make, far och son, vidtog den utväg, att låta sin mor och hela konungahuset, i riksrådets närvaro, genom en offentlig handling förklara sin afsky för dessa ogrundade rykten. Ett lugn inträdde, men för att desto häftigare afbrytas vid thronföljarens födelse. Missförståndet af ett ord, ett obestämdt uttryck, utvecklade sig här likt handlingen i ett sorgspel. Konungen skref till sin mor: »Min gemål, i detta ögonblick förlöst, har skänkt mig en son. Jag skyndar att derom underrätta Eders Maj:t. Denna händelse, som rågar mina önskningar, skulle ej vara blandad med bitterhet, om jag ej alltför mycket kände, att detta barn, så efterlängtadt af mig och mitt folk, har beröfvat mig min mor, och att dess födelse är upphofvet till min lefnads olycka. Jag känner, att all min filosofi är otillräcklig att uppehålla mig mot dessa föreställningar. Lycklig konung, lycklig genom alla händelser af min regering, är jag den, åt hvilken det blifvit förbehållet att känna sorger, för hvilka den ringaste af mina undersåtar är fritagen. Jag vet att dessa reflexioner här ej äro på sin plats, och att jag borde qväfva dem, men jag har trott mig ej böra längre uppskjuta att gifva Eders Maj:t

mitt barns födelse tillkänna, på det att den allmänna glädjen *) ej först må underrätta Eders Maj:t derom». Enkedrottningen svarade: »Jag är mor, och denna helgade karakter kan aldrig plånas ur mitt hjerta. Den skall alltid komma mig att taga en uppriktig del i Eders Maj:ts lycka, och jag väntar af det tillkommande och tiden, att det täckelse, som skymmer edra ögon, sönderslites. Det är då, som I skolen göra mig rättvisa och beklaga den hårdhet, hvarmed I bemöten en mor, som skall älska er intill grafven». Missförståndet uppkom af uttrycket »det täckelse, som skymmer edra ögon». Enkedrottningen yttrar derom i ett senare bref: »Det *täckelse*, hvarom jag uti mitt bref denna morgonstund talat, rörer på intet sätt *drottningens person*». Konungen svarar, att han icke heller tagit det i denna mening, och tillägger: »Jag har trott, att denna tanke, lika brottslig emot staten som emot alla familjers säkerhet **), vore utplånad, eller åtmin-

*) I *Hemliga handlingar om Gustaf III:s regering* står i brefvet: *la voix publique* i stället för *la joie publique*. Andra olikheter förekomma, vid jemförelse med den i *Gustavianska papperen* af GEIJER anförda text, som här blifvit följd.

**) I de *Hemliga handlingarne* förändras orden *la sûreté de toutes les familles*, till *la sûreté de toute la famille royale*. På ett annat ställe i enkedrottningens bref ändras orden *de vive voix* (muntligen) till *de mon mieux*, hvilket öfversättes med »på det högsta».

stone dolde sig för alltid i Eders Maj:ts sinne; men att här var åter fråga om hvad Eders Maj:t tilllagt min bror, hertigen af S. *), som är mig lika ömt, som om det tillades mig sjelf». Denna förklaring tyckes antyda, att konungen äfven befarade en åsyftad söndring emellan honom och hans äldste broder, hvars försvar han tager.

Att det dunkla uttrycket, om »täckelset som skymmer edra ögon», kunde göra ett djupt intryck äfven på andra än konungen, synes deraf, att då han visade biljetten för sina bröder gaf hertig KARL sin bestörtning tillkänna genom ett utrop, och prins FREDRIK svimmade. Den häftighet, hvarmed konungen uppblossade vid detta tillfälle, lärer varit utomordentlig och injagat förfäran hos alla. Intrycket på den talrika omgifningen var desto hemskare, som konungen mottog och läste brefvet i hela hofvets närvaro, vid återkomsten från det nyss slutade Te Deum i anledning af thronföljarens födelse. Enkedrottningen var på vägen till slottet, med gåfvor åt den nyfödde, men antyddes att återvända, genom tillsägelse åt hennes öfverste-marskalk grefve VON SCHWERIN. På hennes klagan deröfver svarar konungen: »Jag vet ej hvad grefve SCHWE-

*) I *Hemliga handlingarne* läses *le duc d'O****, öfversatt med »hertigen af Östergötland», då fråga deremot här ej kan vara om någon annan än hertigen af Södermanland.

RIN kan hafva sagt eder; jag vet icke hvad jag sjelf sagt honom. Jag var för mycket upprörd, för att veta det. Hvad jag vet, är, att jag fruktat ett nytt uppträde, som jag ej hade styrka att uthärda. Jag har dock ej undvikit detsamma. Min syster har beredt mig det i edert ställe. I hafven förgiftat den skönaste dagen i min lefnad. Njuten er hämd, men, i Guds namn, blottställen eder ej för allmänheten! Blifven hemma, och utsätten mig ej för att se min mor förolämpad af mitt folk, för den kärlek det för mig hyser». — En tänkare har sagt, att hat liknar kärlek mera än man tror: det är blott en förstörande kärlek. Man kan knappt annorlunda förklara LOVISA ULRIKAS förhållande till sin son.

Det sår, konungens hjerta fått under dessa inre strider, var för djupt att på länge kunna läkas. För stolt att vilja röja svaghet, hvilket han aldrig förlät hos en konung, dolde han sina husliga sorger för verlden genom fortsatt verksamhet i statsärenden och skapandet af den fosterländska skådebana, hvartill han nu började lägga grund med egna verk, och som var en af hans älsklings-sysselsättningar under statsbestyrens mellanstunder. Men ehuru dold, satt pilen qvar i hjertat. Ett bref från honom till hans dåvarande förste minister, grefve ULRIK SCHEFFER, skrifvet omkring ett år efter of-

vannämda händelser, målar bäst hans sinnesstämning. Han yttrar deri:

»Ni har länge bort märka, min kära grefve, den förändring som föregått i mitt lynne, och den djupa melankoli som framtränger oaktadt allt mitt bemödande att dölja den för andras ögon. Den förtär mig, och mitt förnuft kämpar fåfängt emot de känslor, som bragt svårmodet i det innersta af mitt hjerta, och som i mer eller mindre mån skall alltid der djupt kännas. Detta tillstånd är för obehagligt och skadligt både för min moraliska och fysiska författning, för att jag icke bör söka att mildra det, eller åtminstone afvända dess häftigaste känning, och det gifves icke annat än litet lugn och förströelse, att kunna skingra de smärtsamma känslor som mig nedertrycka. De husliga bekymren hafva det särskilt, att hvarken framgångar i det allmänna, eller lyckan, äfven tagen i det vidsträcktaste begrepp, förmå mildra dem, och att de i hemlighet förvärras genom jemförelsen emellan den smärta vårt inre känner, och det begrepp om sällhet och lycka våra medgångar ingifva i verldens föreställning. Jag tror mig ej behöfva ingå med er, min kära grefve, i närmare beskrifning af mina enskilta bekymmer. Ni känner dem, jag har sett eder deri deltaga med den vänskap och den tillgifvenhet, ni alltid ådagalägger i allt hvad mig an-

går, och jag är öfvertygad ni skall finna det helt naturligt, att jag åtminstone söker lindra, om jag ej är i stånd att alldeles öfvervinna dem; men för att kunna det, tror jag ett ögonblicks frånvaro och aflägsnande vara för mig högst nödvändiga. Allt återkallar mig här ursprunget eller orsaken till mina sorger, hvart ögonblick förnyar dem, och det är ej genom en ständig erinran af dessa händelser, som man lyckas att försvaga deras intryck, eller åtminstone förvärfva det mod som erfordras att öfvervinna dem. Det är genom främmande föremål, det är genom ett ögonblicks hvila som vår själ, sedan dess för länge ansträngda krafter förlorat sin spänstighet, ändtligen kan återtaga sin styrka och sin manliga verksamhet. Jag har länge ransakat mig sjelf, och ni har kanhända blifvit varse den invärtes strid jag haft, alltsedan vårt vistande på Gripsholm. Efter så många fruktlösa bemödanden att öfvervinna en mjeltsjuka, som beständigt tilltagit sedan den tiden, har jag ändtligen blifvit öfvertygad, att det enda medel, som skall kunna bota mig, vore att byta om luft och begifva mig till ett ställe, der jag kunde få njuta ett ögonblicks sinneshvila efter så många skakningar. Jag har trott att Spaa-vattnet skulle kunna förskaffa mig det jag söker. Då inom mitt rike allt är stilla, då alla vigtigare affärer synas hvila, och jag förlidet år

knappast hvar fjortonde dag behöfde hålla konselj; då ställets obetydliga afstånd tillåter mig att inom kort tid vara tillbaka i Sverige; då Spaa-vattnet så mycket berömmes för sin helsosamma verkan, ortens sjelfständighet betager allt begrepp om politik, och dess grannskap med Frankrike äfven kunde ge mig hopp att få återse några af mina gamla bekantskaper; då alla dessa omständigheter tillsammanläggas, tyckes deras förening utmärka detta ställe som det tjenligaste för det ändamål jag söker. Som jag ej ur statskontoret vill taga de penningar som äro påräknade till resans behof, eller anlita Liljencrantz derom, hvars bekymmer redan äro nog stora; så har jag af mina enskilta medel sökt finna den summa, som är nödvändig för min resa, och jag tror den vara tillräcklig för det sällskap jag ärnar taga med mig. — Se der min bekännelse för min *vän*. Jag ber honom framställa den i den förmånligaste dag hos min *förste statsminister*, för att begära dess gillande. Det är min skyldighet att offra allt åt staten och åt min pligt. Jag tillstår att uppoffringen skulle kosta mig mycket, men jag skulle göra den likväl, ehuru svår den än vore. Jag kunde smickra mig med det hopp, att skingra mitt mörka lynne; men om min *minister* finner det helt och hållet stridande emot ri-

kets och det allmännas gagn, så väntar jag af min *vän* hans vanliga uppriktighet, och skall afstå från min föresats» *).

Före afresan skref konungen till sin mor (den 15 juni 1780): »Mitt hjerta, sönderslitet af så många olika rörelser, kan ej neka sig att med eder tala om ett barn, som är en oskyldig orsak till alla mina sorger. Jag vågar bedja er att anse honom med någon ömhet. Han är den ende afkomlingen af edert blod, och sonson till en konung, hvars minne vi begge älska och vörda». I afskedets ögonblick sände han ytterligare till modren dessa rader: »Färdig att lemna mitt fädernesland, kan jag likväl ej besluta mig att resa, utan att taga afsked. Jag går att i ett annat klimat söka att förskingra de sorger, som lika undergräfva min helsa och betunga mitt hjerta. De olyckliga omständigheter, som söndrat personer, hvilka allt borde förena, beröfva mig den lyckan att personligen taga afsked af min mor.

*) Utom målningen af konungens själstillstånd, ger detta bref anledning till hvarjehanda betraktelser. Det är eget att se den s. k. despotiske, lättsinnige, slösande GUSTAF ej företaga den lilla resan till Spaa, nödig för hans helsa, utan inhämtande af sin ministers medgifvande, ehuru han sjelf bekostar allt och ej vill oroa sin finans-minister. Öfverallt framlysa grannlagenhet, omtanke, ömhet. De, som äro förtroliga med hans brefvexling, öfverraskas ej deraf. För dem åter, som blott känna honom af parti-skrifter, torde det vara oväntadt.

Jag kan likväl ej betaga mig den trösten, att, innan jag reser, upprepa hvad biskopen i Göteborg*) denna vår haft i uppdrag att säga Eders Maj:t, och jag besvär Eders Maj:t att tro, att jag alltid skall anse (och jag gör det i detta ögonblick liksom i alla föregående) edra känslor för mig såsom väsendtliga för mitt hjertas lycka, och att det finnes intet i verlden, som har stört denna, eller i hela mitt lif kunnat störa den mer, än då jag trott mig finna en förändring i edert hjerta». Enkedrottningen svarar: »Grefve Gyldenstolpe har lemnat mig edert bref. Han har varit vittne till den lifliga rörelse, hvarmed jag emottog det. I försäkren mig, min son, att I ansen mina känslor för eder såsom väsendtliga för eder lycka. Hvilken i verlden kan vara lyckligare än I, om det blott beror på dessa känslor? Ack, hvad I litet kännen en moders hjerta! Det kan bekymras, förorättas; men vid minsta hopp återtager naturen sin rätt. Påminnen eder, att jag kom för att omfamna eder son, då eder befallning derifrån aflägsnade mig! Måtte vid eder återkomst detta barn, som I hafven ryckt ur mina armar, blifva det band som förenar oss alla!»

Under resan insjuknade konungen i Damgarten, vådligt. Efter tillfrisknandet yttrade han sig derom,

*) Wingård, enkedrottningens öfver-hofpredikant.

i ett bref till sin gamle guvernör, grefve KARL FREDRIK SCHEFFER, af hvilket följande drag fullständiga målningen af hans själsstämning denna tid. Han säger om sin sjukdom: »Jag har aldrig såsom då erfarit, huru tröstande försigtigheten är. Detta *testamente* *), som jag lemnat rådet vid min afresa, och i hvilket jag trott mig reglera förmyndarskapet för min son på det för riket gagneligaste sätt, har så lugnat mig, att jag hörde utan förskräckelse, det jag var i fara. Jag kände dock bekymret att lemna efter mig ett barn af två års ålder, och jag såg alla de klippor, hvilka detta

*) »Konceptet till detta testamente, hvarigenom konungen, i händelse af sitt frånfälle, utnämner sin bror Karl till den unge konungens förmyndare och regent under minderårigheten, finnes med konungens egen hand skrifvet ibland hans papper och är alldeles enligt med det efter hans död öppnade testamentet af år 1780, hvartill 1789 vissa tillägg gjordes». Anmärkning af GEIJER i *Gustavianska papperen,* 1 del. sid. 197. Konungens orubbliga förtroende till hertig KARL bildar ett sällsamt motstycke till sägnerna, att denne alltjemt hade anläggningar på brodrens krona. Man lärer ej neka GUSTAF III menniskokännedom, eller förmåga att upptäcka dem som ville åt konungamakten. Men grunden till dessa dikter är ej svår att genomskåda: man ville, genom att sprida oenighet emellan bröderna, undanrycka GUSTAF det enda stöd han ägde inom konungahuset, och på samma gång, medelst inblandande af hertigens namn bland de missnöjdas, öka dessas anseende och styrka.

barn skulle bli i fara för att möta. Tanken att ej hafva gjort så mycket för mitt land, som förstarne af mitt namn före mig, i synnerhet den, som dog i den ålder jag nu har,*) har afpressat mig några tårar; men jag smickrade mig dermed, att då jag aldrig gjort illa emot någon, åtminstone ej med min vilja, jag skulle kanhända blifva saknad, äfven af dem som mest tadla mina handlingar. Ni har troligen hört, att jag var ganska lugn. — Jag har emottagit svar på det bref, som grefve Gyldenstolpe hade sig uppdraget att aflemna **). Början är bra, men der är en fras vid slutet, som utmärker att man ej vill erkänna, huru mycket man haft orätt den 1 november 1778. Min brors ömhet rörer mig oändligen mycket. Jag såg bevisen deraf redan i min sängkammare. Jag har aldrig misstagit mig på hans tänkesätt, hurudant ock utseendet varit».

Under samma tid befann sig drottningen åter i välsignadt tillstånd, och tillskrifver konungen derom. Geijer yttrar rörande dessa förtroliga meddelanden: »Dessa bref äro korta och enkla, men till handskrift och stafning vida mer vårdade än den öfriga kungliga familjens. Hon varnar konungen att köra fort,

*) Konung Gustaf II Adolf.

**) Det nyss anförda från enkedrottningen.

säger sig illamående i följd af sin belägenhet, men att hon bär detta med nöje och »önskar af uppriktigaste hjerta att skänka honom en son, som han skall älska lika mycket som dess mor». (En förtidig nedkomst tillintetgjorde dock äfven denna förhoppning.) »Med någon kännedom af drottningens karakter, kan man ej annat än anse detta som ett bevis, att de höga makarne denna tid voro verkeligen försonade. Vid tidningen om konungens sjukdom var drottning Sofia Magdalena mycket orolig. »»»Skrif i Guds namn blott tre ord: *Jag är bättre*»» . . . . yttrar hon i brefvet till konungen den 5 juli 1780» *).

---

*) Vi hafva sett af drottningens äldre bref, huru hon uttryckte sina känslor. Från år 1775, eller efter den s. k. försoningen, blef tonen förtroligare och ömmare. Tilltalsorden *mon prince* och *sire* utbytas emot *cher et aimable époux, cher ami,* m. m. d., och underskriften är *fidèle amie* eller *tendre et fidèle amie.* Under konungens resa, i juni 1778, uttrycker hon sin oro öfver att något kunde hända honom sålunda: *J'ai frissonné en lisant que vous avez fait 6 lieues en moins de 4 heures; je vous conjure, prenez garde à vous, il pourrait vous arriver quelque accident qui me mettrait en désespoir!* — Om den nyfödde kronprinsen skrifver hon ofta till fadren, och underrättar om att han börjar tala några ord, t. ex. *votre fils se porte à merveille, il me cause souvent la plus vive joie en nommant papa!* — Vid konungens ofvannämda sjukdom i Damgarten uttryckte drottningens bref den lifligaste oro. Så skrifver hon, den 5 juli 1780: *De ma vie je n'ai été plus inquiète qu'à présent, Je*

De skäl äro redan antydda, som föranledt en utförligare behandling af detta olycksdigra skede i

---

crains et je desire l'arrivée de la poste! Au nom de dieu, si vous vivez quand vous recevez ces lignes, je vous supplie d'écrire les trois mots: je suis mieux! afin de tranquilliser celle qui est dans ce moment au désespoir, et si la providence exauce mes vœux en vous rendant la santé, je vous prie de prendre garde à vous, pour l'amour de moi, de votre fils, et de tout un peuple qui serait malheureux par votre mort. Kort derefter yttrar hon (den 14 juli 1780), vid konungens tillfrisknande: *L'état de convalescence n'est pas agréable par rapport au régime que vous devez observer, mais pensez à moi, à votre fils, à tout votre peuple dont le bonheur depend de celui de vous garder. — Votre fils se porte à merveille, et parle souvent de papa qu'il dit être à Pa.* Hon berättar, att hvar gång gossen for ut att åka, sade han sig resa till Spaa. Oaktadt all sin mildhet, visste drottningen dock att, när så tarfvades, göra sina rättigheter som moder gällande. När konungen begaf sig till Finland, för att begynna 1788 års krig, var han framför allt betänkt på sitt barns säkerhet, hvilken han ej ansåg tillräckligt bevarad på Ulriksdal, enär fienderna kunde göra landstigning och bortföra detsamma från ett obevakadt landställe, eller illasinnade inom landet kunde bortröfva det. Han önskade derföre, att kronprinsen skulle qvarstadna i hufvudstaden, under skydd af dess garnison och trogna borgerskap. Men drottningen ville att prinsen skulle åtfölja henne till Ulriksdal. Derom tvistades ända tilldess att konungen gick om bord, och drottningen tillskref honom ännu samma dag följande bref (den 23 juni, midsommarafton, 1788): *Je suis trop sincère pour vous dissimuler l'émotion que m'a causée votre lettre, je fais même un grand effort pour ne pas la faire trop paraître. Nous avons malheureusement eu une tracasserie, dont je n'aime pas seulement me rappeler*

GUSTAFS lif. Det står ensamt i häfderna. Om man än annorstädes ej saknat rykten af likartadt slag, så har det vanligen stadnat vid sägner man och man emellan, stundom upprepade af dunkla nidskrifter. Detta fall är det enda, då misstanken,

---

l'ennui, et comme vous m'avez plusieurs fois répété que vous souhaitez que nous vivons en amis, c'est à ce titre que je vous parle. Permettez-moi de vous dire que je serai au désespoir de n'avoir point mon fils avec moi, et que les raisons que vous m'alléguez pour son séjour à Stockholm, ne sont pas valables. L'amour du peuple suédois pour moi et mon fils me sont garants de la sûreté de l'héritier du trône pendant votre absence, et pour ce qui est de la proximité de la mer, j'espère que quand les mêmes Suédois sont commandés par vous ils empêcheront bien une flotte ennemie de parvenir dans les Skärs jusqu'à Ulriksdal. Ainsi je finis par où j'ai commencé, que mon fils me suive! C'est la vraie preuve de l'amitié dont vous m'avez parlé. — Då hon vädjade till konungens mod, att hindra fiendens framträngande, och till Svenskarnes ära, tapperhet och kärlek för konungahuset, visste hon nog, att hon skulle anslå de strängar, som voro lättrördast hos GUSTAF, hvilken också gaf efter. Man finner af närvarande brefsamling äfven, att hon tillskrifvit sin bror, konungen i Danmark, för att besvärja den storm, som hotade Sverige från norska sidan, 1788. Dessa bref lemna — i skildringen af SOFIA MAGDALENAS bildning, hjerta, känslostämning och karakter — en helt annan och gynsammare föreställning, än den allmänt gängse. Konungens bref till henne och till sonen saknas bland de gustavianska papperen. De hafva sannolikt vid hennes frånfälle blifvit, jemte hennes öfriga qvarlåtenskap, öfverlemnade till sonen. Troligtvis innehålla de ytterligare upplysningar om konungens förhållande till sin gemål.

först yppad i konungaborgen, genast högtidligen vederlägges af en försäkran, undertecknad af en enkedrottning, tvenne prinsar, en hertiginna, en prinsessa och alla tillstädesvarande riksråd (hvaribland sådane män som HÖPKEN, STOCKENSTRÖM, ULRIK SCHEFFER, m. fl.), samt det oaktadt vinner ett förtroende, hvilket fortfar i hemlighet under tretio år och rotfästes till den grad, att fädernes-landets räddare vilja derpå bygga ättens aflägsnande ifrån thronen; ytterligare femtio år förflyta innan det börjar synas uppenbart inför en strängare granskning, att misstanken varit ogrundad, sägnerna diktade eller vanställda, samt att en konungs ära, en drottnings dygd och en thronföljares tillkomst opåtaldt befläckats under nära ett århundrade. Äfven de döda hafva dock sina rättigheter, som hvarje ädelt hjerta anser heliga. Man skall måhända mot det underkännande af åberopade bevis, som här ägt rum, invända, att dessa allmänt berättades och troddes af samtida. Visserligen inom en tongifvande krets, som ej var främmande för dessa sägners uppkomst. Att sjelfva folket, hvars oförvillade, natursanna känsla ofta anar det rätta, icke delade öfvertygelsen, vittnar det jubel, hvaraf riket uppfyldes. I öfrigt är en allmän sägen intet historiskt bevis. Man har i tvåhundrade år allmänt sagt och trott, att hertig FRANS ALBERT af Sach-

sen-Lauenburg varit GUSTAF ADOLFS baneman. Man vet nu, att det var en irring. Under ett århundrade har man trott sig bestämdt känna dem, som riktade mordskottet mot KARL XII, och det blir nu mer och mer sannolikt, att Nordens lejon icke föll för lönnmördarens kula. De mörka anklagelser, hvarom här varit fråga, skola måhända en dag skingras af historiens fackla, liksom de förra.

Ännu ett skäl har föranledt ett närmare skärskådande af detta tidskifte. De märkligaste händelser under GUSTAFS regentbana bilda en kedjeföljd, hvari den ena länken innebär den andras förklaring. Utan att närmare känna 1778, fattar man svårligen 1786, som icke blott lemnar nyckeln till det för mången gåtlika af 1788 års krig, utan bar Anjala-förbundet i sitt sköte, hvilket åter framkallade 1789 års förändring i styrelsesättet, till återförande af den ordning inom hären och landet, hvarförutan dettas försvar och sjelfständighet sannolikt förblifvit en dröm. En blick på dessa mörkare drag af taflan återstår.

Svenska Akademiens täflingsämnen

för år 1860.

Med H. M. konungens, Akademiens höge beskyddares, nådiga samtycke uppgifver Svenska Akademien för innevarande år följande täflingsämnen:

Estetiska och litterärhistoriska ämnen.

1) I hvilket sammanhang har, under den mänskliga odlingens särskilta skiften, den estetiska bildningen stått med religionen?

2) Hvilka äro hufvudkaraktererna af det homeriska epos? Hvilka äro de förnämsta anledningarne till dess uppkomst och utbildning? Och huruvida, eller under hvilken förändrad form, kan det gifvas ett modernt epos?

3) Jemförelse emellan de olika åsigter af sorgespelet och de olika former af dess behandling, hvilka förekommit inom särskilta nationers vitterhet, med afseende på deras inbördes företräden.

4) Skildring af romanens uppkomst, betydelse i litteraturen och inflytelse på sederna.

5) Om skådespelens olika verkan på bildningen och tänkesätten hos de gamle och de nyare.

6) Under hvad vilkor kan lärodikten anses som poesi?

7) I hvad mån är det påståendet grundadt, att satiren, eller den bestraffande dikten i allmänhet tillhör ett sjunkande samhälle?

8) Om folkvisans uppkomst, samt hennes förhållande till odlingen i allmänhet och särskilt till skaldekonsten.

9) Fabeln såsom bildningsmedel, med en jemförande öfversigt af denna diktarts olika karakter, ifrån den österländska och esopiska fabeln intill den nyare af Lafontaine, Holberg, Lessing, Gleim, Gellert, Gyllenborg m. fl.

10) Om uppkomsten och rätta betydelsen af benämningen *humor* och *humorist*.

11) Svar på frågan: Hvilka äro fordringarne af en fullkomlig brefstil? Med en jemförelse mellan de utmärkande egenskaperna hos Cicero, Plinius, Sevigné, Voltaire, Rousseau, Johannes von Müller, Bonstetten m. fl.

12) Om rimmets uppkomst; jemte utredning, i hvad mån dess införande skadat eller gagnat den sanna poesien.

13) Skall den godtyckliga bildning af versformer, som ofta hos nyare skalder äger rum, ej småningom utplåna känslan af det sköna i versbildning, i fall icke, genom ett närmare iakttagande af det musikaliskt och rytmiskt fulländade i versen, en viss begränsning äger rum?

14) Om den olika karakteren af äldre och nyare tiders politiska vältalighet, jemte en utveckling af de grunder, ur hvilka åtskilnaden mellan den förra och den senare måste härledas.

15) Hvilken inflytelse har det industriella lifvets tilltagande utveckling, under de senast förflutna seklerna, utöfvat på folkets seder och karakter, på samhällsförfattningen, samt på den intellektuella och estetiska bildningen?

16) I hvad mån hafva folkledarnes språk varit detsamma i skilda tider och länder? Hafva de öfverhufvud sökt anslå samma känslor och egga samma lidelser hos mängden?

17) Jemförelse mellan de gamles och nyares förnämsta häfdatecknare, i anseende till förtjenster och brister.

18) Jemförelse mellan Dalin och Holberg, såsom häfdatecknare och språksnillen.

19) Jemförelse mellan Kellgren och Lessing, såsom skalder, tänkare och vitterhetsdomare.

20) Jemförelse mellan Leopold och Jacobi, såsom filosofiska skriftställare.

21) Jemförelse mellan Bellman och Béranger, såsom folkskalder.

22) Lemnar Akademien de täflande frihet att välja något estetiskt eller filosofiskt ämne. De täflande lära sjelfva inse, att det icke är ensamt den metafysiska grundläggningen, som fordras; men att Akademien, då hon förklarat sig emottaga filosofiska afhandlingar, önskat framkalla bemödanden att öfverföra skrifartens förtjenst till dessa ämnen för vigtiga undersökningar.

I språkforskningen

utfäster Akademien det fördubblade stora priset eller tvenne guldmedaljer, om 26 dukaters vigt hvardera, för besvarandet af frågan:

Hvilka äro hufvud-epokerna af det svenska språkets utbildning, och hvad har det vunnit eller förlorat vid de åtskilliga förändringar det undergått?

För den historiska framställningen.

Ur fäderneslandets häfder.

1) Man har hos svenska folket trott sig finna en större benägenhet för krigiska företag, än för fredliga näringar och arbeten. Är denna åsigt grundad? Och, i sådant fall, hvilka äro orsakerna?

2) Om anledningarne till riksföreståndareskapets uppkomst i Sverige, beskaffenheten och gränserna af denna makt, samt det inflytande som de trenne Sturarnes utöfning deraf ägde på fäderneslandets öden.

3) Åsyftade den af konung Gustaf I utförda ombildning af den svenska kyrkan från början någon väsendtlig förändring af troslärorna, eller endast en begränsning af de andeliges välde? Och hvad andel ägde presterskapets motstånd samt tidens politiska och stats-ekonomiska förhållanden i den timade religionsförändringen?

4) Teckning af konung Gustaf I:s senaste regeringsår, hans personliga egenskaper och karakteren af hans 39-åriga regering.

5) Stridigheterna mellan konung Gustaf I:s söner och sonsöner om de furstliga rättigheterna.

6) Undersökning af de orsaker, som föranledde hertig Karl Filips försakelse af den erbjudna ryska thronföljden.

7) Om beskaffenheten och syftningen af de hemliga underhandlingar, som efter konung Gustaf Adolfs död ägde rum mellan Axel Oxenstjerna och Wallenstein.

8) Jemförelse mellan Sveriges ställning vid Gustaf II Adolfs död år 1632 och vid Karl Gustafs död 1660, med en öfversigt tillika af rikets yttre och inre tillstånd år 1644, då Kristina, och 1672, då Karl XI emottog riksstyrelsen ur förmyndare-regeringens händer.

9) Framställning af de följder och den inflytelse Sveriges deltagande i 30-åriga kriget haft, så väl i hänseende till rikets yttre och inre politiska förhållanden, som äfven i afseende på national-karakteren, den allmänna bildningen, lefnadssättet, sederna, språket.

10) Om de politiska förhållanden, som förmodas hafva föranledt konung Karl XII:s femåriga vistande i Turkiet.

11) Om den verkan, som Karl XII:s död och den statshvälfning, som derpå följde, haft på svenska folkets tänkesätt och bildning.

12) Undersökning af främmande makters förhållande till Sverige vid 1772 års statshvälfning.

Ur allmänna historien.

1) I hvad mån voro de gamles orakler förbundna med deras statskonst?

2) Om den verkan, som de gamles kämpaspel (de olympiska, pythiska, istmiska, nemeiska) ägt på national-andan och sederna.

3) Hvad hufvudsaklig andel hafva olika folk ägt i den efter romerska väldets fall uppkomna europeiska civilisationen? Och i hvad mån är den af åtskilliga författare gjorda förutsättning grundad, att det franska folket gått i spetsen för densamma?

4) Teckning af den strid, som kämpades ömsom af islamismen i Europa och kristendomen i Asien; betydelsen af de tillfälliga välden, som af dem grundades (konungariket Jerusalem och de mohamedanska rikena i Spanien), samt de begge religionernas skiftande utsigter till öfvervälde.

5) Om kristendomens inflytande, såsom verldshändelse, på samhällsförfattningar, vetenskaper och konster.

6) I hvad mån utgör kyrkans gamla penitentiär-lagstiftning grunden för de nyare straffsystemerna, såsom åsyftande att genom straffet bereda bättring och försoning?

7) Om den verkan, som de, genom nanteesiska ediktets återkallande, från Frankrike utgångna lärde, konstnärer och idkare af borgerliga yrken ägt på bildningen, närings-utvecklingen och den politiska rörelsen i Europa.

8) Om det inflytande, som Polens egenskap af valrike ägt på dess öden.

9) Hvilka voro orsakerna till preussiska konungadömets hastiga skapelse? Och i hvad mån var minskandet af Sveriges och Polens makt för detsamma nödvändigt?

10) Har den förändring, som den europeiska statskonsten undergått efter westfaliska freden, då den religiösa principens inflytelse upphörde och den så kallade kabinetts-politiken, hufvudsakligen efter Richelieu's och Ludvig XIV:s mönster, vann insteg, verkat gagnande eller skadligt för den allmänna statsrätten och folkens inbördes förhållanden?

11) Man har i nyare tider allmänneligen inrymt åt Frankrike ett försteg i europeiskt inflytande. Har detta vunnits *mer* genom segrar, eller genom lyckliga underhandlingar och bildningens företräden?

12) Fråga: Om det måste medgifvas, att, i allmänhet taget, samfundsandan yttrade sig i en högre grad af liflighet och kraft hos forntidens förnämsta folk, än hos de nyare, hos hvilka en mera kosmopolitisk syftning tyckes sträfva att göra sig gällande; af hvilka orsaker måste denna olikhet mellan de äldre och nyare folken hufvudsakligen förklaras? Utfaller jemförelsen till fördel för de förra eller de senare? Och huruvida låter sann patriotism förena sig med kosmopolitism i detta ords rätt förstådda bemärkelse?

13) Om handels-interessets inflytande på de europeiska folkens politiska förhållanden.

14) Jemförelse mellan England och Kartago, såsom handelsstater, grundläggare af kolonier och handels-politikens stiftare.

15) Fritt val af ämne i den historiska stilen. Med det förbehåll, att ämnet icke får vara närmare vår tid, än konung Gustaf III:s anträde till regeringen, beror det i öfrigt af de täflande, att ur Sveriges eller andra länders historia välja någon icke alltför vidsträckt period, eller någon märklig händelse, tjen-

lig för en utförligare berättelse, eller ock målningen af flera namnkunniga personer i något visst tidehvarf. Akademien önskar likväl helst, att ämnet väljes ur fäderneslandets häfder.

I skaldekonsten

lemnar Akademien fritt val af ämne; men då stiftaren velat genom detta samfund framkalla sånger till upphöjande af Äran och Minnet, samt till de store mäns lof, som dels styrt, dels tjent och räddat fäderneslandet, ser Akademien med särskilt tillfredsställelse, om de författare, som täfla om hennes belöningar, välja till föremål för sin sång sådana fosterländska ämnen, som förtjena att i efterverldens minne återkallas. Akademien mottager derjemte öfversättningar af klassiska auktorer.

För Zibetska priset:

Sång, till upplifvande af något bland fäderneslandets stora minnen.

Priset är Akademiens vanliga stora belöningsmedalj af tjugesex dukaters vigt.

Skrifterna böra inom den 8 nästkommande oktober insändas till Akademiens sekreterare, och böra vara försedda med valspråk och namnsedel, hvilken senare jemväl, i stället för namn, kan innehålla ett tänkespråk. Jemte det Akademien förbehåller sig att för framtiden förvara de skrifter, som till hennes täflingar insändas, får Akademien till de täflandes underrättelse meddela, att, för den händelse någon till Akademien inlemnad skrift skulle före högtidsdagen och utan Akademiens vetskap offentliggöras, samma skrift anses hafva utgått från de täflandes antal.

Råttelser.
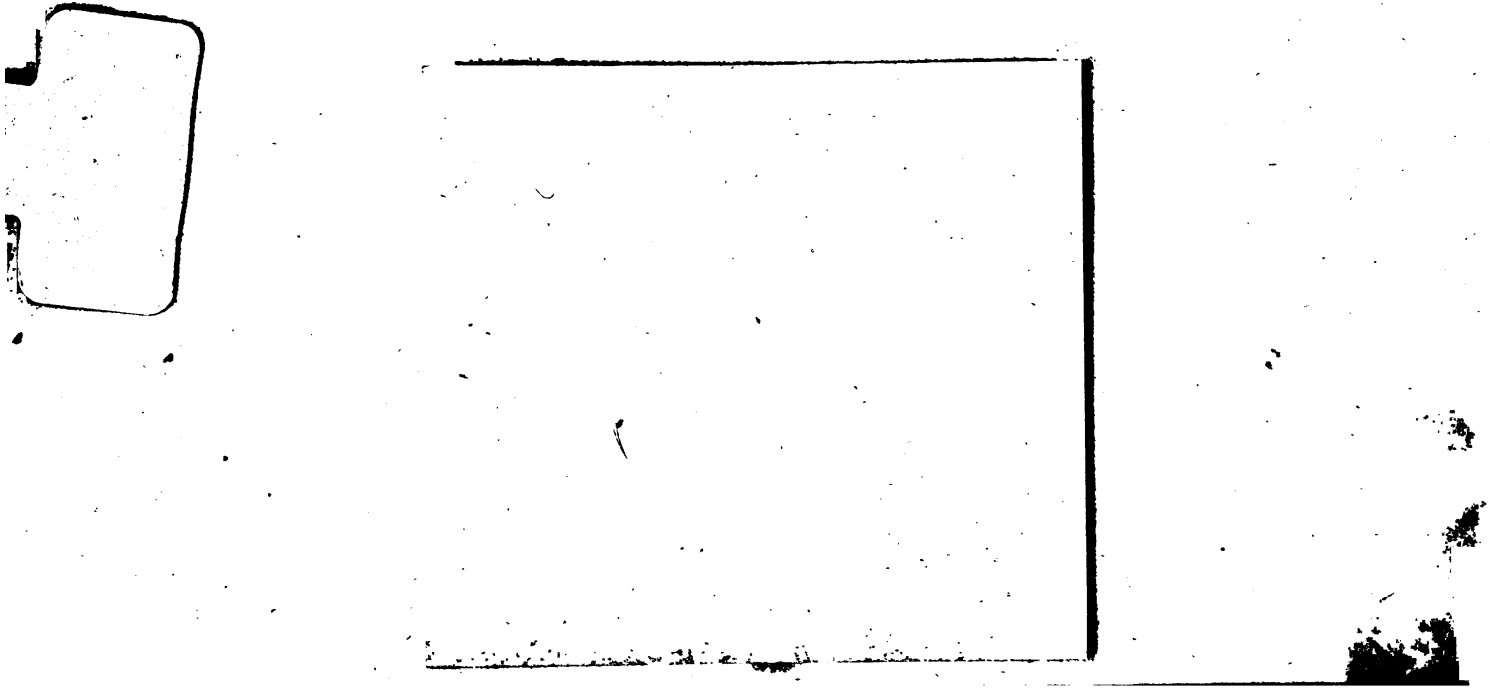
Sid.	186	*rad.*	1	uppifr.	*står:*	efterkomma	*läs:*	förekomma
»	238	»	15,16	»	»	Löwenhockska	»	Leuwenhoekska
»	254	»	4	nedifr.	»	har	»	han
»	265	»	11	uppifr.	»	1787	»	1789
»	278	»	11	»	»	enfarne	»	erfarne
»	290	»	7	nedifr.	»	haltbarhet	»	ohaltbarhet
»	300	»	7	»	»	ständernas	»	städernas
»	308	»	6	»	»	fördel	»	sin fördel
»	370	»	8	»	»	ej	»	ej vill